

**Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho
tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha
Gireidi ya R - 9
(Zwikolo)**

**Dzinyambo
Tshivenda
Luambo lwa u engagedza lwa u thoma**

DEPARTMENT OF EDUCATION
(MUHASHO WA PFUNZO)

Yo anḽadzwa nga:

Muhasho wa Pfunzo

Sol Plaatje House

123 Schoeman Street

Private Bag X895

Pretoria 0001

South Africa

Luṽingo: +27 12 312 - 5911

Fekisi: +27 12 321 - 6770

120 Plein Street

Private Bag X9023

Cape Town 8000

South Africa

Luṽingo: + 27 21 465 - 1701

Fekisi: + 27 21 461 - 8110

<http://pfunzo.pwv.gov.za>

© 2002 Muhasho wa Pfunzo

ISBN: 1-919917-74-8

Nyolo na kuvhekanyelwe: 23406, Vol 443.MAy 2002

Heḷi ḷiḿwalwa ḷi fanela u vhalwa sa tshipiḷa tsha Tshitamennde tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo).

Hetshi Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo) tshi katela:

1. Nyangaredzo ya Mbonalo
2. Zwitamennde zwa Masia a U guda a malo
 - Dzinyambo
 - Metse
 - Saintsi dza matshilisano
 - Saintsi dza Mvelele
 - Pfunzo ya zwa Vhutshilo
 - Saintsi dza Ekonomi na Ndango
 - Thekhinolodzhi

TSIVHUDZO KHA MUVHALI

Muhasho wa Pfunzo u a ḷikukumusa u tshi ḷekedza hetshi Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) kha nyambo dzoṭhe dza fumithihi dza Afrika Tshipembe.

Maitele a u dzudzanya na u ṭalutshedzela ndi a konḷaho nahone ndi a ḷeaho khaedu. Kanzhi maipfi maswa na mafurase zwo vhonala zwo tea u bveledzwa nga vhatu vhe vha vha vha tshi khou shuma kha aya maḿwalwa. Maḿwalwa aya o ṭolwa nga vhomakone vha masia eneo.

Muhasho wa Pfunzo u sedza aya maḿwalwa sa mathomo a maitele a u alusa na u bveledzisa nyambo dzashu. Ri a vha ṭanganedza na u ṭuṭuwedza vhatu vha sia ḷi u shumisa aya maḿwalwa sa mutheo wa u isa phanda mveledzo.

KUSHUMISELWE KWA IYI BUGU

- U itela mafhungo nyangaredzi kha hu sedzwe:
 - U *divhadza Tshitatamennde tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka* kha Ndimu 1 - Hezwi zwi ḑo ṅekedza mafhungo nga ha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi R-9 (Zwikolo) na Mbekanyamushumo dza u guda.
 - U *divhadza sia ḷa u guda* kha Ndimu ya 1 - Hezwi zwi ḑo ṅekedza mathomo kha Tshitatamennde tsha sia ḷa u guda hu tshi katelwa mbonalo, tshikoupu na Mvelelo dza u guda.
 - *Asesimennde ya mugudi* kha ndimu ya 4 - Heyi ndimu i ṅekedzaho nyendedzi (*guidance*) ya milayo ya asesimennde kha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, na u ṅata nga ha asesimennde ya tshifhinga tshoṅhe na u ṅekedza tsumbo dza kuvheshelwe kwa dzirekhodo.
 - *Mitevhe* i ṅekedza Kharikhuḷamu nyangaredzi na mitevhe ya maipfi ya asesimennde na mitevhe ya maipfi yo livhaho ya sia ḷa u guda.
- Bugu iyi yo khethekanywa ya bva ndimu tharu khulwane, ndimu inwe na inwe i shuma na maimo mathihi na Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi - Vhuimo ha Fhasi, Vhuimo ha Vhukati, Vhuimo ha Nṅha. Inwe na inwe ya ndimu idzi i na tshipiḑa tsha mathomo mapfufhi, tsha tevhelwa nga maimo a asesimennde a ndimu ya vhutshilo. Hu na ndimu-vho ya mugudi.
- Maimo a asesimennde a ndimu ya vhutshilo inwe na inwe a ṅekedza ndila ya u ita uri zwi konee u tevhela mvelaphanḑa. Hezwi zwi amba uri maimo a asesimennde a fanaho a gireidi inwe na inwe o imiswa na maṅwe u itela uri mudededzi a kone u vhambedza mvelaphanḑa u ya nga minwaha. Hezwi zwi bveledza mavhaka a si na tshithu vhunga a si maimo a asesimennde oṅhe a re na zwine zwa eḑana kha gireidi inwe na inwe.
- Zwiṅwe zwiga zwo shumiswa u buḑa na iyi bugu u endedza muvhali kha u wana mafhungo ane a khou a ṅoḑa. Zwiga izwi ndi:

Maimo a asesimennde

Gireidi

Mvelelo ya u guda

ZWI RE NGOMU

NDIMA YA 1: MARANGAPHANḁA

1

U ḁIVHADZA TSHITAMENNDE TSHA KHARIKHUḁAMU YA LUSHAKA

1

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa

1

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḁamu ya Lushaka:

Zwitatamennde zwa sia ḁa u guda

2

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḁamu ya Lushaka:

3

Mbekanyamushumo dza u guda

4

U ḁIVHADZA SIA ḁA U GUDA ḁA DZINYAMBO – DZHENERIKI

5

Tḁhalutshedzo

5

Nḁila ya u engedza nyambo nnzhi

5

Nyambo dza u guda na u funzwa

6

Ndivho

6

Mbonalo i songo ḁoweleaho ya sia ḁa guda

7

NDIMA YA 2: VHUIMO HA FHASI (GIREIDI YA R - 3)

11

MARANGAPHANḁA

11

Nyombedzelo

11

U bveledza Nḁivho ya luambo – girama, ḁivhaipfi na kubulele

14

MVELELO DZA U GUDA

14

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesela

14

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

14

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

15

Mvelelo ya u guda ya 4: U ḁwala

15

Mvelelo ya u guda ya 5: U guda na u ḁea muhumbulo

15

Mvelelo ya u guda ya 6: Mbumbo ya luambo na kushumiselwe

15

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI R	16
Mañwalwa o themendelwaho	16
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	17
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	18
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	19
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	20
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	21
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	22

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI 1 - 3	23
Mañwalwa o themendelwaho	23
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	26
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	30
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	32
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	40
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	44
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	48

NDIMA YA 3: VHUIMO HA VHUKATI (GIREIDI YA 4 - 6)	53

MARANGAPHANDA	53
Nyombedzelo	53
U aluwa ha u guda	53
Thuso yo nanguludzwaho na u ñwala	53

MVELELO DZA U GUDA	54
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	54
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	54
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	54
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	54
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	54
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	55

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA	56
Mañwalwa o themendelwaho	56
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	60
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	64
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	68
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	76
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	82
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	88

NDIMA YA 4: VHUIMO HA NṬHA (GIREIDI YA 7 - 9)	97

MARANGAPHANDA	97
Nyombedzelo	97

MVELELO DZA U GUDA	98
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	98
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	98
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	98
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	98
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	99
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	99

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA	100
Mañwalwa o themendelwaho	100
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa	104
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	106
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	112
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	120
Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ñea muhumbulo	124
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	130

NDIMA YA 5: ASESIMENNDE YA MUGUDI	135
MARANGAPHANDA	135
MILAYO YA ASESIMENNDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO NDIVHANYWA YA PFUNZO	136
Thalutshedzo	136
Zwiteñwa zwone-zwone	136
Mishumo ya asesimennde	136
ASESIMENNDE YA TSHIFHINGA TSHOTHE	137
Zwitāluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshothe	137
Ndila dza asesimennde	138
Milayo ya asesimennde ya tshikolo	139
KUVHETHELWE KWA DZIREKHODO	140
Bugu dza u rekhodela	140
Khoudu dzi shumiswaho kha asesimennde	140
Khoudu dza Lushaka	141
Shedulu dza mvelaphanda	142
Mboniswa dza mugudi	142
Garata dza mivhigo	143
MITEVHE TSUMBEDZI	145
MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHULAMU NA ASESIMENNDE	145
MUTEVHE WA MAIPFI A SIA LA U GUDA	147

NDIMA YA 1 MARANGAPHANDA

U DIVHADZA TSHITAMENDE TSHA KHARIKHUJAMU YA LUSHAKA

Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe (mulayo 108 wa 1996) i fha mutheo wa u shandukisa na u bveledza Kharikhuḽamu kha Afrika Tshipembe ḽiswa. Tswikiso ya Ndayotewa i amba uri ndivho dza Ndayotewa ndi u:

- fhodza khethekanyo dza kale na u thoma tshitshavha tsho ḽitikaho nga maitele a demokirasi, vhumukanyi ha matshiliso na thikho dza pfanelo dza vhathu.
- khwinifhadza vhuḽi ha vhutshilo ha vhadzulapo vhoḽhe na u vhoḽholola vhukoni ha muthu muḽwe na muḽwe.
- vhea mitheo ya tshitshavha tsha demokirasi na u sa vha na tshidzumbi tshine khatsho muvhuso wa vha wo tewa nga lufuno lwa vhathu na uri mudzulapo muḽwe na muḽwe u tsireledzwa nga mulayo.
- fhaḽa Afrika Tshipembe ḽo vhoḽholowaho ḽa demokirasi ḽine ḽa ḽo kona u dzhia vhuimo haḽo ho teaho kha muḽa wa dzitshakha.

Pfunzo na kharikhuḽamu zwi na tshipiḽa tshihulwane tshine zwa tamba u bveledza ndivho idzo. Kharikhuḽamu i livha kha u bveledzisa vhukoni ho fhelelaho ha mugudi sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ḽa demokirasi.

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa i ita mutheo wa Kharikhuḽamu Afrika Tshipembe. I lingedza u konisa vhagudi u bveledza vhukoni havho ha nḽhesa. Hezwi zwi ita nga u vhekanya mvelelo dzine dza tea u bveledzwa mafheloni a maitele ayo. Mvelelo dzi tuḽuwedza maitele a pfunzo i vheaho mugudi vhukati ho livhiwa kha mushumo. Tshitatamennde tsho sedzuluswaho tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tshi fhaḽa mvelelo dza u guda dza Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi ya Gireidi R - 9 (Zwikolo) kha mvelelo dza ndeme na mveledziso dzi tuḽuwedzwaho nga Ndayotewa na u bveledzisa kha maitele a demokirasi.

Mvelelo dza ndeme dzi lavhelela vhagudi vhane vha ḽo kona u:

- topola u tandulula thaidzo na u ḽea mihumbulo hu tshi tevhelwa kuhumbulele ku fhaḽaho;
- shuma zwavhuḽi na vhaḽwe sa miraḽo ya tshigwada, dzangano na tshitshavha;
- vhekanya na u ḽilanga na u laula mishumo yavho nga ndila yavhuḽi;
- kuvhanganya, sengulusa, langa na u pima mafhungo nga tsatsaladzo;
- davihdzana nga ndila yavhuḽi hu tshi shumiswa zwi vhoḽalaho vhuḽsila na zwiga na luambo kha matshilele o fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekinolodzhi zwavhuḽi na u sumbedza vhuḽifhinduleli ha tsatsaladzo u livha kha vhupo na mutakalo wa vhaḽwe;
- sumbedza u pfesesa ḽifhasi na uri ḽifhasi ndi sete ya dzisisiteme na uri vhungomu ha u tandulula thaidzo a vhu imi vhu hoḽhe.

Mvelelo dza mveledziso dzi lavhelela vhagudi vhane vha kona:

- u ḱhumbudza nga zwo bvelelaho na u bula ḱhila dzo fhambanaho dza u guda havhuḱi;
- u shela mulenzhe sa mudzulapo wa vhuḱifhinduleli kha vhutshilo ha henefho na ha lushaka lwa ḱhifhasi;
- u pfesesa kha masia o fhambanaho musi ho sedzwa zwa mvelele na vhuḱsila;
- u dzhenelela zwikhala zwa pfunzo na mishumo;
- u bveledza vhukonadzei ha u bindudza.

Zwithu zwi ngaho vhushayi, u sa lingana, lushaka, mbeu, vhukale, vuholefhalo, na khaedu dzi ngaho HIV/AIDS zwoḱhe zwi ḱhḱuwedza ḱhila dzine vhagudi vha nga shela ngadzo mulenzhe kha u dzhena tshikolo.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho dzhia maitele nga u sumbedza ḱhḱeḱe ḱhukhusa dza vhagudi vhoḱhe. Zwitatamennde zwoḱhe zwa masia a u guda zwi edzisa u sika vhuḱivhi ha vhushaka vhukati ha vhulamukanyi ha matshilisano, pfanelo dza vhatu, vhupo ha mutakalo wavhuḱi. Vhagudi vha dovha hafhu vha ḱhḱuwedzwa u bveledza ḱhivho na u pfesesa u pfuma ha vhuḱanganelani ha shango ḱhino. Hu fanela u dovha u dzhila nzhele mvelele, vhurerele na mikhwa na zwitḱaluli zwa uvhu vhuḱanganelani.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka: Zwitatamennde zwa sia ḱhila u guda

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho itwa nga Nyangaredzo ya mbonalo na zwitatamennde zwa masia a u guda a malo:

- Dzinyambo;
- Metse;
- Saints dza mupo;
- Saints dza matshilisano;
- Vhuḱsila na Mvelele;
- Pfunzo ya zwa Vhutshilo;
- Saints dza Ekonomi na Ndangulo;
- Thekinolodzhi.

Tshitatamennde tsha sia ḱhine na ḱhine ḱhila u guda tshi topola mvelelo dza u guda khulwane dzine dza khou tea u bveledzwa mafheloni a gireidi 9. Tshitatamennde tsha u guda tshine na tshine tshi sumbedza Maimo a asesimennde ane a ḱhono u bveledzwa ha mvelelo dza u guda. Maimo a asesimennde a a ḱhḱavhudzwa hu tshi itelwa gireidi ine na ine nahone hu a ḱhḱatshedzwa vhungomu na vhuḱhara ha zwine vhagudi vha tea u ḱhivha na u kona u zwi ita. Maimo a asesimennde a sia ḱhine na ḱhine ḱhila u guda a sumbedza uri mvelaphanda na vhuḱsila zwi nga itea hani murahu ha tshifhinga. Maimo a asesimennde a nga ḱhḱanganywa nga ngomu ha dzigireidi na u buḱa kha gireidi dzoḱhe. U bveledzwa ha vhushaka ha vhukati ha ḱhḱanganyo u buḱa na masia a u guda (hune zwa itea na hune pfunzo ya zwi tenda) na mvelaphanda u bva kha gireidi u ya kha ine ndi dza ndeme kha Kharikhuḷamu iyi.

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka: Mbekanyamushumo dza u guda

Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsho livha kha u hudza vhuḍiḅekedzi na vhukoni vhukati ha vhadededzi vhane vha ḍo vha na vhuḍifhinduleli kha u bveledziswa ha mbekanyamushumo dzavho dza u guda. U itela u thusedza aya maitete, Mhasho wa Pfunzo u ḍo ḅekedza nyendedzi ya mbekanyamaitete yo tikwaho kha Tshitamennde tshiḅwe na tshiḅwe tsha u guda. Mavunḍu a ḍo bveledza dziḅwe nyendedzi (*guidance*) hune zwa konea u itela u katela vhuḅandavhuwi.

Milayo ine ya vha thikho na ndeme dza Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka, ndi yone yo tikaho Mbekanyamushumo dza u guda. Hone masia a u guda a tshi ombedzela zwiḅḅwa, vhuḅila na ndeme zwine zwa tea u bveledzwa kha gireidi nga gireidi, mbekanyamushumo dza u guda dzi buledza tshikoupi tsha u guda na nyito dza asesimennde kha vhuimo vhuḅwe na vhuḅwe. Dzi dovha hafhu dza vha na shedulu dzine dza sumbedza uri ngudo dzi fanela u funzwa nga luvhilo-ḍe nahone dzo tevhelana hani dzi dovha dza vha na tsumbo dza kupulanele kwa ngudo dzine dza fanela u shumiswa tshifhinga tshiḅwe na tshiḅwe.

Kha Vhuimo ha Fhasi hu na mbekanyamushumo dza u guda tharu: Lḅiteresi, Mbalo na Vhuḅila ha Vhutshilo. Kha Vhuimo ha Vhukati, dzinyambo, na Metse zwi dzula sa mbekanyamushumo dzo ḍiimisaho nga dzoḅhe. Maḅwe masia a u guda a nga farekanywa nga zwikolo hu na thendelo i bvaho kha mihasho ya Pfunzo ya mavunḍu. Mavunḍu one aḅe a nga bveledza mahumbulwa na muḅanganyo kha Vhuimo ha Vhukati. Kha Vhuimo ha Nḅha, hu na mbekanyamushumo dza u guda dza malo dzo ḍitikaho kha masia a u guda u avhelwa ha zwifhinga kha masia a u guda o randelwaho gireidi dzoḅhe na maimo oḅhe.

U avhelwa ha tshifhinga

kha vhege iḅwe ya tshikolo, vhadededzi kha vha vhe tshikoloni iri dza 35. Iri dza u funza dzone dzi ḍo fhambana nga dzigireidi. Kha Vhuimo ha Fhasi ho tea u vha na 22,5 wa iri dza u funza kha Gireidi 1 na 2, na iri dza u funza dza 25 kha gireidi 3. Kha Vhuimo ha Vhukati hu ḍo vha na 26,5 wa iri dza u funza. Kha Vhuimo ha Nḅha, Gireidi 7 i ḍo vha na iri dza 26,5 ngeno gireidi 8 na 9 dzi tshi ḍo vha na 27,5 wa iri.

Asesimennde

Tshitamennde tshiḅwe na tshiḅwe tsha u guda tshi katela tshipiḍa tsho dodombedzwaho kha asesimennde. Murango wo ḍitikaho nga mvelelo u shumisa ngona ya asesimennde dzine dza katela zwiitisi zwo fhambanaho. Asesimennde i fanela u ḅea tsumbabuḍo ya mvelaphanda ya mugudi nga nḍila yo khwiniseaho na u ita uri vhagudi vha ḅanganyise na u shumisa nḍivho ya vhuḅila. Asesimennde i fanela-vho u thusa vhagudi u kona u haḅula nga ha vhukoni havho, vha ḍivhetshele nḍivho ya mvelaphanda na u ḅunga u guda hu yaho phanda.

Lushaka lwa Mudededzi ane a khou lavhelelwa

Vhagudisi kha maimo oṭhe ndi vhone vhasheli vha mulenzhe vhahulwane kha tshanduko dzoṭhe dza fhano Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tshi lavhelela vhadededzi vha re na ndalukanyo, vha re na vhukoni, vha re na vhuḍiṅekedzi na vhulondi, vhane vha ḍo kona u ḍadzisa mishumo yo bulwaho kha Vhuimo ha Vhukoni ha Vhugudisi. Hoyu mulayo u vhona vhadededzi vhe vhapfumedzanyi vha u guda, vhaṭalutshedzeli na vhaoli vha mbekanyamushumo na matheriala a u guda, vharangaphanḍa, vhalangi na vhalauli, vhagudi, vhaṭoḍisesi na vhagudi vha tshifhinga tshoṭhe, miraḍo ya tshitshavha, vhadzulapo na vhafunzi, vhaasesi na vhagudeleli vha masia a u guda.

Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa

U alusa ndeme dza u bvelela phanḍa ha vhuṅe na u khwaṭhisedza uri vhuḍivhei ha vhudzulapo ha Afrika Tshipembe vhu fhaṭwa kha ndeme dzo fhambanaho na dze dza vha dzi tshi shumiswa nga tshifhinga tsha pfunzo ya khethululo ya tshiṭalula. Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa ndi ane a ḍo ṭuṭuwedzwa nga ndeme a shuma hu u thusa tshitshavha zwo livha kha ṭhonifho ya demokirasi, vhulinganyi, khuliso ya vhatu, vhutshilo na vhulamukanyi na matshilisano avhuḍi. Kharikhuḷamu i ṭoḍa u sika mugudi wa tshifhinga tshoṭhe ane a vha na vhuḍifulufheli na vhuḍilangi, o funzeaho, muḍivhi wa mbalo, wa vhutsila vhunzhi, wa u pfela vhuṭungu, wa ṭhonifho ya vhupo na nungo dza u shela mulenzhe kha tshitshavha sa mudzulapo wa ndeme na mafufufulu.

U DIVHADZA SIA LA U GUDA LA DZINYAMBO - TSHIVENDA

Sia liṅwe na liṅwe la luambo luṅwe na luṅwe lwa tshiofisi lo ṅekedzwa kha zwipiḁa zwiraru.

Thalutshedzo

Sia la u guda la Dzinyambo li angaredza :

- Nyambo dzoṅhe dza fumithihi dza tshiofisi (Sepedi, Sesotho, Setswana, SiSwati, Tshivenda, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhoza, isiZulu).
- Li dovha la angaredza nyambo dzo tendelwaho nga Pan South African Language Board (PANSALB) na SAFCERT, luambo lwa saini na Braille.

Kha shango li re na nyambo nznhi li fanaho na la Afrika Tshipembe ndi zwa ndeme uri vhagudi vha swikelele vhukoni ha ṅhesa kha nyambo mbili, na uri vha kone u dāvhidzana nga dziṅwe nyambo.

Nḁila ya u engedza nyambo nznhi

Masia a u guda a tevhela maitete a u engedza nyambo nznhi:

- Vhagudi vhoṅhe vha guda luambo lwa ḁamuni na luambo luthihi lwa u engedza lwa tshiofisi.
- Vhagudi vhoṅhe vha vha na vhukoni kha luambo lwa u engedza ngeno luambo lwa hayani lu tshi khou vhulungwa na u bveledzwa.
- Vhagudi vhoṅhe vha guda luambo lwa vharema miṅwaha i linganaho rathi nga murahu ha bennde ya Pfunzo na Vhugudisi nyangaredzi. Huṅwe, dzi a gudwa sa luambo lwa u engedza.

Luambo lwa hayani, luambo lwa u engedza lwa u thoma na lwa vhuvhili dzi sedzwa nga nḁila dzo fhambanaho:.

- Maimo a Asesimennde a luambo lwa hayani a humbulela uri vhagudi vha ḁa tshikoloni vha tshi kona u pfesesa na u amba luambo. Vha thusa mveledziso dza hovhu vhukoni zwihuluhulu kha tshakha dza liṅteresi (u vhalā, u ṅwala, dzi vhonealaho na tsatsaladzo) Dzi ṅekedza Kharikhuḁamu yo khwaṅhaho u thusa luambo lwa u guda na u gudisa.
- Luambo lwa u thoma lwa u engedza lu humbulela uri vhagudi vha vha vha si na na nḁivho ya luambo musi vha tshi ḁa tshikoloni. Kharikhuḁamu i thoma nga u bveledzisa vhukoni ha vhagudi kha u pfesesa na u amba luambo. Kha vhuimo hovhu ha u thoma, vhu fhaṅa liṅteresi. Vhagudi vha kona u fhirisela liṅteresi dze vha guda kha luambo lwavho lwa hayani u ya kha luambo lwavho lwa u engedza lwa u thoma. Kharikhuḁamu i ṅekedza mutheo wo khwaṅhaho kha vhagudi vane vha ḁo shumisa luambo lwavho lwa u engedza. Mafheloni a gireidi 9 havha vhagudi vha ḁo vha vha tshi vho kona u shumisa luambo lwavho lwa hayani na luambo lwavho lwa u thoma zwavhuḁi vhe na vhuḁifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho ho katelwa na u guda.
- Luambo lwa u engedza lwa vhuvhili lwo itelwa vhagudi vha tamaho u guda nyambo tharu. Luambo lwa vhuraru lu nga vha luambo lwa tshiofisi kana luambo lusili. Maimo a Asesimennde a ita uri vhagudi vha kone u shumisa luambo kha vhudāvhidzano ha nyangaredzo. Vha humbulela uri tshifhinga tshiṅtuku tshi ḁo ṅekedzwa kha u gudwa ha luambo lwa vhuvhili lwa u engedza u fhirisa luambo lwa hayani kana lwa u thoma lwa u engedza.

Sia ḷa u guda ḷa dzinyambo ḷi katela nyambo dzoṭhe dza fumithihi dza tshiofisi sa:

- Luambo lwa hayani
- Nyambo dza u thoma dzo engedzwaho na
- Nyambo dza vhuvhili dzo engedzwaho

Nyambo dza u guda na u funzwa

Ri themendela uri luambo lwa hayani lwa vhagudi lu fanela u shumiswa kha u guda na u funzwa hune zwa konea. Hezwi zwi na ndeme zwihuluhulu kha Vhuimo ha Fhasi hune vhagudi vha guda u vhala na u ṅwala.

Fhethu hune vhagudi vha tea u pfukhela u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza, zwo tea u pulanwa zwavhuḷi nga vhusedzi:

- Luambo lwo engedzwaho lwo tea u ḷivhadzwa sa thero mathomoni.
- Luambo lwa hayani lwo tea u ḷi shumiswa khathihi na luambo ulwo lwa u engedza tshifhinga tshilapfu.
- Fhethu hune vhagudi vha dzhena kha tshikolo tshine luambo lwa u guda lwa vha luambo lwo engedzwaho lwa mugudi, vhagudi na tshikolo vho tea u thusa mugudi nga u mu ṅea thuso ya tshipentshela na u guda ho engedzwaho kha luambo lwo engedzwaho u swikela zwenezwo mugudi a tshi kona u guda zwavhuḷi.

Ndivho

Nyambo ndi zwithu zwihulwane vhutshiloni hashu. Ri davhidzana na u pfesesa ḷifhasi ḷashu nga luambo. Luambo-ha lu vhumbedzela vhuṅe hashu na ṅdivho.

Nyambo dzi shuma mishumo minzhi ine ya sumbedzwa kha tshitatamennde tsha u gudwa ha dzinyambo. Yeneyi ndi:

- *Vhuṅe* -u alusa vhushaka ha tsini vhukati ha muṭa na tshitshavha, u ḷiḷivha, u ḷiveledza na dakalo.
- *Vhudavhidzano* - u davhidzana nga ṅḷila yavhuḷi nahone i pfalaho vhutshiloni.
- *Pfunzo* - u bveledza zwishumiswa zwa u humbula na kuhumbulele, na u ṅekedza ṅḷila ya u swikelela kha mafhungo.
- *Vhuḷi* - u dzhenelela kha u ita na u humbulela kha maambiwa na maṅwalwa.
- *Khalitsha* - u pfesesa na u takalela nyambo na mvelele, na ifa ḷine vha vha naḷo.
- *Politiki* - u ḷiṅea maanḷa iwe muṅe, na u itela vhaṅwe khaedu u ita uri vhaṅwe vha tende kha muhumbulo mukene; u vhea iwe muṅe na vhaṅwe kha maimo makene; na u ita uri vhuvhaha vhatu vhu londotwe, u bveledzwa na u shandukiswa.
- *U sedzulusa nga vhuronwane* - u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo, maanḷa na vhuṅe, u ṅea khaedu kha kushumiselwe hune zwa ṭoḷea, u pfesesa uri mvelele i a shanduka, na u landula u luvheledzwa na u ṅewa maimo hune zwa konea.

Mbonalo i songo dowealeho na Tshikoupu

Sia la u guda la dzinyambo li shela hani mulenzhe kha Kharikhuḷamu?

- U bveledza u vhala na u nḱwala, mutheo wa dziḱwe liḱtheresi dza ndeme.
- Ndi zhendezi la u guda kha Kharikhuḷamu u fana na kha metse na saintsi.
- U tuḱuwedza ndivho ya u dzhenelelana ha mvelele u swikelela kha miḱwe mihumbulo na u pfesesa huhulwane ha zwiteḱwa zwa mvelele.
- U nyanyula u shumisa muhumbulo na mushumo wa vhusiki na u hudza ndivho ya vhutsila na mvelele.
- U bveledza ḱḱila ya u fhirisa mafhungo na u alusa vhunzhi ha ḱḱivho dza saintsi na thekhiḱolodzhi na pfunzo ya ḱḱivhahupo.
- U bveledza zwishumiswa zwa u sengulusa zwa ndeme uri vha vhe vhadzulapo vha re na vhuḱifhinduleli.

U tanganya ḱḱivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme

Hu na mvelelo dza u guda dza rathi khulwane dzo dowealeho kha luambo lwa hayani, kha lwa u thoma na lwa vhuvhili lwa u engedza:

- Mvelelo ḱḱa dza u thoma dzi katela vhukoni vhuḱanu ho fhambanaho ha luambo (u thetshelesa, u amba, u vhala, u sedza na u vhala).
- Mvelelo ya vhuḱanu i shuma na kushumisele kwa nyambo kha ndivho ya u humbula na u ḱea muhumbulo zwine zwa vha na ndeme. Heyi mvelelo a yo ngo dzheniswa kha luambo lwa u engedza lwa vhuvhili vhunga ndivho yayo hu si u lugisela vhagudi u shumisa luambo.
- Mvelelo ya u guda ya 6 i shuma na ḱḱivho ya luambo - mibvumo, maipfi na girama zwi mafhungoni. Heyi ndivho i a shumiswa kha vhutsila ha luambo ho bulwaho kha dziḱwe mvelelo.

Hedzi mvelelo dzo ḱwalelwa u ombedzela tshaka dza ḱḱivho dzo teaho na vhukoni ha vhutsila uri dzi pfale na u swikelelwa. Musi ri tshi khou shumisa luambo, hone ri tanganya ḱḱivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme hu u itela u bvisela khagala mihumbulo yashu. Mulayo muhulwane wa Tshitamennde tsha Sia la u guda ndi u tanganya hezwi zwipiḱa zwa luambo nga u vhumba na u ḱalutshedza mafhungo.

MVELELO DZA U GUDA DZA DZINYAMBO

Mvelelo ya u guda ya 1 - U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u dīphīḡa, u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 2 - U amba

Mugudi u kona u dāvhidzana e na vhuḡifufheli na vhuḡoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 3 - U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u dīphīḡa, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḡi, mvelele na u nyanyulea kha maḡwalwa.

Mvelelo ya u guda ya 4 - U ḡwala

Mugudi u kona u ḡwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

Mvelelo ya u guda ya 5 - U humbula na u ḡea mihumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ḡea muhumbulo, na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Mvelelo ya u guda ya 6 - Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u a dīvha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika mafhungo na u ḡalutshedzela mafhungo.

U dzhenelelana ha mvelelo

U thetshelesa na u amba, u vhala na u sedzulusa, u n̄wala, u humbula na u n̄ea muhumbulo, ndivho ya mibvumo, maipfi na girama, naho zwo n̄ekedzwa sa mvelelo dzo fhambanaho, dzo tea u t̄anganywa musu hu tshi funzwa na u asesa.

Tsumbo

Vhagudi vha :

- thetshelesa mafhungo makene (tsumbo, t̄halutshedzo ya maitete sa vhubwiwa ha musuku, u itwa ha mabambiri).
- vhala na u sengulusa mbonalo khulwane dza lushaka luthihi (tsumbo, u shumisa t̄ikhathi la zwino, u shumisa maipfi a u t̄anganya sa thoma, tshi tevhelaho, hafhu).
- n̄wala mafhungo maswa a fanaho, ho katelwa matheriala u vhonehalo nga tshivhumbeo tsha nyolo ya thevhekano.

U n̄wala na u t̄alutshedzela mafhungo

Uri vha kone u sika na u t̄alutshedzela mafhungo, vhagudi vha t̄oda n̄divho nga ha luambo, n̄divho na mafhungo na vhutsila ha luambo na dzindila.

Mafhungo a nga vha:

- orala, tsumbo, sa tshipitshi.
- muñwalo, sa luñwalo.
- muṭanganelano wa u n̄wala na zwi vhonehalo, tsumbo, khungedzelo.
- madzhendedzi a mafhungo o fhambanaho, tsumbo, filimu kana mafhungo o sumbedzwaho kha TV.

Ndivho ya luambo na mafhungo zwi katela n̄divho nga ha :

- mafhungo - n̄divho, thero na vhathetshelesi.
- tshivhumbeo tsha mafhungo - tsumbo, tsha mudekesho kana khungedzelo
- ndowelo dza matshilisano dzi yelanaho na luambo na nzulele, tsumbo, n̄dila ya u lumelisa vhathu kha nyambo dzo fhambanaho.
- girama, mibvumo na t̄ivhaipfi ya luambo.
- u n̄wala na u pelet̄a kha mafhungo o n̄walwaho.
- zwifanyiso na zwivhumbeo kha mafhungo a vhonehalo.

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzhenelane na ndeme dzalwo

Mañwalwa oṭhe a na ndeme, dzine dza nga fhaṭa; (tsumbo, demokirasi) kana dzi sa fhaṭi (tsumbo, khethululo nga mbeu, khethululo nga lukanda). Hedzi ndeme a dzi anzeli u vha khagala. Vhagudi vha tea u vha na vhuḍipfi na vhusasaladzi nga ha ndeme dzine dza vha hone kha mafhungo ane vha vhalala na u sedza na mafhungo ane vha sika vhone vhaṅe.

Musi vha tshi sengulusa, nahone hune zwa konea, kha vha ṅee khaedu dzine dza vha kha orala, zwi vhonevhone na mafhungo o ṅwalwaho, vhagudi vha ḍo:

- guda uri ḷiñwalwa ḷi ḷi amba hani nga vhatu na zwiwo n bvedza vhuṭsila ha u sengulusa arali zwi tshi konadzea, vha ḍo hana mihumbulo iyi na ndeme dzo livhanywaho nayo;
- vha na vhuḍipfi ha u bula ndeme kha mafhungo e vha ḍisikela (tsumbo, u konḍelelana, u vhavhalela, khuliso u ḍiphiṅa, tseiso, u funesa u tamba, zwi sa takadzi, mbiti).

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzhenelane na thero

U gudwa ha luambo hu a kona-vho u ṅanganywa nga thero. U shumisa thero zwi tendela mugudi u fhaṭa ḍivhaipfi i tshimbilelanaho na ṅhoho.

Vhusedzi ha vhuronwane ha u nanguludza thero na ṅhoho na zwone zwi a nyanyula dzangalelo ḷa mugudi. U bvedza izwi, vha tea u edzisa u:

- vhambedza ṅhoho na dzithero dzine dza takadza vhatukana na vhasidzana, vhagudi vha mahayani na vha ḍoroboni, fhedzi dzine dza nga dovha dza ṅanganya vhagudi uri vha pfukekanye khethekanyo iyi.
- nanga ṅhoho dzi yelanaho na vhuṭshilo ha vhagudi, na u kona u vha isa kha zwine vha si zwi ḍivhe sa tsumbo; vha nga ḍi guda nga ha mañwe mashango na dzimvelele.
- nanga thero na ṅhoho dzine dza ṅumana na Mvelelo dza Mveledziso na dza vhuṭshilo hoṭhe sa tsumbo, vhagudi vha tea u ḍiṅumanya na pfanelo dza vhatu na zwithu zwa vhupo sa vhuṭshayi, HIV/AIDS, pfanelo ya vhuṅe ha mavu, na vhuṭshumisi ha zwithu.

Pfanelo dza vhatu na mulalo wa vhupo

Nyambo ndi zwishumiswa zwa ndeme u bvedza pfanelo dza vhatu na mulalo wa vhupo. Nga maimo a asesimennde, tshitatamennde tsha Sia ḷa u guda ḷa dzinyambo tshi ṅoḍa u bvedzisa tshumiswa kha vhuḍipfi ha ṅṅhesa. Vhagudi vha tea u vha vhaambi vha nyambo mbili vhe na vhuḍifulufheli (kana vhaambi vha nyambo nṅzhi) vha re tshishumiswa tshihulwane tsha u vhalala ḷifhasi na mafhungo o ambwaho na u ṅwalwa. Vho tea u kona u sengulusa mañwalwa aya na u a ṅwalulula nga ṅḍila dzine dza nga hudza khonadzeo zwi tshi yelana na pfanelo dza vhatu na mulalo wa vhupo.

NDIMA YA 2

VHUIMO HA FHASI

(GIREIDI YA R - 3)

MARANGAPHANDA

Vhunzhi ha vhana vha ḑo guda maṅwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza. Ndi zwa ndeme nga maanda uri vha ḑi lugisela izwi kha kilasi ya luambo lwa u engedza. Tsumbo; Vha tea u kona u humbula zwithu nga luambo lwa u engedza, u vhudzisa na u fhindula mbudziso nga luambo lwavho lwo engedzwaho na u vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi ṅeaho khaedu.

Bugupfarwa kha Gireidi 4 dzi ṱoḑa zwauro hu vhe na u vhala ḑivhaipfi ya maipfi a zwigidi na zwigidi. Inwe ya mushumo muhulwane kha kilasi ya luambo lwa u engedza ndi u thusa vhagudi uri vha wane ḑivhaipfi. Vhadededzi vha tea u vha na ṅdivho ya mvelaphanda ya maipfi na u asesha ḑivhaipfi ya vhagudi nga khanganyiso ya maipfi.

Nyombedzelo

U thoma – Giredi R na 1

Musi vhana vha tshi thoma u guda luambo lwa u engedza, vha lu guda nga u tou thetshelesa fhedzi. Sa tsumbo, vha thetshelesa nganetshelo zwine zwa vha na u dovhololwa ha maipfi maswa na zwivhumbeo zwiswa. Muanetsheli wa tshitori u shumisa nyamba nga zwipiḑa zwa muvhili zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwi wanalaho vhutshiloni uri ṱhalutshedzo i vhe khagala. Vhagudi vha vhea mihumbulo yavho kha luambo luswa vha thoma u pfesesa zwine vha khou zwi pfa. Vha thoma u ḑivha maipfi, zwivhumbeo, mibvumo na ṅḑila dza u davihidzana. Kha vhuimo uvhu u pfesesa havho hu ṅṱha u fhirisa vhukoni ha u amba luambo. Musi vhagudi vha tshi khou aluwa kha vhuḑifulufheli na u pfesesa vha ḑo thoma u amba.

Vha ḑo:

- shumisa luambo lwa milayo (tsumbo; u lumelisa);
- dovholola maipfi ane a shumiswa tshifhinga tshinzhi na mafurase;
- fhindula mbudziso dzi sa konḑi uri vha leludze mbudziso nga phindulo dza ipfi liṱithi kana maipfi mavhili;
- imba nyimbo dzi sa konḑi;
- ita zwidade.

Zwi nga vha zwa ndeme kha vhagudi u shumisa luambo lwavho lwa hayani, tsumbo, musi vha tshi haseledza uri nganetshelo i ita uri vha pfe vhe hani. Zwi ṱoḑa hafhu u dzula vha tshi mu khoda na u mu ṱuṱuwedza arali vha tshi ṱoḑa uri a vhe mushumisi wa luambo a re na vhuḑifulufheli.

Literesi ntswa

Ndi zwa ndeme u fhaṭa mutheo wo khwaṭhaho wa u pfesesa kha luambo lwa u amba. U pfesesa uhu hu ḑo angaredza nḑivho ya girama na ḑivhaipfi, ine ya ḑo gudiwa musi vhana vha tshi khou thetshesela, u fhindula na u thoma u shumisa luambo lwa u engedza. Hoyu mutheo ndi wa ndeme nga maanḑa musi vhana vha tshi vho thoma u vhala na u nḑwala nga luambo lwavho luswa lwa u engedza. U thetshesela nganetshelo ndi tshipiḑa tsha mutheo wa litheresi. Vhana vha guda uri nganetshelo i vhumbiwa hani. Holu lushaka lwa nḑivho lune lwa vhumba mathomo a litheresi, lu vhidzwa u pfi ndi 'litheresi ntswa' (*emergent literacy*).

Hu na dziṅwe nḑila dzine vhana vha alusa nḑila dza litheresi kha luambo lwo engedzwaho, tsumbo:

- Nga u vhona dzitswayo kha vhupo na u pfesesa zwa uri dzi amba zwiṅwe zwithu.
- Nga u shumisa pfanapeheledzo dzine dza amba nga luambo na u thusa u bveledza u tsivhudza mibvumo ya thungo ya luambo luswa (nḑivho ya dzofonimi).
- U edzisa u vhala na u nḑwala nga luambo lwavho luswa nangwe hu uri kuṅwalele kwavho ku tshi nga vhone sa mvetomveto kha siatari.

Vhadededzi vha tea u tuṭuwedza maitete aya a litheresi. Vha tea-vho na u khwaṭhisedza uri vhagudi vha vhale vhunzhi ha dzibugu dza zwifanyiso zwine zwa vha na madzina a sa konḑi.

U ita mvelaphanḑa – Gireidi 2

Musi vhagudi vho kona u vhala na u nḑwala nga luambo lwa hayani vha nga kona u shumisa vhutsila havho ha litheresi u vhala na u nḑwala luambo lwavho luswa. Nungo dzavho dza u pfukhisela vhutsila uvhu zwi ḑo ya nga nḑivho yavho ya luambo luswa zwihuluhulu nḑivho yavho ya ḑivhaipfi na girama.

Tsumbo:

- Vha nga kona u vhala mafhungo a tevhelaho a bvaho kha nganetshelo nga luambo lwavho lwa hayani (tsumbo; nga Tshithoza): 'Umajosi utsiba ucingo. Lumphakamile kakhulu.'
- Nḑwana a edzisaho mafhungo ayo nga luambo lwawe luswa (tsumbo; English) a nga shumisa nḑivho ya khandiso na foniki u vhidza maipfi: 'Majosi o fhufha nṅha ha luhura. Lu nṅha nga maanḑa.'
- Naho vhunzhi ha maledere a tshi imela mibvumo i fanaho, hone miṅwe i a fhambana. Tsumbo; ledere 'c' ndi muungo wa dentala kha ipfi 'ucingo', hone ndi 's' kha ipfi 'fence'. Zwa ndeme, maipfi 'jump over', 'fence' na 'very high' zwo tea u vha zwi kha ḑivhaipfi ya orala ya mugudi nahone u tea u ḑivha kha luambo uri zwi amba luhura.

Ndi ngoho, vhagudi vho no guda nga ha luambo lwa hayani u shumisa nyolo u vha thusa u wana zwine maipfi a amba. Zwi amba uri vha shumisa luambo lwa hayani, hone vha tshi tea u pfesesa mbonalo dza ndeme dza luambo lwo engedzwaho.

U bveledza Ndivho ya Luambo – girama, divhaipfi na kubulele

Kha vhuno vhuimo, vhagudi vha songo fhiwa milayo ya girama kana mutevhe wa divhaipfi ine vha tea u i guda. Vha do guda girama, divhaipfi na mubulo u kha mafhungo, nga:

- U pfa na u vhala zwivhumbeo, maipfi na mibvumo kha orala na mafhungo;
- U nwala fhasi maipfi a songo dowealeho kha bugu dzavho dza thalusamaipfi vha a guda na u a shumisa.

Kha minwaha ya u thoma u guda luambo lwa u engedza, u amba nga u tou elela, (vhukoni ha u pfesesa na u davhidzana vhe na vhudifulufheli), zwi na ndeme u fhira u amba nga vhuronwane. U bveledza divhaipfi nnzhi ndi yone khofo ya vhuileli. Mudededzi u fanela u bveledza vhupo ho pfumaho luambo kha vhuimo vhuwe vhana vha nga kona u pfesesa. Divhaipfi ntswa i toda u shumiswa i tshi dovhoololwa na u pfumbiswa.

Mudededzi a nga thusa vhagudi u:

- U diitela divhaipfi nga ha thoho dza mafhungo na dzithero;
- U vhona kuvhumbelwe kwa maipfi (sa tsumbo; takala, u sa takala);
- U toolola maipfi maswa na a yelanaho nao kha luambo lwavho lwa hayani.

Musi vhana vha tshi vho kona u vhala na u nwala, vha nga alusa divhaipfi yavho nga u vhalesa na nga u rekhoda maipfi zwavhuqi kha bugu dzavho dza thalusamaipfi na u dzi guda.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesela

Mugudi u kona u thetshesela uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha tea u thetshesela nga maanda luambo lwo engedzwaho lu re kha maimo avhuqi. Hoyu ndi muteo wa mveledziso ya vhuksila ha nyambo dziwe dzothe.

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhudifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha tea u thoma u amba nga luambo lwa u engedza nga ndila dzo leluwaho. Vha do thoma u davhidzana u bua na mvelele na mikano ya luambo. Vha tea u guda nga tshenzhemo ndivho ya nyambo nnzhi u pfumisa vhuwe na matshilisano.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzususa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḏi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa.

U vhala hu a ḡoḏea u bveledzisa luambo, u itela u guda u ḡwala, u itela u diphina na u guda nga ha liḡhasi. U vhala mafhungo zwi ḡnea kuthomele kwa ḡhanganyo ya u funza na u guda kha vhutsila ha dziñwe nyambo.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ḡwala

Mugudi u kona u ḡwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ḡdivho dzo fhambanaho.

U ḡwala hu tsinisa na u vhala nahone ndi tshishumiswa tsha ndeme ya u guda u angaredza kharikhuḡamu yoḡhe. U guda u ḡwala zwavhuḏi kha luambo lwo engedzwaho zwi na ndeme arali vhagudi vha tshi fanela u guda mañwe masia a u guda nga ulwu luambo.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ḡnea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ḡnea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda.

Vhagudi vha ḡo thoma u pfesesa zwiteñwa na u ḡo guda vhutsila na ḡdila kha u humbula na u wana mafhungo kha mañwe masia avho a u guda. Zwi na ndeme uri vhagudi vha nga ita izwi kha luambo lwavho lwa u engedza, arali vha tshi tea u shumisa ulwu luambo kha u guda mañwe a masia avho a u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ḡalutshedzela mafhungo.

Girama na ḡivhaipfi ndi zwone zwi fhaḡaho luambo. Ḋivhaipfi ndi yone khoḡo kha vhueleli. Arali vhagudi vha tshi u tea u bveledza maimo a vhukoni kha luambo lwavho lwa hayani na lwa u engedza, mafheloni a Gireidi 9, mveledziso ya ḡivhaipfi i fanela u vha tshone tshithu tsha u thoma u bva kha Gireidi R u ya phanḡa.

Maimo asesimende na mañwalwa

- Kha zwipiḡa zwi tevhelaho, Maimo a asesimende a Mvelelo iñwe na iñwe a ḡo ḡewa kha gereidi nga gereidi. Mathomoni a gereidi iñwe na iñwe, ho ḡewa tsumbo dza mañwalwa ane a fanela u shumiswa kha luambo lwo ḡanganelanaho. Hedzi a si dzone tsumbo dzi dzoḡhe. Vha nga engedza kha idzi nga u nanga tsumbo dziñwe na dziñwe dzi wanalaho na mañwalwa o teaho.
- Vhadededzi vha tea u elelwa uri a si vhagudi vhoḡhe vho gudaho Gireidi R. Zwiteñwa, vhutsila na dzinḡdila zwi fanela u funzwa na u khwaḡhisedzwa kha Gireidi 1.

MAIMO A ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI YA R

Gireidi ya R

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dzi sa konḡiho
- Nganetshelo dzo tambwaho, dzo tikedzwaho nga nyamba nga zwipiḡa zwa muvhili zwifanyiso na zwithu zwa vhutshilo ha vhukuma u katela ha vhunzhi ha ndovhololo ya mupo (tsumbo; khorasi dza vhana hune vha dzhenelela)
- Zwidade
- Nyimbo
- Mitambo (u katela iyo i no bva kha mvelele na sialala dziñwe)

Zwo ñwalwaho/Zwi vhonealaho:

- Nganetshelo dza zwifanyiso u katela na izwo zwi re na madzina a sa konḡiho

Midia nnzhi:

Mbekanyamushumo dzi sa konḡi dza TV

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa u itela uri a wane mafhungo na u dhiphiṅa na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nganetshelo pfufhi, zwi sa konḍi, na u dzi tamba:
 - u dzhenelela kha khorasi fhethu ho teaho (tsumbo: u pfumbulela na u vhudzulela u wisa nnḍu);
 - u ola tshifanyiso tsha nganetshelo;
 - u farekanya nganetshelo na vhutshilo hawe na u haseledza nga luambo lwa hayani.
 - u pfesesa ndaela dza orala dzi sa konḍi, nga u fhindula lwa muvhili (tsumbo: Ndi humbela uri ni ḍe fhano).
- U sumbedza ṭhonifho kha vhanwe vhagudi nga u vha fha tshifhinga tsha u amba, nga u vha thetshelesa.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa na u livhana na ḍila yo teaho kha u lumelisa na kha u onesana, na u livhuwa vhathu.
- Rwela ngomani na u imba nyimbo na zwidade nga mubulo wo teaho, mutevhetsindo na mubulo.
- Shumisa ḍila ya u ḍitukufhadza - ndi a livhuha, ni mpfarele.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḁi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza maipfi ane a bvelela kanzhi kha midia (madzina a zwishumiswa na mupo (ima, tshimbila).
- Bula mubvumo wa dzina ḁawe.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 4

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ola zwifanyiso hune mudededzi a nŵala madzina.
- Pfesesa uri u nŵala na u ola zwo fhambana.
- Pfesesa ndivho ya u nŵala – uri hu vha na zwine zwa amba.
- Kopa maipfi a sa konði e a vha o no a ðivha lwa orala.
- Ita ndingedzo kha u nŵala hawe sa u edzisa u nŵala dzina lawe.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiteŋwa na divhaipfi i tshimbilelanaho na:
 - vhuŋe (tsumbo: Dzina langa ndi ...):
 - nomboro (tsumbo: nthihi, mbili);
 - muelo (tsumbo: khulwane, thukhu);
 - muvhala (tsumbo: tswukhu, ya ŋaḁa).
- Sumbedza u fana nga u tevhela ndaela dzi fanaho na, 'Vheani othe a ŋaḁa fhethu huthihi'.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa miungo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa ndila dza kuvhudzisele kwa orala kha mañwalwa (tsumbo: Mini? Nnyi?, Ndi zwingana/Ndi vhugai/u na miñwaha mingana?).
- Sumbedza u pfesesa likhathi la zwino na likhathi la zwino li no khou bvelaphanda (tsumbo: U funa tshikolo/U khou vhalala).
- Pfesesa malaeli kha mañwalwa a orala (tsumbo: Idani ngeno/Ni songo dzula fhasi).
- Sumbedza u pfesesa maiti mafhungoni (tsumbo: Ndi nga fhufha, gidima).
- Sumbedza u pfesesa khandza kha mafhungo, (tsumbo: A thi funi nama, A thi koni u bambela).
- Sumbedza u pfesesa vhunzhi na vhuthihi ha madzina mafhungoni (sa tsumbo: bugu/dzibugu) hu tshi katelwa na zwithu zwi si na zwivhumbeo zwavhudi (tsumbo: maño).
- Sumbedza u pfesesa mañwe masala a vhone mafhungoni: ene/vhone/nne).
- Sumbedza u pfesesa mabulafhethu (tsumbo: kha muri, Hamashau).
- Sumbedza u pfesesa mañaluli (tsumbo: khulu, thukhu) na mañadzisi (tsumbo: nga vhuya nga u tavhanya).
- Pfesesa maipfi o dowealeho a vhukati ha 200 na 500 e mafhungoni a orala.

MAIMO ASESIMENDE NA MAÑWALWA A GIREIDI YA 1 - 3

Kha zwipiḁa zwi tevhelaho, Maimo asesimennde a mvelelo iñwe na iñwe a ḁo ṅekedzwa gireidi nga gireidi iñwe na iñwe. Tsumbo dza mañwalwa dzine dza nga shumiswa u ṅanganya u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si wa dzone tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziñwe dzo teaho na mañwalwa a re hone.

Gireidi ya 1

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dzi sa konḁi
- Nganetshelo dzi thuswaho nga nyamba nga zwipiḁa zwa muvhili, zwifanyiso na zwithu zwa vhuhulu vhu no nga ha zwi tshilaho u katela na u amba nga vhuḁalo (tsumbo: dzikhorasi, nganetshelo dza radio na dzitheiphi, u amba nga ha zwithu zwo no iteaho kale, ṅhalutshedzo dzi sa konḁi, zwidade, dzinyimbo, ngano na miswaswo)

Zwo ñwalwaho/zwi vhonehalaho:

- Nganetshelo dza zwifanyiso na bugu dza zwifanyiso dzi re na madzina a sa konḁiho (u katela na idzo dzi bvaho kha mvelele na sialala dzi bvaho huñwe)
- Pfanapheledzo
- Zwifanyiso
- Zwifanyiso zwa magazini

Midia nanzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV (tsumbo: Takalani Sesame)
- Dzividio, CD-Romes na inthanete (hune dza wanala)

Gireidi ya 2

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dza nyaluwa ya vhukoni
- Nganea (nganetshelo dzi sa konḍi, ngano)
- Radio, theiphi dza u thetshelesa
- U amba nga vhuḍalo
- Ṭhalutshedzelo dzi sa konḍiho.
- Thaidzo dza mbalo dza maipfi (luambo u budekanya kha kha Kharikhuḷamu)
- Zwidade
- Nyimbo
- Zwirendo
- Mitambo
- Ngano na miswaswo

U ñwala/zwi vhonehaho:

- Nganetshelo dzi sa konḍi (u katela idzo dzi bvaho kha mvelele na sialala dziñwe)
- Mitevhe (ya zwa u rengwa)
- U amba nga vhuḍalo
- Ṭhalutshedzelo dzi sa konḍi
- Dzinyimbo
- Pfanapheledzo na zwirendo
- Ndaela (ñḍila dza u ita vulamatshini ya bammbiri)
- Tshati dzi sa konḍiho (tshati ya tshifhinga ya ñivhazwakale)
- Thaidzo dzi sa konḍiho (metse)
- Mitambo (eg mitambo ya bodo)
- Zwifanyiso zwa dzimagazini
- Zwinepe

Midia nnzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV (tsumbo: Takalani Sesame)
- Khungedzelo dza TV dzi sa konḍiho
- Dzividio, CD - Roms na inthanete (hune zwa wanala)

Gireidi ya 3

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dza nyaluwo ya vhukoni
- Nganea (nganetshelo, lungano, mafhungolungano – u katela na zwiñwe zwi bvaho kha masialala mañwe)
- Radio na theiphi dza u tshetshelesa nganetshelo
- U amba nga vhuḑalo
- Ṭhalutshedzo
- Mufhindulano na dzinzulele
- Khungedzelo dza radio
- Nyimbo
- Zwirendo
- Mitambo
- Dzithai na miswaswo

U ñwala:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini) hu tshi katelwa na dziḓa dzi bvaho kha mvelele na masialala mañwe
- Khomiki
- Mitevhe
- U amba nga vhuḑalo
- Ndaela
- Milayo (tsumbo: milayo ya tshikolo)
- Khalenda
- Mañwalwa a matshilisano (thambo, garata dza ndumelisano)
- Matambwa a vhana
- Dzitshati na dzigirafu
- Khanganyiso ya ipfi (tsumbo: crossword puzzles)
- Zwifanyiso zwa magazini na dzigurannḑa
- Zwifanyiso

Midia nnzhi:

- Zwifanyiso zwa magazine na dzigurannḑa
- Zwinepe
- Mbekanyamishumo dza TV (tsumbo: Kideo)
- Bugu dza matambwa a vhana ane a fanela u tambwa
- Khungedzelo dza TV
- Dzividio, CD -Roms na inthanete (hune dza vha hone)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa u itela uri a wane mafhungo na u ḡiphina na u fhindula nga ḡdila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nganetshelo pfufhi:
 - u edzisela nganetshelo;
 - dzhenelela kha khorasi nga zwifhinga zwo teaho (tsumbo: O pfumbula na u vhudzulela nnḡu fhasi);
 - ola tshifanyiso tsha nganetshelo;
 - vhea zwifanyiso kha mutevhe;
 - fhindula mbudziso dzi sa konḡi nga ipfi ḡithihi 'ee/hai';
 - amba uri nganetshelo yo ita uri a ḡi pfe e hani (hu tshi shumiswa luambo lwa hayani hune zwa itea).

- Pfesesa ḡhalutshedzelo dzi sa konḡiho (nga u thetshelesa ḡhalutshedzelo ya tshithu kana muthu musi i tshi vhambedzwa na tshifanyiso).

- Pfesesa ndaela dza orala dzi konḡiho nga u ita nga muvhili (tsumbo: imisani zwanḡa zwanḡu).

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa nganetshelo pfufhi, dzi sa konḑi:
 - humbulela zwine nganetshelo ya nga amba zwone musi ho sedzwa ḑhoho ya mafhungo;
 - tamba nganetshelo nga u tou bula maipfi nga vhatambi;
 - ola tshifanyiso nga ha nganetshelo na u bula kana u kopa madzina a si gathi nga hatsho;
 - vhekanya mitevhe wa zwifanyiso na u vhambedza madzina nazwo;
 - u fhindula mbudziso pfufhi dzine dza ḑoḑa phindulo ya ee kana hai na u ḑea mbudziso dza phindulo pfufhi;
 - sumbedza uri nganetshelo i ita uri a ḑipfe hani;
 - fhindula mbudziso dzi farekanyaho nganetshelo na vhutshilo hawe nga luambo lwawe lwa hayani.
- Sumbedza u pfesesa nga ha zwiwo zwa kale nga u zwi humbula nga u tevhekana hazwo sa tsumbo: Mashudu o ya ḑoroboni. O renga zwithu zwinzhi. Tsha u thoma o renga mitshelo).
- Sumbedza u pfesesa ḑhaluso dzi sa konḑi nga u sumbedza zwo bulwaho (tsumbo: tsho ita gumba. Tshiḑwe tshifhinga ndi tshitwuku. Tshiḑwe tshifhinga ndi tshidala. Tshi a ḑifhelela. Ndi tshithu-ḑe?).
- Sumbedza u pfesesa nga ha ndaela pfufhi dzo tevhekanaho (tsumbo: Talani tshitenededzi. Tshi khirayeni nga muvhala mutswuku).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa nganetshelo nga:
 - humbulela zwine nganetshelo ya nga vha i tshi amba zwone nga ḑhoho ya mafhungo;
 - fhindula mbudziso dza ḑholokanyo ḑḑivho sa tsumbo: mbudziso dza u fhindula uri ndi zwone kana a si zwone;
 - humbulela zwine zwa ḑo bvelela nga murahu;
 - humbula na u anetshela zwipiḑa zwa tshiḑori
 - wana mafhungo o teaho (sa tsumbo: kha tshati i sa konḑi);
 - bula vhuḑipfi havho nga nganetshelo;
 - haseledza nga luambo lwawe lwa hayani mafhungo maḑwe na maḑwe a matshilisano na mikhwa (tsumbo: arali zwithu zwi zwavhuḑi);
 - nweledza nganetshelo nga thikhedzo ya mudededzi.
- Sumbedza u pfesesa u amba nga vhuḑalo ha zwiwo kha mitevhe yone.
- Sumbedza u pfesesa ḑhalutshedzo nga u wana mafhungo o teaho (tsumbo: u fhedzisa dzitshati).
- Sumbedza u pfesesa mutevhe wa ndaela nga u dzi tevhedza nga ḑḑila yone.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanda)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshesela u itela uri a wane mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledzisa tshenzhemo ya mibvumo:
 - fhambanya vhukati ha mibvumo yo fhambanaho vhukati ha mibvumo mathomoni na mafheloni a maipfi (tsumbo: maipfi a thomaho nga 'b');
 - vhona vhunzhi mafheloni a maipfi (tsumbo: bugu nthihi, bugu mbili).

- Sumbedza thonifho kha vhañwe vhagudi ngae vha tshi newa tshifhinga tsha u amba na u vha thetshesela.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - fhambanya vhukati ha mibvumo ine ya vha ya ndeme kha u vhala na u ṅwala. (tsumbo: ‘e’ na ‘a’).
 - elelwa maipfi a re na pfanapehedzo dzi no fana kha pfanapehedzo dzo ḑoweleaho sa dzinyimbo dzi ngaho, Ri khou ya zoo.
- Sumbedza ṅhonifho kha vhanwe vhagudi nga u vha fha tshifhinga tsha u amba, u thetshelesa na u ṅṅuwedza u edzisa havho u amba luambo lwo engedzwaho.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - fhambanya vhukati ha pfallandoṅhe dzo fhambanaho dzine dza vha dza ndeme kha u vhala na u ṅwala.
- Sumbedza u ṅhonifha vhagudi ngavho nga u vha fha tshifhinga tsha u amba, u vha thetshelesa na vha ṅṅuwedza ndingedzo dzavho dza u amba luambo lwavho lwa u engedza.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhindula mbudziso dzi sa konḍiho nga nḍila yo teaho hu tshi shumiswa ipfi ḷithihi kana mafurase a no tevhela mulayo sa 'Ndo takala, Dzina ḷanga ndi...'.
▪ Shumisa kana u fhindula nga nḍila yone ndumeliso na nyonesano, u ita khumbelo dzi sa konḍiho na u livhuha vhathu.
▪ Bula nga nḍila i sa konḍiho arali o ḡewa tshivhumbeo tsha orala tsumbo: 'Ndi a funa, A thi funi...'.
▪ Rwela ngomani na u ita zwidade nga mubulo, pfanapheledzo na ndongazwiga zwavhuḍi.
▪ Peleta maipfi o ḍowealeho zwavhuḍi.
▪ Shumisa nḍila dza u ḍitukufhadza – ndi a livhuha, pfarelo.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhindula mbudziso nga ḑila yo teaho.
- Humbela ḑhalutshedzo (tsumbo: A thi pfesesi. Ndi khou humbela vha dovholole).
- Ita khumbelo i sa dini na zwitatamennde sa tsumbo: Ndi khou humbela bugu. Ndi khou lwala.
- Fha ndaela pfufhi.
- Dovholola tshenzhemo kana zwiwo zwipfufhi zwi tevhekanaho.
- Amba nga nyolo kana tshifanyiso.
- Rwela ngomani kana u ita dzinyimbo, zwidade na zwirendo zwi sa konḑi.
- Sedza mubulo wa maipfi sa tshipiḑa tsha u vhala.
- Sumbedza u ḑhonifha na vhulenda (tsumbo: nga u shumisa, ‘ndi khou humbela’ na u ri ‘ndo livhuwa’ na u pfesesa mathemo a u sumbedza phambano ya u ḑhonifha kha nyambo dzo fhambanaho sa tsumbo: Mmawe, Baba, Vho-Mulondo).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhindula mbudziso nga maipfi/mafurase.
- Vhudzisa uri a wane ḑhalutshedzo (tsumbo: Ndi khou humbela u ḑalutshedziwa hafhu).
- Ita dzikhumbelo.
- Shela mulenzhe kha nyambedzano nga ḑhoḑo ya mafhungo yo ḑowealeaho.
- Ndovhololo ya tshenzhemo ya u tevhekana ha tshenzhemo na zwiwo.
- Fha ndaela.
- ḑalutshedza maitete (tsumbo: u ḑilugisela u ya tshikoloni).
- Amba nga nyolo kana tshifanyiso.
- Ita pfanapheledzo, tshirendo kana luimbo:
 - thetshelesa mubulo na khalo sa tshipiḑa tsha vhudavhidzano (tsumbo: u shumisa mutevhetsindo na phatheni dza luambo lwa u engedza).
- Sumbedza tshenzhemo ya ḑila yo teaho ya u lumelisa (tsumbo: u sumbedza uri vhulenda na ḑila dza ḑhonifho zwi a fhambana kha nyambo dzo fhambanaho).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhalo na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwifanyiso u pfesesa mafhungo o ḥwalwaho.
 - ita uri nganetshelo i pfale (tsumbo: nga u sumbedza tshifanyiso tshi siho kha mutevhe);
 - livhanya zwifanyiso na maipfi (shumisa maipfi o ḥwalwaho u ḥea madzina a zwithu na zwifanyiso);
 - shumisa nyolo u pfesesa madzina kha bugu dza nganetshelo.

- Livhanya maipfi na zwithu nga u nambatedza madzina kha zwithu nga u thoma nga ayo ane a fana na a luambo lwa hayani (tsumbo: ruler/rula, board/bodo, desk/desike).

- Tevhela ndaela dzo gandisiwaho kha garata yo ḥwalwaho ipfi lithihi (tsumbo: ima, fhufha, ḥwethuwa).

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwifanyiso u pfesesa liḁwalwa:
 - bvisa muhumbulo nga tshifanyiso (tsumbo: nga u tevhekanya zwifanyiso);
 - ḁalutshedzela zwifanyiso kha tshenzhemo yavho;
 - ḁalutshedza uri zwifanyiso zwi ita uri a pfe e hani;
 - u vhambedza mafhungo (ḁoho) na tshifanyiso;
 - u ola tshifanyiso tshi sumbedzaho fhungo.
- Thoma u ḁea zwine zwa amba zwa maḁwalwa nga u vhala na mudededzi:
 - u vhala ḁoho dza mafhungo na u humbulela zwine bugu ya khou amba zwone;
 - sumba kha ipfi li re lone musi li tshi vhaliwa;
 - fhindula mbudziso pfufhi dza orala dzi bvaho kha nganetshelo;
 - hu tshi shumiswa thuso dzi bvaho kha mudededzi, kha hu ḁalutshedzwe hafhu nganetshelo.
- Vhona na u ita ḁalutshedzo ya maḁḁere na maipfi:
 - kona u vhona nyengedzedzo dza maipfi a no bvelela lunzhi.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa nyeletshedzo musi vha tshi fha ḁalutshedzo:
 - u pfesesa nganetshelo ya tshifanyiso kana khomiki nga u dzhenisa madzina na zwitangedzeli zwa maambiwa;
 - u sumbedza u ḁivha kuambele kwa tshikale sa tsumbo: vhuimo ha vhanna na vhafumakadzi musi vha tshi khou amba;
 - u vhambedza zwifanyiso na zwinepe kha tshenzhemo yavho na u haseledza nga hazwo nga tsatsaladzo (tsumbo: ndi tshenzhemo ya nnyi ine zwa imela zwone?).
- Bvisa ḁalutshedzo ya liḁwalwa ḁa u ḁwala nga u vhala bugu khulwane na mudededzi:
 - vhala dzina ḁa bugu;
 - humbulela uri bugu i khou amba nga mini nga u vhona dzina ḁayo;
 - fhindula mbudziso nga ha nganetshelo;
 - u bvisa vhuḁipfi havho nga ha nganetshelo;
 - u anetshela tshiḁori;
 - u ḁalutshedza mafhungo a kutshilele kana a mikhwa nganetshelo nga luambo lwa hayani.
- Vhona na u fha ḁalutshedzo ya maḁḁere na maipfi:
 - u ita mibvumo ya maipfi ane a bvelela kanzhi;
 - vhona kualutshela kwa maipfi ane a bvelela kanzhi;

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḁa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u ḁiphina, na u fhindula nga ḁḁila ya u sengulusa vhuḁi, mvelele na u nyanyulea kha maḁwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala bugu dza zwifanyiso dzine dza vha na madzina a ipfi ḁithihi kana mavhili a sa konḁi.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - vhona phambano ya mubulo vhukati ha luambo lwa hayani na lwa u engedza;
 - pfesesa vhushaka ha mibvumo ya maḑedere a themba dzo imaho nga dzoṭhe na ḑila dza u pfufhifhadza dza pfalanḑothe;
 - vhona muvango wa maḑedere mavhili mathomoni a maipfi hu tshi katelwa na ayo o tou ṭundwaho kha luambo lwawe;
 - vhona themba dzo ḑowealeho (mubvumo muthihi u tshi peḑṑwa nga maḑedere mavhili) mathomoni na mafheloni a maipfi;
 - shumisa ḑivho na vhutsila ha foniki sa tshipiḑa tsha ḑila dza u vhalwa na u ḑwala (u ḑea maipfi mibvumo musi hu tshi vhalwa na u peḑṑa maipfi hu tshi ḑwalwa).
- Vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini fhethu ho teaho u itela mafhungo na u ḑiphiṑa.
- Sumbedza u vhalwa ḑivhaipfi ya maipfi a sa konḑiho a vhukati ha 250 na 500. vhagudi vhane vha ḑo guda masia a u u guda vha tshi shumisa luambo lwa u engedza vha tea u livha kha maipfi a 500.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u kona u vhona ipfi na vhutsila zwa ndingo ya vhpfesesi sa mibvumo na khumbulelo uri zwi ambe.
- Vhala hu na u engedzea ha luvhilo na vhueleli.
- Vhalela ḑṑha, hu tshi shumiswa mubulo wavhuḑi na u mutsiko wa ipfi wo teaho.
- Shumisa ḑila dza vhuṑe dza u ḑilulamisa sa u vhalwa, vhuawelo, ḑowenḑowe ya ipfi musi ḑi saathu u bulwa.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3
(i ya phanḁa)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḁi, mvelele na u nyanyulea kha maḁwalwa

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - u wana phambano ya kubulele vhukati ha luambo lwa hayani na lwa u engedza;
 - wana phambano ha vhushaka vhukati ha mibvumo/mupeleto kha luambo lwa hayani na lwa u engedza;
 - wana mibvumo ya pfalandothe i peletwaho nga maḑedere mavhili;
 - vhona themba mbili dzi peletwaho sa nthihi;
 - vhona themba mbili kana tharu dzo tanganelanaho mathomoni na magumoni;
 - vhona miḑa ya maipfi a konḑaho;
 - vhona pfanapheledzo dzi ḑivheaho;
 - vhona mitshila i konḑaho.

- Vhala vhone vhane uri vha wane mafhungo na u ḑiphina ngao:
 - u vhala na u tevhela ndaela sa tsumbo: (nḑila ya u tamba mutambo);
 - u vhala ḑhalutshedzo ya maitete sa tsumbo: bambiri ḑi itiwa hani;
 - u vhala zwirendo zwo ḑowealeho na pfanapheledzo;
 - u vhala bugu dze a ḑikhethela dza fikishini na dzi si dza fikishini vhudza mugudi ngae nga bugu dze a vhala;
 - u fhambanya vhukati ha fikishini na tshi si tsha fikishini;
 - vhala ḑhalutshedzelo ya maitete (tsumbo: nḑila ine bambiri ḑa itwa ngayo);
 - vhala zwirendo zwo ḑowealeho na pfanapheledzo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3
(i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḡi, mvelele na u nyanyulea kha maḡwalwa

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza ḑivhaipfi ya u vhala ya maipfi o ḑoweleaho a re vhukati ha 700 na 1500. Vhagudi vhane vha ḑo guda maḑwe masia a u guda nga luambo lwavho lwo engedzwaho vha tea u livha kha maipfi a 1 500.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa n̄divho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Kopa maipfi o ḡowealeho na mafhungo mapfufhi (tsumbo: madzina kana thero a nyolo dzavho).
- Shumisa maipfi o ḡowealeho a sa konḡi u vuledza mafhungo.
- Mihanga (tsumbo: Dzina ḷanga ndi ..., A thi takaleli...).
- N̄wala mitevhe na dziḡhoho (tsumbo: Khonani dzanga).

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nanga na u kopa ḑhoho ine ya ḑalutshedza tshifhanyiso zwavhuḑi.
- Nwala ḑhoho ya tshifanyiso.
- Fhedzisa mafhungo nga u fhedzisa maipfi a no khou ḑahela.
- Nwala mafhungo hu tshi shumiswa muhanga (tsumbo: Ndi funa ...).
- Vhea mafhungo o ḑangananaho nga u tevhekana hao na u a kopa.
- Longa zwiga, maḑedere dadzi na zwiawelo.
- Shumisa nḑivho ya mubvumo wa maipfi u thoma u peleḑa maipfi nga nḑila i re yone.
- Peleḑa maipfi o ḑowelehaho nga nḑila i re yone nga ḑhoho.
- Wana na u khakhulula vhukhaki ha kupeleḑele kha maipfi o ḑowelehaho.
- Nwala maipfi o ḑowelehaho a tshi bva kha kubulele.
- Nwala kha, mutevhe wa maḑedere (tsumbo: kha bugu ya ḑhalusamaipfi ya vhuḑe).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala madzina a zwithu o ḑiimisaho nga oḑhe.
- Dzhenisa maipfi kha bugu dza ḑhalusamaipfi dzavho.
- Peleḑa maipfi o ḑowelehaho nga nḑila i re yone.
- Nwala mutevhe na u i fha dziḑhoho (tsumbo: zwikhokhono; vhusunzi, ḑotshi, zwisusu).
- Nwala mafhungo hu tshi shumiswa muhanga. (tsumbo: Ndi nga ...).
- Nwala mafhungo awe hu sa shumiswi muhanga tsumbo: u sumbedza vhuḑipfi na mihumbulo ya vhuḑe.
- Shumisa ndongazwiga, tshiawelo, tshivhudzisi, garukela.
- Ita mutevhe na u nwala mafhungo uri a vhumbe phara.
- Nwala maḑwalwa mapfufhi ane a tevhele fomula tsumbo: thambo/garaḑa ya ndumeliso.
- O fhiwa thuso, a nwale maambelano mapfufhi.
- Hu tshi shumiswa muhanga, kha hu nwalwe ndovhololo i sa konḑi, (tsumbo: Mulovha ndo ... nda ...).

Gireidi ya 1

**Mvelelo ya u guda ya 4
(i ya phanda)**

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa n̄divho dzo fhambanaho

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala mitevhe (tsumbo: ya zwirengwa).
- Nwala dziḑhoho dza mitevhe (tsumbo: mmbwa, kholomo, ngu).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiteḱwa na ḍivhaipfi i yelanaho na:
 - vhuḱe (tsumbo: Dzina ḷanga ndi);
 - nomboro (tsumbo: nthihi, mbili);
 - tshivhumbeo (tsumbo: tshitendeledzi, ḱhofundeḱa);
 - vhuhulu (tsumbo: khulwane, thukhu);
 - tshifhinga (tsumbo: zwino);
 - vhukale (tsumbo: ndi na miḱwaha ya rathi);
 - masia (tsumbo: kha tsha monde, kha tsha u ḷa);
 - mitevhe (tsumbo: tsha u thoma, tsha vhuvhili).

- Shumisa luambo kha u humbula:
 - sumbedza u fana na u fhambana (tsumbo: Vheani zwitendeledzi zwoḱhe fhethu huthihi. Wanani itshi tshi fhambanaho na zwiḱwe);
 - sumbedza zwipiḱa u bva kha tsho fhelelaho (tsumbo:zwipiḱa zwa tshifhaḱuwo, zwa muvhili);
 - vhekanya zwithu (tsumbo: vhea zwithu zwa pulasitiki fhethu huthihi na zwitanda huthihi);
 - vhekanya zwithu (tsumbo: u bva kha tshihulwanesa u ya kha tshitukusa).

- Sumbedza zwithu u bva kha ḱhalutshedzo dzi sa konḱi (tsumbo Ndi tshipuka. Ndi na milenzhe miḱa. Ndi na mutsinga mulapfu. Ndi na maḱanga mavhili maḱuku. Ndi ḱḱe nnyi?).

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa maipfi na ḡivhaipfi zwi yelanaho na:
 - vhuḡe (tsumbo: Ndi amba Tshithoza, English na Afrikaans);
 - nomboro (tsumbo ,fumi nthihi, fumi mbili);
 - tshivhumbeo, (tsumbo: thofundeina, naledzi);
 - vhuhulu (tsumbo: tshilapfu, tshipfufhi);
 - buḡo (tsumbo: fhasi, nḡha);
 - u tevhekana (eg ya vhuna, ya vhuḡanu);
 - nungo (eg Ndi nga).
- Shumisa luambo kha u humbula:
 - wana u fana na u fhambana (tsumbo: u vhambedza khovhe na dolphin);
 - u wana zwipiḡa zwi tshi bva kha tshithu tsho fhelelaho sa (tsumbo: zwipiḡa zwa moḡoro);
 - vhekanya zwithu nga u vhea zwi fanaho fhethu huthihi; topola zwi sa kovheihho nga mbili thungo nthihi;
 - vhekanya zwithu (tsumbo: u bva kha tshilapfusa u ya kha tshipfufhisa).
- Shuma nga tshati:
 - u dzhenisela kha tshati sa tsumbo: khethekanya tshifhinga tsha tshikolo ya mushumo wa ḡuvha ḡiḡwe na ḡiḡwe;
 - u ita ḡhoḡisiso dza kilasini (sa tsumbo: zwiliwa zwine vha zwi funesa) vha ḡwala mafhungo kha tshati;
 - u ita tsumbatshifhinga ine ya sumbedza maḡuvha a ndeme (tsumbo: zwiwo kha ḡivhazwakale ya vhutshilo havho).

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiteḡwa zwa ḡivhaipfi ine ya yelana na u kala (tsumbo: Ndi nngafhani? I vhukule vhungafhani?).
- Shumisa luambo u pfesesa zwiteḡwa zwa ḡivhaipfi ine ya yelana na masia o fhambanaho a u guda (tsumbo: u ita tsumbatshifhanga ya ḡivhazwakale).
- Vhudzisa mbudziso uri vha wane ḡhalutshedzo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo, na u swikela, maitete na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ŋwala mafhungo a sa konḍi kha tshati hu tshi shumisa luswayo lwa u sumbedza vhukoni na vhukhaki, kana u shumisa.
- Pfesesa na u shumisa luambo lwa tshimetse (tsumbo: ṭanganya, ṭusa).

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa luḑwe lwa luambo lwa metse:
 - u thetshelesa, u vhalo na u tandulula thaidzo dzi sa konḑi dza maipfi kha metse (ho sedzwa maipfi a fanaho na ‘nga maandḑa’, ‘fhasi’, ‘kovha’, ‘tshauḑa’ Masiwa u na maḑegere a fumi. O fha maḑegere mavhili Livhuwani. O sala na mangana?).
- Dzula na bugu ya ḑhalusa maipfi ya vhone vhaḑe.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u tandulula thaidzo:
 - vhambedza zwithu nga nḑila ya u sengulusa; Ndi mini tshi re na mushumo kha baisigiri na golo? Ndi nnyi a shumisaho lukanyakanya na golo? Ndi tshifhio tshine tsha vha khwine kha vhupo?
 - haseledza na u tandulula thaidzo kha tshigwada (tsumbo: Ri nga ita hani uri vhupo hashu vhu dzule ho naka?).
- Kuvhanganya na u rikhoda mafhungo nga nḑila dzo fhambanaho:
 - u ita ḑoḑisiso ḑhukhu (sa tsumbo: vhagudi vha ḑa lini tshikoloni – nga thekhisi, bisi, golo, baisigiri kana vha tou tshimbila);
 - u rikhoda mafhungo nga nḑila yo fhambanaho (thebulu, tshati, zwifanyiso, girafu).
- Fhirisa mafhungo a tshi bva kha ḑiḑwalwa u ya kha ḑiḑwe.
- Thetshelesa mafhungo mapfufhi na u dzhenisa mafhungo kha tshati kana u ḑwala madzina kha nyolo.
- Shumisa mafhungo a bvaho kha zwi vhone kana ḑiḑwalwa u sika tshati, girafu, nyolo, mapa wa muhumbulo kana tshifanyiso u ḑwala kana u fhedzisa mafhungo mapfufhi.
- Vha na bugu ya ḑhalusamaipfi na u shumisa bugu ya ḑhalusamaipfi ya vhana (arali zwi tshi konea, bugu ya ḑhalusamaipfi ya luambo luthihi kana ya nyambo mbili).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi a girama ya luambo kha u sika mafhungo u ṭalutshedzela

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa kuvhudziselwe kwa mafhungo a: (tsumbo: Ndi mini? Ndi nnyi.? Ndi zwi ngana?).
- Pfesesa mafhungo (sentences) a sa konḍi e mafhungoni. (tsumbo: Ndi ṭoḍa u ya hayani).
- Sumbedza u pfesesa ḷikhathi ḷa zwino na ḷikhathi ḷa zwino ḷi no khou bvelaphanḍa (tsumbo: U funa tshikolo/U khou vhalala).
- Pfesesa malaeli kha maṅwalwa a orala (tsumbo: Iḍani ngeno/Ni songo dzula fhasi).
- Sumbedza u pfesesa maiti mafhungoni (tsumbo: Ndi nga fhufha, gidima).
- Sumbedza u pfesesa kxanedza kha mafhungo (tsumbo: A thi funi ṅama, A thi koni u bambela).
- Sumbedza u pfesesa vhunzhi na vhuthihi ha madzina mafhungoni (sa tsumbo: bugu/dzibugu) hu tshi katelwa na zwithu zwi si na zwivhumbeo zwavhuḍi (tsumbo: maṅo).

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa nḑila ya u vhudzisa (tsumbo: Ho bvelela mini mulovha/vhege yo fhelaho (ḥwaha) matsheloni? No ya lini? No no vhuya na...?).
- Pfesesa na u shumisa tshifhinga tsho fhelaho (Mulovha o vhona/ho ngo vhona TV) hu tshi katelwa na zwithu zwi si zwa tshivhumbeo tsha vhukuma (tsumbo: o ya, o ḑa, o vhala) na ḑikhathi ḑa ndi.
- U pfesesa na u shumisa maḥwe maḑaluli (tsumbo: hulu, ḑuku, lapfu).
- Pfesesa na u shumisa maḥwe maiti (tsumbo: Ndi nga vhala).
- Pfesesa u shumisa maḥwe maḑadzisi kha thevhekanyo ya maipfi yavhuḑi (tsumbo: Takalani u dzula a tshi gidima hayani).
- Shandula na maḑadzisi maḑaluli (tsumbo: khulwane nga maanḑa/nga u ongolowa/nga u ḑavhanya).
- Pfesesa maipfi a re vhukati ha 1000 na 1,500 o ḑoweleaho e mafhungoni mugumoni a gireidi 2. Vhaḑudi vhane vha ḑo guda maḥwe a masia a u guda nga luambo lwavho lwa u engedza vha tea u livha kha u ḑivha maipfi a 1 500.

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa nḑila dzo fhambanaho dza u vhudzisa (Ndi ngafhi? Ndi ngani?).
- Pfesesa na u shumisa tshifhinga tshi ḑaho (tsha ḑo) (Ndi ḑo ni vhona vhege i ḑaho).
- Pfesesa uri zwine zwa nga itea zwi nga bvelela hani (tsumbo: A nga ḑa matshelo).
- Pfesesa uri zwithu zwine zwa nga ḑoḑea zwi nga bulwa hani (tsumbo: Ni fanela/tea u ḑamba zwandḑa).
- Pfesesa kushumisele kwa luambo kha u tevhekana ha zwithu sa (tsumbo: nga murahu, tsha u fhedza).
- Shumisa maḑadzisi nga nḑila yavhuḑi sa (tsumbo: Mashudu u ḥwala zwavhuḑi).
- Shumisa maḑaluli (tsumbo: u vhulawa nga vhuludu, maneto).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi a girama ya luambo kha u sika
mafhungo u ṭalutshedzela

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa maiwe masala a vhone mafhungoni: ene/vhone/nḱe).
- Sumbedza u pfesesa mabulafhethu (tsumbo kha muri, Hamashau).
- Sumbedza u pfesesa maṭaluli (tsumbo: khulu, ṭhukhu) na maḍadzisi (tsumbo: nga vhuya nga u ṭavhanya).
- Sumbedza u pfesesa maipfi a u bva kha vhukati ha maḍana mavhili na a maḍana maṭanu e mafhungoni mafheloni a Gireidi 1.

Gireidi ya 2

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa maipfi a re vhukati ha 1,500 na 3,000 o ḑoweleaho a tshi khou shumiswa mafhungoni nga murahu ha Gireidi 3. Vhagudi vhane vha ḑo guda maḑwe a masia a u guda nga luambo lwa u engedza vha tea u livha kha maipfi a 3000.

NDIMA YA 3 VHUIMO HA VHUKATI (GIREIDI YA 4 - 6)

MARANGAPHANDA

Kha Vhuimo ha Fhasi vhagudi vho tangedza marangaphanda o pfumaho a luambo lwo engedzwaho. Vha do pfesesa vhunzhi ha maipfi na zwivhumbeo, naho vha tshi do vha vha songo funzwa. Vha tea nga tshino tshifhinga u vha vho no bvedza vhuḍifulufheli, u diphina na vhuieleli kha u davihdzana nga luambo lwavho lwa u engedza.

Nyombedzelo

Kha Gireidi 4 u swika 6 vhagudi vha do thoma:

- U dzhiela nzhele maipfi na zwivhumbeo zwa girama zwe vha zwi dowela u bva kha Vhuimo ha Fhasi;
- Dzhenisa na u tḍisisa ndila ine luambo lwa u engedza lwa shumisa zwone na ndaulo ya ndivho yalwo;
- Shumisa ndivho i khou bvedzwaho u sedzulusa u shumiswa ha luambo, zwihuluhulu musi vha tshi khou ḥwala.

U aluwa ha u guda

Kha vha humbule: Luambo lu gudwa nga zwiḥuku nga zwiḥuku. Naho hu uri tshenzhemo khulwane i tea u ḥewa divhaipfi na girama, kushumiselwe kwavhuḍi kwa maipfi na zwivhumbeo zwi dzhia tshifhinga tshilapfu. A zwi tou vha na ndeme uri vhagudi vha kone tshivhumbeo tshithihi vha saathu u pfukhela kha tshinwe. Vha kha di do ita khakho nnzhi, hezwi ndi tshipiḍa tsha mupo zwi teaho u itea kha u gudwa ha luambo lwa u engedza. Vha do bvedza u pfesesa kushumiselwe kwa luambo lwa u engedza nga zwiḥuku nga zwiḥuku vha tshi sendela kha kushumiselwe kwone-kwone.

Kha Vhuimo ha Fhasi, vhagudi vha fanela u vha vho no bviselwa kha dzibugu nnzhi dza maḥwalwa a vhana. Kha Gireidi 4 u swika 6 vha do shumisa uvhu Vhuimo ha Fhasi u vha vhaḥwali vha re na vhuḍifulufheli.

Thuso yo nanguludzwaho na u ḥwala

U ḥwala kha ili liga ho tea u vha hu tshi thuswa zwavhuḍi na u sumbwa ndila. Mudededzi a nga ḥea thuso a tshi shumisa 'muhanga' na pfanyisedzo dza maḥwalwa o livhaho (tsumbo: zwirendo, muvhigo) Musi vhagudi vha tshi khou dowela maḥwalwa (tsumbo: ndila ye a vhumbwa ngayo, ndi lushaka lufhio lwa luambo lwo shumiswaho) vha do edzisa u ḥwala zwi fanaho nga vhone vhaḥe.

Kha u guda u amba kha luambo lwo engedzwaho, maitela a u guda na u vhalo na u ḥwala, a aluwa nga zwiḥuku. Vhagudi vha guda nga u edzisela zwithu – nyedziso na khakho. Vha tḍa mivhigo ya u vha tḍalutshedza zwe vha ita zwi fhiraho na u vha tḍutwedza u vha thusa uri vha gude.

Kha vha humbule, Mvelelo ya u guda inwe na inwe na zwikili zwo fhambanaho, sa ndumbo yayo, zwi tea u tḥanganya mushumo uyu kha mbekanyamushumo dza u guda.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa

Mugudi u kona u thetshesesa uri a wane mafhungo, u ḍiphina na , u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha tea u thetshesesa lunzhi musi luambo lwo engedzedzwaho lu tshi ambiwa kha vhuimo ho teaho. Hezwi ndi mutheo wa u bveledza vhuḷwe vhukoni ha luambo.

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha ḍo vha na vhuḍifulufheli kha u amba nga luambo lwa vhuvhili. U amba hu fanela u baḍekanywa na vhuḷwe vhukoni hoḥthe.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḍiphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maḿwalwa.

U vhala zwi a ḥoḍea u itela u bveledzisa luambo, zwa u ḍiphina. U na guda nga ha zwa ḷifhasi, U vhala zwi ḍovha hafhu zwa vha mutheo wa u ḿwala

Mvelelo ya u guda ya 4: U ḿwala

Mugudi u kona u ḿwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

U ḿwala hu tshimbilelana nga maanḍa na u vhala nahone ndi tshishumiswa tsha vhuḥhogwa tsha u guda u buḍa na kharikhuḷamu.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ḿea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ḿea muhumbulo, na u swikela, maitete na u shumisa mafhungo kha u guda.

Vhagudi vha ḍo pfesesa zwiteḿwa zwi konḍaho vha kona u wana vhukoni na maitete a u humbula, vha wana vhuḥanzi kha maḿwe masia a u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u xalutshedzela mafhungo.

Girama na divhaipfi ndi zwone mutheo wa luambo. Ndivho yavhuḏi ya girama na ya divhaipfi ndi thoḏea kha vhueleli ha u vhala izwi zwi fanela u gudiswa nga maitele a u tou angaredza, zwi tshi baḏakanywa na u vhala, u ḡwala, u thetshelesa na u amba.

Maimo asesimende na maḡwalwa

Kha zwipiḏa zwi tevhelaho, Maimo a asesimende a mvelelo inwe na inwe a ḏo ḡekedzwa gireidi inwe na inwe. Tsumbo dza maḡwalwa dzine dza nga shumiswa u xanganya, u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziḡwe na dziḡwe dzo teaho na maḡwalwa a re hone.

Gireidi ya 4

Maḥwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungolungano
- Dzinyimbo
- Zwirendo zwi sa konḡiho zwa vhana
- Miswaswo na dzithai
- Dzindaela
- U dovha u vhala
- Mabuḡo
- Ṱhalutshedzo ya vhathu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- U ambedzana
- Mbekanyamushumo dza radio

Zwi vhonehalaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Zwirendo zwi sa konḡiho zwa vhana
- Dzindaela
- Nḡivhadzo
- Mivhigo ya dzibugu
- Resipi
- Tsumbatshifhinga
- Nyolo
- Girafu na dzitshati
- Mimapa i sa konḡi na dzipulane
- Zwifanyiso
- Dzikhathuni
- Dzikhomiki
- Khanganyiso dza maipfi
- Dzibugu dza Ṱhalusamaipfi

Midia nnzhi:

- Mbekanyamishumo dza vhana dza TV
- Khungedzelo dza TV
- Filimu dza vhana na dzividio (hune dza wanala)
- Dzi CD-Roms na inthanete (hune dza wanala)

Gireidi ya 5

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetsshelo
- Dzingano
- Mafhungolungano
- Dzinyimbo
- Zwirendo zwa vhana
- Miswaswo na dzithai
- Dzindaela
- U dovha u vhala
- Mabuḑo
- Milaedza (tsumbo: milaedza ya luḑingo)
- Ṭhalutshedzo ya vhathu, zwithu na fhethu
- Nyambedzano
- Mivhigo (tsumbo: mafhungo a radio na mivhigo ya matshele)

Zwo ñwalwaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Dzimagazini
- Zwirendo zwa vhana
- Dzindaela
- Dzinḑivhadzo
- Mivhigo (tsumbo: maedza a sa konḑiho)
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Thambo
- Dzigaraṭa
- Resipi
- Tsumbazwifhinga
- Dzishedulu (tsumbo: dza TV)
- Nyolo
- Dzigirafu na dzitshati
- Mimapa i sa konḑiho na dzipulane
- Khanganyiso dza maipfi
- Dzinḑivhadzo
- Dzikhomiki
- Dzikhathuni
- Dziphositana
- Zwifanyiso
- Bugu dza ṭhalusamaipfi

Midia nnzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV dza vhana
- Mivhigo ya matshele ya TV
- Khungedzelo dza TV
- Dzifilimu dza vhana na dzividio (hune dza vha hone)

Gireidi ya 6

Maḽwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungolungano
- Dzinyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo na dzithai
- Dzindaela
- U dovha u vhala
- Mabuḽo
- Ṽhalutshedzo ya vhathu, zwithu, fhethu na maitele
- Mivhigo ya zwiwo
- Dzinzulele
- Dziinthaviwu
- Mivhigo
- Nyambo dzo lugiselwaho

Zwo ḽwalwaho/Zwi vhonealaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Dzigurannḽa
- Dzidayari
- Zwirendo
- Matambwa
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Khungedzelo
- Dziphositara
- Dzigaraḽa na
- Marifhi
- Dziresipi
- Dzindaela
- Mivhigo (tsumbo:maedza a sa kondiḽo)

- Tsumbazwifhinga
- Shedulu (tsumbo: dza TV)
- Nyolo, dzigirafu na dzitshati
- Mimapa na dzipulane
- Khanganyiso ya maipfi
- Dzikhathuni
- Dzikhomiki
- Dziphositara
- Bugu dza laiburari dzine wa nga wana ḥalutshedzo khadzo (tsumbo: ḥalusamaipfi na dziensakilophidia)

Midia nnzhi:

- Mbekanyamishumo dza TV
- Mivhigo ya matshele ya TV
- Dzifilimu na dzividio (hune dza wanala)
- Dzi CD-Roms na inthanete (hune dza vha hone)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambananaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nganetshelo (zwo ambiwaho kana zwo vhalelwaho vhagudi):
 - u fhindula mbudziso;
 - u humbulela zwine zwa do itea nga tshifhinga tshi daho;
 - u fhindula nga tshavhukoma;
 - u khetha thoho yo teaho;
 - u haseledza nga mafhungo maḥwe na maḥwe ane a kwama zwa maitete na zwa matshilisano nga luambo lwavho lwa hayani (sa tsumbo u kovhana zwishumiswa);
 - u toolola nganetshelo zwavhuḍi;
 - u pfufhifhadza nganetshelo vha tshi thusedzwa nga mudededzi.

- Pfesesa ndaela dza orala masia na dziḥalutshedzano:
 - u pfesesa ndaedzo nga u tevhela mbumbo (tsumbo: ndila ya u ita tshithu);
 - pfesesa masia nga u tevhela ndila na u ḥodisisa fhethu kha pulane ya mapa kana pulane i sa kondiho.

- Pfesesa ḥalutshedzo ya orala:
 - u bula vhathu, zwithu kana fhethu;
 - u dzhenisela madzina kha daigiramu.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nganetsshelo (zwo ambiwaho kana zwo vhalelwaho vhagudi):
 - fhindula mbudziso;
 - fhindula nga tshavhukoma;
 - ñwala mafhungo o livhaho (tsumbo: u dzhenisa madzina kha nyolo i sa kondiho);
 - haseledza nga mafhungo ane a kwama zwa maitete, zwa matshilisano na zwine zwa vha zwa ndeme (tsumbo: na pfunzo ya nganetsshelo yo tea maimete othe?);
 - anganya ñdila iñwe ya magumo a nganetsshelo;
 - toolola nganetsshelo;
 - pfufhifhadza nganetsshelo hu na thusedzo.
- Pfesesa ndaela dza orala masia na dziñhalutshedzano:
 - pfesesa mutevhekano wa ndaela nga u tevhela mbumbo (tsumbo: u tevhela ndaela ya u ita mushumo wa kilasi);
 - pfesesa mabuño nga orala nga u tevhela ñdila na u toñdisisa fhethu kha pulane ya mapa.
- Pfesesa ñhalutshedzo ya orala:
 - u bula vhathu, zwithu kana fhethu;
 - dzhenisela madzina kha dzigiramu;
 - u ñwala mafhungo a ngoho (tsumbo: kha tshathi).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa masia a orala nga u ñwala fhasi (tsumbo: kha bambiri) na u i tevhela kha mapa fhindula mbudziso:
 - u haseledza nga mafhungo o livhanaho (tsumbo: nga u ñadzisa tshati);
 - u fhindula nga tshavhukoma;
 - u ita thumo ya nganetsshelo na vhutshilo have ene mune;
 - u haseledza nga zwa matshilisano, zwa mikhwa na zwiñwe zwa ndeme tsumbo: ndi muthuñe ane a vha muhali;
 - u ñwala mafhungo o livhaho (tsumbo: u dzhenisa madzina kha nyolo i sa kondiho);
 - u anganya ñdila iñwe ya magumo a nganetsshelo;
 - u toolola nganetsshelo;
 - u pfufhifhadza nganetsshelo.
- Pfesesa ndaela dza orala masia na dziñhalutshedzano:
 - u pfesesa mutevhekano wo ñangañanganaho wa ndaela nga u tevhela mbumbo (tsumbo: u tevhela ndaela ya u ita vhekanya ñiedza ña saintsi);
 - u pfesesa mabuño nga orala nga u dzi ñwala fhasi na u dzi tevhele kha mapa.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanda)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshesela mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambananaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiwo zwi no khou tou dovhoolwa:
 - u fhindula mbudziso nga ha uri ho thoma u bvelela mini, ha tevhela mini ngauralo ngauralo.

- Thonifha vhagudi ngae:
 - nga u vha nea tshifhinga tsha u amba;
 - u vha thetshesela na u tũtũwedza ndingedzo dzavho dza u amba;
 - u tũtũwedza ndingo dzavho dza u amba luambo lwo engedzwaho.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiwo zwi no khou tou dovhololwa:
 - fhindula mbudziso nga ha uri ho thoma u bvelela mini, ha tevhela mini ngauralo ngauralo;
 - dovha u vhala zwiwo zwi fanaho nga tshavhukoma hu na thuso.
- Thonifha vhagudi ngae:
 - nga u vha ñea tshifhinga tsha u amba;
 - u vha thetshelesa na u ñuñuwedza ndingedzo dzavho dza u amba luambo lwa u engedza;
 - u ñuñuwedza mirado ya tshigwada u thusa vhagudi ngavho.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḽifuluheli nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḽivha izwi musi mugudi a tshi:

- Tanganelana kha luambo lwawe/lwa u engedza:
 - vhudzisa mbudziso dzi sa konḽi (tsumbo: u vhudzisa lwa u ḽoḽa ḽalutshedzo);
 - ḽea phindulo pfufhi kha mbudziso;
 - vhumba na u dzhenela kha muvhindulano wo dzudzanywaho u sa konḽi;
 - dzhenela kha mihani mipfufhi na ḽoho yo ḽowealeho.
- Ita zwithu nga ḽila ya mvelele yo teaho.
 - u edzisela nyimele dzi ḽivheaho nahone dzo ḽowealeho (tsumbo: u sumba vhathu ḽila);
 - u sumbedza tshenzhemo ya phambano dza matshilisano na mvelele (tsumbo: u sumbedza luambo lwa u ḽonifha kha luambo lwo engedzwaho.);
 - u shandulela u bva kha luambo u ya kha luḽwe hune zwa konea (tsumbo: u lumelisa muthu wa sili ane a sa ambe luambo lwau).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza u davhidzana mafhungo:
 - u humbula na u ḽalutshedza (u dovha u vhala) zwiito zwi tevhekanaho hu tshi shumiswa maipfi a u ḽanganya (tsumbo: u thoma, zwenezwo, ha tevhele);
 - u ḽea ndaela dzi sa konḽi;
 - u ḽalusa vhathu, zwithu na maitete a sa konḽi.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṭanganelana nga luambo lwawe lwa u engedza:
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso;
 - u thoma na u dzhenelela kha muhindhulano wo dzudzanyiwaho;
 - u bula muhumbulo na ṛea thikhedzo;
 - u ṛea vhuḡipfi.

- Tshila nga ṇḡila ya mvelele yo teaho:
 - u edzisela dziṇwe nyimele dzo ḡowealeho hu tshi shumiswa maitele na tsumbedzo dzo teaho;
 - u sumbedza tshenzhemo i khou hula ya phambano dza matshilisano na mvelele;
 - u shanduka u bva kha luṇwe luambo u ya kha luṇwe he zwa tea sa (tsumbo: sumbedza ṭhonifho kha luambo lwa muṇwe muthu).

- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza u fhirisa mafhungo:
 - humbula na u ṭalutshedza mutevhe wa nyito hu tshi shumiswa maṭanganyi;
 - u ṛea u tevhekana ha ndaela;
 - Ṭalutshedza maitele;
 - Ṭalutshedza ṇḡivho ya tshithu (tsumbo: tshumiswa yo ḡowealeho – I shumiswa u ita mini);

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṭanganelana nga luambo lwawe/lwa u engedza:
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso
 - u bveledza phanḡa muhaseledzo kha ṭhoho yo ḡowealeho.
 - muhumbulo na ṛea thikhedzo
 - u ṛea vhuḡipfi

- Ita zwithu nga ṇḡila dza mvelele dzo teaho:
 - u edzisela dziṇwe nyimele dzo ḡowealeho hu tshi shumiswa maitele na tsumbedzo dzo teaho;
 - u sumbedza ṇḡivho ya ndeme dzo ḡowealeho dzi no ambwa nga ṇḡila dzo fhambanaho kha nyambo dzo fhambanaho (tsumbo:ndi humbela na ṇḡila dzo fhambanaho dza u sumbedza ndeme ya vhuhwavho na u ṭhonifha vhaṇwe vhathu);
 - u shandulela u bva kha luṇwe luambo u ya kha luṇwe he zwa tea sa (tsumbo: sumbedza ṭhonifho kha luambo lwa muṇwe muthu).

- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza u fhirisa mafhungo:
 - u dovha u vhalala na u ṭalutshedza mutevhe wa nyito hu tshi shumiswa maṭanganyi;
 - u ṛea u tevhekana ha ndaela;
 - Ṭalutshedza maitele;
 - Ṭalutshedza ṇḡivho ya tshithu (tsumbo: tshumiswa yo ḡowealeho – I shumiswa u ita mini);

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḽa)

Maimo a asesimennde

Ri ḽivha izwi musi mugudi a tshi:

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuḽifulufheli nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza nga nḽila ya u kona u sika zwithu:
 - u anetshela nganetshelo i sa konḽi;
 - u nḽwala na u tamba ḽinḽwalwa ḽi sa konḽi ḽa ḽitambwa;
 - u tamba zwidade zwipufufhi zwo ḽowealeaho, tshirendo kana luambo;
 - u tamba mutambo u kwamaho luambo.

- Sumba nḽivho ya nḽila ine luambo lwa sika nḽivho na u sumba na u vhea vhatu kha vhuimo ho teaho
 - u hanedzana na u nyefula vhatu nga nḽila dzo fhambanaho (tsumbo: madzina a tshiḽtuhu, madzina a khethululo nga muvhala na madzina a u vhenga vhatu vha no bva kha mashango a nḽḽa).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- nyambo nga ḑhoho yo ḑowealeaho ho itwa ndugiselo (tsumbo: mutambi wanga ane nda mu takalela).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza nga ḑḑila ya u kona u sika zwithu:
 - anetshela nganetshelo;
 - renda zwirendo, u imba nyimbo na u tamba matambwa a sa konḑiho;
 - tamba matambwa a dzhenisaho luambo;
 - humbulela na u ḑalutshedza khonadzeo (tsumbo: ndi nga ita mini nga R100.00);
- Sumba ḑḑivho ya ḑḑila ine luambo lwa sika ḑḑivho na u sumba na u vhea vhathu kha vhuimo ho teaho:
 - u pfesesa ḑḑila ya u amba na vhaḑwe vhathu;
 - u ri vhudza nga ha vhushaka hawe na muthu onoyo (tsumbo: mugudi u vhidza mudedekadzi Mma, u vhidza khonani no mu fhira nga miḑwaha Mukomana);
 - u fhaḑa vhuḑe ha muthu nga ḑḑila ya u nyadza (tsumbo: u vhidza muthu muhulwane ‘musidzana’) kana nga ḑḑila ya ḑhonifho (tsumbo: u vhidza muthu muhulwane ‘mmawe/makhulu’).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḑivha izwi musi mugudi a tshi:

- nyambo nga ḑhoho yo ḑowealeaho ho itwa ndugiselo (tsumbo: kuvhulungelwe kwa maḑi)
- u ita ḑhoḑisiso ya kilasi (tsumbo: u inthavuwa vhagudinae kilasini, na u rekhoda phindulo kha tshati kana girafu).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza nga ḑḑila ya u kona u sika zwithu:
 - anetshela nganetshelo;
 - renda zwirendo, u imba nyimbo na u tamba matambwa a sa konḑiho;
 - tamba matambwa a dzhenisaho luambo;
 - humbulela na u ḑalutshedza khonadzeo.
- Sumba ḑḑivho ya ḑḑila ine luambo lwa sika ḑḑivho na u sumba na u vhea vhathu kha vhuimo ho teaho:
 - u thoma u sedza nga u sasaladza ḑḑowelo dza u rina (tsumbo: uri phuli na vhashumi vho vha vha tshi vhidzwa hani vhaḑe vhavho/vhahiri, vhafumakadzi vha dzhia zwifani zwa vhanna vhavho; vhaḑanuni vhaswa vha rinwa madzina nga vhabebi vha vhanna vhavho; u vhidza vhathu nga madzina a si avhuḑi (tsumbo: ‘makwerekwere’).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nga ndila i sa konḍi zwiḥwe zwiḍa zwa nganetshelo:
 - ḥoho, (tsumbo: vha nanga ḥoho yo teaho kha dzo ḥewaho vha bula na zwauri ndi ngani vha tshi ralo);
 - vhabvumbedzwa; (tsumbo: humbulani madzina o teaho a vhubvumbedzwa vha songo ḥewaho madzina);
 - u kona u vhona uri vhabvumbedzwa na puloto zwo vhubwa hani u imela kuvhanelwe kwo khethiwaho kwa zwithu ḥifhasini (tsumbo: ndi vhuimo vhuḥfio hune ha tambwa nga vhatukana na vhasidzana kha nganetshelo? Avha vhavhili vha na vhukoni vhu fanaho kana vho fhambanywa nga zwine vhatu vha ḍivha na u tenda nga havho?);
 - u kona u vhona uri zwifanyiso zwi na vhuimo-ḍe kha phaḥo ya zwine zwa ambwa (tsumbo: vhasidzana na vhatukana vho sumbedzwa hani kha zwifanyiso?).

- Pfesesa nga ndila i sa konḍi zwiḥwe zwiḍa zwa vhurendi:
 - pfanapeheledzo sa tsumbo: vhila, lila;
 - maipfi a no thoma nga mubvumo u no fana (Ndaunduna ndi nzwimi ḥhali);
 - maipfi a no edzisela mbvumo yao;
 - phambano ya ndila ine nyambo dzo fhambanaho dza imela maipfi (tsumbo: Ke! Ke!, tswiri-tswiri!).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Pfesesa nga ñdila i sa konñi zwiñwe zwiñiña zwa nganetshelo:
 - vhupo na vhabvumbedzwa (tsumbo: u vhambedza mañaluli na vhabvumbedzwa vha re kha nganetshelo);
 - vhuñilisi ha nganetshelo (hune zwa konadzea);
 - u kona u vhona uri vhabvumbedzwa na puloto zwo vhumbe hani u imela kuvhanelwe kwo khethiwaho kwa zwithu ñifhasini (tsumbo: Na vhathu vhahulwane na vhañukuvho sumbedzwa hu tshi tevhelwa zwine vhathu vha tenda nga ha vhañwe kana vho sumbedzwa zwine vha vha zwone kha vhutshilo havho ha ñuvha na ñuvha?);
 - u kona u vhona uri zwifanyiso zwi na vhuimo ñe kha u phaño ya zwine zwa ambwa (tsumbo: vhaswa na vhalala vha sumbedzwa vhea hani kha zwifanyiso?).

- Pfesesa nga ñdila i sa konñi kha zwiñwe zwa zwiñiña zwa vhurendi:
 - pfanapheleledzo;
 - maipfi a no thoma nga mubvumo muthihi;
 - maipfi a no edzisela mibvumo ya one mañe;
 - mbambedzo -(tsumbo:-u imba sa tshiñoni, u tou vha ñenzhe).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiñwe zwiñiña zwa nganetshelo:
 - pfesesa ñhoho, nzudzanyo na puloto (tsumbo: kha vha bule uri ndi ngani zwithu zwo bvelela nga ñdila ye zwa bvelela ngayo);
 - pfesesa vhabvumbedzwa (U ñalutshedza vhuñipfi havho vha amba nga ha zwiitisi zwa mishumo yavho);
 - topola na u sumbedzwa zwa matshilisano na mikhwa kha nganetshelo (tsumbo: na nganetshelo a i na khethululo na?);
 - vhona uri vhabvumbedzwa na puloto zwo tiwa hani u sumbedzwa kuvhonele kwa ñifhasi (tsumbo: na vhathu vha tshaka dzo fhambanaho kana mvelele vho sumbedzwa nga ñdila yone kana vho humbulelwa kutshilele kwavho hu tshi sedzwa vhunzhi ha dzitshaka?);
 - vhona ndeme ya zwine zwa vhoneala kha zwi na vhuimo ñe kha u fhaña muhumbulo (tsumbo: vhathu vha mirafho na mvelele dzo fhambanahovha sumbedzwa hani?);
 - bula ñdila dzo fhambanaho u sumbedzwa vhabvumbedzwa na zwiito zwavho.

- Pfesesa nga ñdila i sa konñi na zwiñwe zwa zwiñiña zwa vhurendi:
 - pfanapheleledzo;
 - maipfi a no thoma nga mibvumo i no fana pfanabvumo;
 - maipfi a no tevhedzela mibvumo ya one mañe maedzabvumo;
 - mbambedzo;

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa mafhungo na u ḍiphina na u fhindula nga ḍila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

- U vhalela u wana mafhungo:
 - u vhala mimepe na dzi pulane dzi sa konḍiho (tsumbo: tevhela ḍila u wana fhethu);
 - vhala u tevhela ndaela, tsumbazwifhinga na dziresipi;
 - u vhala na u tevhedza ndaela, tsumbo: dzirisipi;
 - u vhala dzinyolo, girafu na tshati (tsumbo: muri wa u sumbedza nyaluwo ya lushaka);
 - u ita manweledzo a phara hu tshi ḥewa na thikhedzo (tsumbo: U ḍadza maipfi o siedzwaho kha maḥweledzo);
 - u vhala mafhungo u rambalala na Kharikhuḷamu (tsumbo:bugu pfarwa dza Masia a U guda).

- Vhala maḥwalwa a midia:
 - u pfesesa tshivhumbeo tsha pulane ya phosita kana ḍivhadzo ya nnyi na nnyi.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri d̄ivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhalela u wana mafhungo:
 - u vhala mimepe i sa kond̄iho na pulane (u tevhela nd̄ila; na u wana fhethu);
 - u vhala na u pfesesa mafhungo a no katela maitele (tsumbo: u tevhela ndaela dza liedza ̄a saintsi);
 - u vhala nyolo, tshati na girafu (tsumbo: nyolo ya kutevhekanele kwa zwithu);
 - u vhala nga n̄tha khethekanyo ya tshifhinga na shedulu ya TV u itela mafhungo o teaho;
 - u ita māweledzo a phara hu tshi n̄ewa na thikhedzo tsumbo: u tevhekanya mafhungo o n̄ewaho u ita māweledzo;
 - u vhala na u pfesesa māwalwa o fhambanaho u budekana na Kharikhulamu (tsumbo: bugupfarwa dza māwe Masia a U guda).
- Vhalela u d̄iphina.
 - u vhala vhunzhi ha fikishini na zwi si fikishini kha vhuimo ho teaho ha u vhala na u n̄wala;
 - u sedzulusa bugu kha muvhigo ya dzibugu;
 - u vhala tsedzuluso ya bugu i sa kond̄iho;
 - u tandulula khanganyiso dza maipfi.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri d̄ivha izwi musi mugudi a tshi:

- u amba nga ha tshithu (tsumbo: d̄uvha) sa musi ̄i muthu (tsumbo: duvha ̄i khou sea);
 - māwe maipfi a ̄alusa izwi zwithu (uri luambo lu shumiswa hani) pfanabvumo na maedzabvumo.
- Vhalela u wana mafhungo:
 - u tevhela ndaela, dziresipi.mimapa na dzipulane;
 - u vhala ndangulo ya tshifhinga tsha tshikolo na dzishedulu dza TV ho livhiwa mafhungo;
 - u ita māweledzo a phara-u topola muhumbulo muhulwane na fhungo ̄ine ̄a bula zwine mafhungo a amba zwone;
 - u vhala mafhungo u tshi buḁa na kharikhulamu (tsumbo: bugupfarwa dza Masia māwe a U guda).
 - Vhala na u nyanyulea nga māwalwa a no amba nga matshilisano (tsumbo: marifhi).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhalela u diphina na mafhungo:
 - u vhala bugu nanzhi dza fikishini na dzi si fikishini nga ndila yo teaho na vhuimo ho teaho ha luambo;
 - u sedzulusa bugu kha muvhigo wa dzibugu;
 - u vhala na u tandulula khanganyiso (tsumbo: maipfi khanganyiso).

- Shumisa bugu pfarwa na u bveledzisa ḍivhaipfi:
 - u shumisa bugu ya ḥalusamaipfi;
 - u sumbedza ndivho ya maipfi a ḍivheaho kha u vhala a re vhukati ha 1000 na 2,500. Arali vhagudi vha tshi ḍo guda maḥwe Masia a U guda nga luambo lwavho lwo engedzwaho, vha fanela u ḍiimisela ndivho ya maipfi a 2,500.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa bugu pfarwa na u bveledzisa ñivhaipfi:
 - u shumisa ðhalusamaipfi;
 - u sumbedza ñivhaipfi ya u vhala maipfi zwao a re vhukati ha 2000 na 3500. Arali vhagudi vha dzhenela mañwe Masia a U guda vha tshi shumisa luambo lwo engedzedzwa vha fanela u ñiimisela u ñivha maipfi a 3,500.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola zwipiða zwa tshitaela tshi elanaho na vhathetshesesi (tsumbo: lwa tshiofisi na lu si lwa tshiofisi).
- Vhala mañwalwa a midia:
 - u bula uri khungedzelo dzi kona hani u kwengweledza vhavhali nga u shumisa;
 - mañaluli (tsumbo: ‘zwiswa,’ ‘zwi a mangadza,’ ‘zwo naka’);
 - maipfi a re na vhurendi sa pfanabvumo;
 - tseiso;
 - saintsi na vhañivhalei u bveledza zwibveledzwa;
 - pfesesa pulane na kuvhekanyelwe kwa magazini na u kona u i fhambanya na gurannða.
- Vhalela u ñiphina:
 - u vhala fikishini nanzhi na zwi si fikishini zwine zwa vha kha vhuimo ho teaho ha u vhaliwa na luambo lwo teaho;
 - u vhala tshaka dziñwe ntswa dza mañwalwa (tsumbo: dayari ya vhone vhañe);
 - u sedzulusa bugu kha muvhigo wa bugu;
 - U tandulula khanganyiso dza maipfi.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3
(i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa bugu dza ñaiburari kha u bveledza ñdivho ya maipfi:
 - u shumisa siatari ña zwi re ngomu ha bugu u wana mafhungo;
 - u shumisa bugu ya ñhalusamaipfi;
 - u sumbedza ñivhaipfi ya u vhala yo ñoweleaho i re na maipfi ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 3,000 na 5,000;
 - arali vhagudi vha tshi ño dzhenela mañwe masia a u guda nga luambo lwo engedzwaho, vha fanela u ñiimisela ñdivho ya maipfi a 5,000.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4

U NŴALA

Mugudi u kona u nŵala tshaka dzo fhambananaho dza mañwalwa a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho nanzhi dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula:
 - u vhekanya zwithu nga ndila i tevhekanaho (tsumbo: mutevhethaḍu wa maitele);
 - vhekanya zwithu hu tshi tevhelwa mavhekanyelwe nga masia o teaho (tsumbo: zwimami na zwi si zwimami);
 - sumbedza u fana na phambano vhukati ha zwithu;
 - fhambanya zwipiḍa u bva kha tshihulwane;
 - bula zwiitisi na mvelele;
 - bula mihumbulo na u űea zwiitisi zwayo;
 - haseledza nga zwivhuya na zwivhi;
 - o wana thuso, kha nŵale nga ha zwivhuya na zwivhi (zwi ḍadziswe kha thebulu);
 - nŵala ḥalutshedzo dzi sa konḍi na tsumbo dza hone.
- Shumisa mbudziso kha u guda:
 - fhindula na u thoma u vhudzisa mbudziso dzi konḍaho (tsumbo: No vha ni tshi ḍo ita mini?).
 - u sika mbudziso nga ha liñwalwa lo nŵalwaho.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Nwala u pfukhisela mulaedza:
 - u ola na u dzhenisela maipfi kha mimepe i sa konñiho, daigiramu, girafu na tshati;
 - u ñwala mutevhe wa ndaela;
 - u nwalela u dovholola zwiwo;
 - u ñwala resipi;
 - u ñwala ðhalutshedzo ya muthu, zwithu, kana maitele a sa konñiho;
 - u fha muhumbulo nga u tou ñwala na u fha mbuno nga hawo (tsumbo: ndi ngani bugu i tshi takadza kana i sa takadzi.);
 - u ñwala tzedzuluso ya bugu.

- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ñwala mulaedza muñuku sa garaña.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Nwala lwa u fhirisa mulaedza:
 - u ñwala na u dzhenisela madzina kha mimapa i sa konñi, dzigirafu na dzitshathi;
 - u ñwala ðhalutshedzo ya muthu, tshithu kana maitele a sa konñi;
 - u shumisa tshivhumbeo ‘ fureme’ tsho ñewaho kha u ñwala muvhigo nga ha u sedzulusa bugu;
 - u bveledza mihumbulo ya u tou ñwala (tsumbo: arali bugu yo vha i tshi takadza kana i sa takadzi);
 - u ñwala tzedzuluso ya bugu.

- Nwalela ñivho ya matshilisano:
 - u ñwala vhurifhi ha ene muñe nga u shumisa murango u sa konñi;
 - u topola phambano vhukati ha tshitaela tsha tshiofisi na tshi si tsha tshiofisi (tsumbo: u khetha maipfi);
 - u topola phambano vhukati ha maambiwa na zwo ñwalwaho;
 - u nwalela u ñi humbudza (tsumbo: dayari).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshaka dzo fhambanaho dza mañwalwa a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa n̄divho n̄nzhi dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musu mugudi a tshi:

- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo kha n̄ḱila dzo fhambanaho:
 - ola maitete a sa konḱi kha orala na u n̄walwa;
 - ola, na u dzhenisa madzina kha mimapa, dzipulane, dzitshati, dzigirafu na dzinyolo;
 - pfukhisela mafhungo u bva kha matshilele u ya kha mañwe;
 - thetshelesa nyambo na u rekhoda mafhungo, tshati, girafu kana nyolo;
 - shumisa mafhungo u bva kha zwi vhonehalo kha zwo n̄walwaho u swika girafu kana tshati kana u dzhenisa madzina kha nyolo;
 - shumisa mafhungo u bva kha tshati, girafu, kana nyolo u n̄wala ḱin̄walwa;
 - ita mañweledzo a mapa wa muhumbulo a ḱin̄walwa ḱipufhi.
- N̄wala mañwalwa a midia:
 - U ola phosita i sa konḱi na/kana n̄divhadzo.
- Shumisa n̄divho i no khou bvela phanda ya tshivhumbeo tsha luambo na mashumisele alwo:
 - u n̄wala phara a tshi thuswa nga muhanga kana tshivhumbeo;
 - u peleḱa maipfi o ḱowealeho zwavhuḱi;
 - u thoma u shumisa n̄divho ya ndongazwiga yo tandavhuwayo (tsumbo: khoma).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Ñwala nga vhukoni:
 - ñwala litambwa kana maambelano:
 - ▶ ñwala nganetshelo i sa konði;
 - ▶ u shumisa dziñwe tekini kha u bveledza liñwalwa maedzabvumo (Maipfi ane a edzisela mibvumo yao) maipfi a no thoma nga maipfi nga mibvumo i no fana pfanabvumo;
 - ▶ u ita tshithu (tsumbo: mahatsi) a tshi amba sa muthu (tsumbo: hatsi vhu a imba);
 - ▶ u dovhoolola tshivhumbeo tshithihi u sika pfanapheledzo tshirendoni na phatheni.

- Ola mañwalwa a midia:
 - ola phosita i sa konði kana ñdivhadzo.

- Ñwala sa maitete:
 - u ñwala mvetomveto;
 - u dzi vhalwa nga u sasaladza;
 - u wana muvhigo wa mudededzi na vhagudi nae;
 - u ita ndovhololo ya u ñwala musu ho no fhiwa muvhigo.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Ñwala vhurifhi ha vhuñe nga u shumisa murango u sa konði:
 - u topola phambano vhukati ha tshitaela tsha tshiofisi na tshi si tsha tshiofisi (tsumbo: u khetha maipfi);
 - u topola phambano vhukati ha maambiwa na zwo ñwalwaho;
 - u ñwalela u ñi humbudza (tsumbo: dayari).

- Ñwala lwa vhukoni:
 - u sumbedza u bvelephanda ya vhukoni ha u ñwala nganetshelo, matambwa na muambedzano (tsumbo: nga u shumisa tshumiswa dza vhurendi u fhaña thero dzavhuñi, nga u shumisa muambedzano kha nganetshelo).

- Ñwala mañwalwa a midia:
 - u ita phosita, khungedzelo i sa konði, na mbudzisavhuthu;
 - u ñwala muvhigo wa gurandza u sa konðiho.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4
(i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshaka dzo fhambananaho dza mañwalwa angoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho nnzhi dzo fhambanaho

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhuimo ha n̄tha ha vhukoni ha u shumisa tshivhumbeo na luambo:
 - u thoma u pfesesa phambano dzi re hone kha tshitaela tsha u ñwala (tsumbo: tshitaela tsha u amba kana tshi si tsha mulayo);
 - u peleṭa maipfi o ñowealeho zwavhuḏi;
 - u shumisa ñdivho ya ndongazwiga (tsumbo: zwiḏevhe).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa kuitele kwa u ñwala/u shumisa ñdivho ya u bveledza tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe kwalwo:
 - u ñwala phara hu tshi shumiswa ‘muhanga’ kana tshivhumbeo (tsumbo: Kha hu ḏadzwe maipfi o ṭahelaho; kha hu vhekanye maipfi nga ñdila yo teaho);
 - u ñwala mvetomveto, u dzi vhala nga u sasaladza, u wana muvhigo u bvaho kha mudededzi na vhagudi ngae na u ñwalulula.
- Pfesesa phambano vhukati ha:
 - u dovholola (u shandukisa zwi re ngomu na tshivhumbeo) na;
 - u vhekanya mañwalwa nga u shumisa;
 - ñdivho ya tshivhumbeo, mupeleṭo ndongazwiga, phambano dza girama vhukati ha luambo dza hayani na dzo engedzwaho) na;
 - tshumiswa (tsumbo: ṭhalusamaipfi).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ŊEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u buḡa na kharikhuḷamu:
 - u ḡalutshedza miḡwe mihumbulo i re kha maḡwe masia a u guda (tsumbo: u fushea kha vhukoni ha zwa vhutshilo);
 - u ḡivha na u kona u shumisa maipfi a no bva kha maḡwe masia a u guda;
 - u pfesesa na u bveledza maḡwalwa a shumiswaho kha maḡwe masia a u guda (tsumbo: tsumbatshifhinga).

- Shumisa luambo kha u humbula:
 - u fhindula na u thoma u vhudzisa dziḡwe dza mbudziso dza vhuimo vhuhulwane tsumbo: Ndi ngani ...? Ni zwi vhona hani ...?
 - u vhekanya zwithu u ya nga ha masia o teaho (tsumbo: U bva kha zwa kalesa u ya kha zwiswa);
 - u khethekanya zwithu (tsumbo: tshaka dzo fhambananaho dza zwiendedzi u ya nga ha tshaka dzazwo (tsumbo: Mishumo yazwo na zwine zwa kona u ita);
 - u kona u bula zwi fanaho na zwo fhambanaho vhukati ha zwithu (tsumbo: vhukati ha heḡikhophutha na fulaimatshini);
 - u fhambanya zwipiḡa kha mutumbu tsumbo: moḡoro: nzhini, tshiḡiraivelo, mathaela na zwiḡwe;
 - u bvisela khagala zwiitisi na zwibveledzwa;
 - u bveledza muhumbulo na u Ŋea mahumbulwa;
 - vho Ŋewa thikhedzo, vha ḡo kona u haseledza nga zwivhuya na zwivhi (tsumbo: zwivhi na zwivhuya zwa u tshimbila nga thekhisi);

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u buḁa na kharikhuḁamu:
 - ḁalutshedza zwiñwe zwiteñwa zwi bvaho kha mañwe masia a u guda (tsumbo: gomelelo kha Saintsia ya Matshilisano);
 - ñivha nahone a kona u shumisa dziñwe dza ñivhaipfi dza dziñwe thero (tsumbo: Saintsia);
 - pfesesa a kona u bveledza mafhungo o shumiswaho kha mañwe Masia a U guda (tsumbo: ḁhalutshedzo ya maitele a sa konḁiho kha Thekinolodzhi kana vhutsila ha zwa vhutshilo);
 - u vhala na u tevhela ndaela dza u ita ḁiedza; ḁi sa konḁi la saintsia
- Shumisa dzimbudziso u guda:
 - fhindula na u thoma u vhudzisa mbudziso dzi konḁaho (tsumbo: Ndi nga mini vha songo...? Inwi no vha ni tshi ḁo ita mini?);
 - u sika mbudziso nga ha mafhungo o ñwalwaho;
 - u tevhekanya zwithu (tsumbo: maga a maitele);
 - u khethekanya zwithu nga u shumisa mielo (tsumbo: zwimami na zwi sa mami);
 - u topola zwi fanaho na zwi sa fani vhukati ha zwithu;
 - u fhambanya zwipiḁa kha zwo fhelelaho;
 - bvisela khagala zwiitisi na mvelele;
 - hu na thuso, u ñwala nga tshiimo tsha khwine na tshi si tsha khwine (tsumbo: u a ñwala kha zwikhala zwa thebulu);
 - u ñwala ḁhalutshedzo dzi sa konḁi na u ñea dzitsumbo.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi atshi:

- Shumisa luambo u buḁa na kharikhuḁamu:
 - u ḁalutshedza zwiñwe zwiteñwa zwi re kha mañwe Masia a U guda (tsumbo: bindu);
 - u sefa mafhungo a no bva kha matheriala wa dzinyambo na mañwe Masia a U guda;
 - u ñivha na u kona u shumisa iñwe ñḁivho ya maipfi ya dziñwe thero dza tshikolo (tsumbo saintsia);
 - u pfesesa na u bveledza mañwalwa ane a shumiswa kha mañwe Masia a U guda (tsumbo: u vhala ndaela dza maedza a sa konḁiho a saintsia na u ñwala mvelelo a tshi thuswa nga vhañwe).
- Shumisa luambo kha u hambula:
 - u fhindula mbudziso na u vhudzisa dziñwe mbudziso dzi kondaho (tsumbo: Ni nga fha iñwe ḁhalutshedzo ya izwi na?);
 - u vhekanya zwithu u ya nga u tevhela mielo;
 - u sengulusa mbonalo dza zwithu u itela u zwi khethekanya;
 - u fhambanya zwi fanaho na zwi sa faniho;
 - u bvisa zwipiḁa kha zwo fhelelaho (whole);
 - u bvisela khagala zwiitisi na mvelele;
 - u haseledza nga zwivhuya na zwivhi na u ñwala nga hazwo;
 - u pima, u nanga na u ñea khaḁhulo, na u fha mbuno;
 - u ñwala ḁhalutshedzo dzi sa konḁi na u ñea tsumbo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U NEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi atshi:

- vho nea thikhedzo, vha ḍo kona u nḱwala ḱhalutshedzo dzi sa konḍi na u nea tsumbo (tsumbo: u vhekanya muhumbulo na ḱhalutshedzo yawo na u nea tsumbo).
- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo nga nḱila dzo fhambananaho.
 - u ḱalutshedza kuitele ku sa konḍiho nga maipfi, vha kona u ḱanḱavhudza nga u tou nḱwala;
 - u ola na u pulana mimapa na pulane dzi sa konḍi, girafu na nyolo;
 - u shumisa mafhungo u bva kha mafhungo o nḱwalwaho a fhaḱa girafu kana tshati kana u dzhenisela madzina kha nyolo;
 - u thetshesela mafhungo mapfufhi vha a rekhoda kha tshati kana vha dzhenisela madzina kha nyolo;
 - u shumisa mafhungo a bvaho kha tshati, girafu kana nyolo kha u nḱwala liḱwalwa liḱtuku.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musu mugudi atshi:

- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - talutshedza maitete a sa kondiho nga orala kana nga u tou n'wala;
 - u ola na u dzhenisela madzina kha mimapa, ipulane, itshati, igirafu na nyolo.
- Pfuikhisela mafhungo u bva huñwe u ya huñwe:
 - thetshelesa kha nyambo na u rekhoda mafhungo kha tshati kana u dzhenisa madzina kha nyolo

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musu mugudi atshi:

- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - u ita thodisiso i sa kondiho (tsumbo: u tandula zwa vhuendi);
 - u talutshedza maitete a sa kondiho nga u tou amba na u tou n'wala;
 - u pulana, u ola, u dzhenisela madzina kha mimapa na pulane, tshati, girafu na nyolo.
- Bvisa mafhungo kha tshiñwe tshivhumbeo u ya kha tshiñwe:
 - u thetshelesa nyambedzano vha rekhoda mafhungo kha tshati kana u dzhenisela maipfi kha nyolo;
 - u shumisa mafhungo a bvaho kha liñwalwa lo n'waliwaho kana line la kona u vhone u sika girafu kana tshati kana vha dzhenisela madzina kha nyolo;
 - u shumisa mafhungo a re kha tshati, girafu kana nyolo kha u n'wala liñwalwa;
 - u ita mapa wa muhumbulo wa mañweledzo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5
(i ya phanḁa)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U HUMBULA NA U ŊEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ŋea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi atshi:

- Shumisa mafhungo u bva kha zwi vhonehalo kana zwo ñwalwaho u sika girafu kana tshati, kana u dzhenisela madzina kha nyolo:
 - shumisa mafhungo u bva kha tshati, girafu kana nyolo u ñwala mafhungo;
 - u ñwala mapa wa muhumbulo na mañweledzo a nganetshelo thukhu ya mafhungo.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa zwiḥwe zwiḥumbeo zwa mbudziso sa:
 - ndi ngani ni songo ...?
 - no no vhuya na ...?
 - ni humbula uri ...?
- Shumisa makhathi e vha gudi kha Vhuimo ha Fhasi mutheo wa u thoma kha u davhidzana nga u tou amba na u tou ḥwala:
 - ḷikhathi ḷa 'Ndi' (tsumbo: U funa tshikolo);
 - ḷikhathi ḷa 'Khou' (tsumbo: U khou vhala);
 - ḷikhathi ḷa 'Ndo' (tsumbo: Ndo fhedza).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa u shumisa zwiñwe zwivhumbeo zwa mbudziso:
 - ndi ngani ni songo...?
 - ni humbula uri...?

- Shumisa makhathi e vha gudi kha Vhuimo ha Fhasi mutheo wa u thoma kha u davhidzana nga u tou amba na u tou ñwala:
 - u shumisa makhathi o ñivhadzwaho kha gireidi dzo fhelaho u davhidzana lwa orala na nga u ñwala;
 - shumisa pfano vhukati ha ñefhungo na ñiiti (tsumbo: Vhana vha);
 - shumisa fhungo itwa kha u ambedzana nga u tou amba na nga u ñwala (tsumbo: Musuku u bwiwa Afrika Tshipembe);
 - fhungo itwa ña tshifhinga tsho fhelaho (tsumbo: Luñingo lwo tumbulwa nga miñwahaya ñafumbili);
 - u shumisa maitelea u davhidzana a no sumba vhukonadzei (tsumbo: Arali a shuma nga maandã u ño phasa);
 - u shumisa mabulafhethu sa mulamboni, ññha ha ññdu, vhukati ha miri;
 - u shumisa zwikonisi zwa nyambedzano ya orala (tsumbo: nthihi, vhoñhe, zwinzhi nyana);
 - u shumisa mañaluli sa a u vhambedza (tsumbo: khulwane na khulusa).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa u shumisa zwiñwe zwivhumbeo zwa mbudziso:
 - ndi ngani ni tshi humbula uri...?
 - ndi ngani ni sa...?

- Shumisa tshivhumbeo tsha mafhungo kha u davhidzana nga u tou amba na u tou ñwala.
 - u shumisa makhathi:
 - ▶ makhathi a 'Ndi' na 'Ndo',
 - ▶ ñikhathi ña 'Ndo vha ndi' (tsumbo: Zwi tshi bvelela ndo vha ndi tshi khou ñalela TV),
 - shumisa pfano ya khandza (tsumbo: Ha na);
 - u bveledza u shumisa mañanganyi (tsumbo: tshe ha, vhukati ha);
 - u shumisa mavhambedzi (tsumbo: sa, naho);
 - u shumisa tshivhumbeo tsha khonadzeo kha u davhidzana lwa orala na nga u ñwala (tsumbo: Arali nda nga wana tshedele ndi ño renga golo);
 - u lapfisa kushumisele kwa mabulafhethu na mañaluli.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
ḷalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa mamudi u sumbedza khonadzeo, na zwi ḷoḷeaho sa:
 - ndi nga ḷuwa;
 - ndi nga si kone u ya tshimimani;
 - ndo vha ndi tshi nga kona u ya tshimimani;
 - a songo ya tshimimani u fanela u ya tshimimani;
 - u daha hu ḍo shandula mutakalo wa muvhili waḷu;
 - u lesa hu nga pwasha mutakalo waḷu.
- Shumisa khonadzeo kha u dāvhidzana nga u tou ḱwala kana u tou amba:
 - u shumisa maḱwe maḷaluli kha u vhambedza (tsumbo: khulwane kha);
 - u pfesa tshivhumbeo tsha mafhungo zwao;
 - u ḷanganya mafhungo nga 'fhedzi';
 - u fhenda mafhungo a sa konḍi (tsumbo: Mutukana u lisa mbudzi);
 - u bveledza ḍivhaipfi yavho;
 - u fhenda tshivhumbeo tsha ipfi;
 - u ita phazili ya maipfi;
 - u shumisa ḷhalusamaipfi yavho vhone vhaḱe.
- Pfesesa maipfi o ḍowealeho u ambiwa ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 3000 na 4500 musi vha tshi fhedza gireidi ya 5. Arali vhagudiswa vha tshi ḍo guda maḱwe masia a guda nga luambo lwavho lwo engedzwaho vha fanela u vha vho ḍiimisela u ḍivha maipfi a 4500.
- Ḳḷaluli ḷa mvelaphanda (tsumbo: u khou ḷuwa).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa tshivhumbeo tsha mafhungo a sa konḑi:
 - u pfesesa tshivhumbeo tsha fhungo zwalo;
 - u țanganya mafhungo nga ‘fhedzi’;
 - u sengulusa mafhungo zwao (tsumbo: Gulupu ya muḑagasi yo tumbulwa nga ñwaha wa 1877).
- Bveledza ñivhaipfi yawe
 - u sengulusa kuvhumbelwe kwa maipfi (tsumbo: lidza, mulidzi)
 - shumisa bugu ya țhalusamaipfi ya vhone vhane.
- Pfesesa maipfi o ḑoweleaho u ambiwa ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 3000 na 4500 musi vha tshi fhedza gireidi 5. Arali vhagudi vha tshi ḑo guda mañwe masia a u guda nga luambo lwo engedzwaho vha fanela u vha vho ḑiimisela u ñivha maipfi a 4500.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa tshivhumbeo tsha mafhungo a no konḑa:
 - u shumisa mafhungodavhi a vhushaka (tsumbo: Musuku u no bwiwa Gauteng ndi tshițundwa tsha ndeme);
 - u shumisa elipsisi- u sia zwithu nnḑa (tsumbo: Vhañwe vhathu vho pfuma vhañwe a vho ngo pfuma).
- Bveledza ñivhaipfi yawe:
 - u kona u vhona maipfi ane a tshimbila oțhe (tsumbo: Kholomo khulu hai ‘kholomo ndenya).
- Pfesesa maipfi o ḑoweleaho u ambiwa ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 4000 na 5500 musi vha tshi fhedza gireidi 6. Arali vhagudi vha tshi ḑo guda mañwe masia a u guda nga luambo lwo engedzwaho vha fanela u vha vho ḑiimisela u ñivha maipfi a 5500.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
ṭalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musu mugudi a tshi:

- Ḳikhathi ḷa ndo (tsumbo: Ndo fhedza).
- Ḳikhathi ḷa tshifhinga tsho fhiraho (tsumbo: ndo mu vhona mulovha).
- Ḳikhathi ḷa tshifhinga tshi ḍaho (tsumbo: Ndi ḍo mu vhona matsshelo).
- Pfesesa na u shumisa matshilele a ḷiiti u sumbedza vhukonadzei, khamusi, na ṭhoḍea sa:
 - ndi nga ya phathini;
 - ndi nga si ye phathini;
 - ndi nga kha ḍi ya phathini;
 - u tea u ya phathini;
 - ho ngo tea u ya phathini;
 - u daha hu ḍo tshinyadza mutakalo waṅu;
 - u ḷesa hu nga tshinyadza mutakalo waṅu.
- Pfesesa na u shumisa maḍadzisi:
 - maḍadzisi a vhudali (tsumbo: ha ngo no ngo nndalela).
- Pfesesa na u shumisa vhuthihi na vhunzhi ha madzina:
 - madzina zwao (hemmbe nthihi);
 - madzina a si na vhunzhi (tsumbo: muya);
 - madzina a re vhunzhi fhedzi (tsumbo: maḍi).
- Pfesesa tshivhumbeo tshi sa konḍi tsha fhungo:
 - ṭanganya mafhungo nga 'na';
 - sengulusa fhungo ḷi sa konḍi.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanḁa)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
ṭalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledzisa ḁivhaipfi yawe:
 - sumbedza maipfi ane a amba zwithu zwithihi (tsumbo: u sinyuwa- u dinalea);
 - sumbedza mafhambanyi (eḁela, vuwa);
 - u ita khanganyiso ya ipfi;
 - shumisa bugu ya ṭhalusamaipfi ya ene muṇe.
- Pfesesa maipfi a vhukati ha 2000 na 3500 o ḁoweheho a tshi shumiswa kha ḁiṇwalwa mafheloni a ngudo dzawe dza Gireidi 4. Vhagudi vhane vha ḁo guda maṇwe masia a u guda vha tshi shumisa luambo lwo engedzwaho vha tea u ḁivha kha maipfi a 3 500.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

NDIMA YA 4 VHUIMO HA NṬHA (GIREIDI YA 7 - 9)

MARANGAPHANDA

Kha Gireidi 7-9 vhagudi vha khou dilugisela pfunzo ya u bvela phanda na vhugudisi ha u tshila na u shuma kha lifhasi la vhaaluwa. Vha fanela u vha vha tshi khou swikela vhuimo ha nṭha ha u thetshelesa, u amba, u vhala, u nṭwala na u humbula. Mvelelo dza luambo na vhuimo ha asesimennde zwi ombedzela vhukoni ha u tshila na vhukoni ha u guda.

Kha hei ndima, vhagudi vha fanela u:

- kona u humbula lwa u sengulusa nga vhone vhaṅe vha tshi khou shumisa luambo;
- hanedzana na u haseledza nga muhumbulo mahulwane, une wa kwama pfanelo dza vhuthu na zwi kwamaho mupo;
- divhadzwa nga mishumo na zwine vha nga zwi gudela kha pfunzo ine vha do bvela phanda nayo;
- divhadzwa nga dzipanelo dzavho na vhuḍifhinduleli havho sa vhadzulapo kha vhupo ha dimokirasi.ya dzitshakhatshakha.

Nyombedzelo

Vhagudi vha do vhala na u nṭwala maṅwalwa o fhambanaho vha tshi sumbedza u diimisa nga vhone vhaṅe u fhira musi vha tshee kha dzigireidi dza murahu. Maṅwalwa a do angaredza na ane a vha na vhushaka na maṅwe masia a u guda (tsumbo: Saints dza Vhuthu na matshiliso na Saints dza mupo) Vha do guda u nṭwala maṅwalwa malapfu sa tsumbo:

- u bva kha mafhungo u ya kha dziphara dzine dza bula maitete, u nṭwala muvhigo wo dalaho wa saints;
- u bva kha u nṭwala muvhigo mutuku u ya kha u nṭwala nganeavhutshilo ya masiatari o vhalaho.

Vhagudi vha do vhala na u nṭwala maṅwalwa a u vhona, matheriala a girafu na matheriala a tshimbilelanaho na dzimbalo (sa tsumbo: zwinepe, nyolo na zwitetisitiki). Vha do bvedza vhukoni kha u vhekanya na u dzudzanya.

Zwikili zwa u guda zwa vhutshilo ha tshoṭhe

Vhagudi vha do bvedza vhukoni ha u guda pfunzo ya vhutshilo ha tshoṭhe. Vha do guda u:

- Vhala nga ndila dzo fhambanaho nahone u vhalela ndivho dzo fhambanaho;
- U khwinisa luvhilo lwavho lwa u vhala;
- Vha do ungula na u vhala nga nṭha;
- U nweledza maṅwalwa;
- U shumisa tshumiswa u fana na bugu ya thalusamaipfi, ensaikilophedia na inthanete
- sengulusa maṅwalwa na mafhungo.

Kha vha thanyele:

Kha gireidi 7, 8 na 9, vhagudi vha ḑo thoma u vhala bugu dzo randelwaho.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshesesa

Mugudi u kona u thetshesesa uri a wane mafhungo na u ḑiphina na u fhindula nga ḑila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Kha luambo lwo engedzwaho u thetshesesa ndi tshone tshisima tsha ḑivho ntswa ya luambo (tsumbo: ḑivhaipfi, maambe, girama, ḑivho ya zwa matshilisano na mvelele)

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u dāvhidzana e na vhuḑifulufheli na vhuḑi kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

U guda u amba luambo lwa vhuvhili na vhuḑifulufheli na u sumbedza vhuḑali ndi khaedu, na vhagudi vha ḑoḑa zwifhinga thuso na ḑuḑuwedzo uri vha kone u zwi swikelela.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḑiphina, na u fhindula nga ḑila ya u sengulusa vhuḑi, mvelele na u nyanyulea kha maḑwalwa.

U vhala hu a ḑoḑa nga maḑḑa kha u bvedza luambo, u ḑiphina Nyaluwo ya ene muḑe na u guda zwinzhi nga ha ḑifhasi. U vhala hu dovha ha vha mutheo wa u ḑwala.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ḑwala

Mugudi u kona u ḑwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ḑivho dzo fhambanaho.

U ḑwala ho ḑumekanywa zwihulu na u vhala nahone ndi tshishumiswa tshihulwane tsha u humbula nga u guda u buḑa na kharikhuḷamu. Ndi ḑila ya u kona u amba na mvelaphanḑa ya ene muḑe. Ndi ya ndeme kha u isa phanḑa ha pfunzo na kha u vha mudzulapo o konaho.

Mvelelo ya u guda ya 5: U hambula na u ŋea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u hambula na u ŋea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda.

Vhagudi vha ḑo pfesesa mihumbulo i konḑaho, vha bvedza vhutsila vhuhulwane ha u hambula na ḑila dza u guda dzo aluwaho u swikela mafhungo kha maḑwe masia a u guda. Hezwi zwi ḑo thusa u vula ḑila dzavho dza vhutshilo vhulapfu kha u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na mashumiselwe

Mugudi u a ḑivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ḑalutshedzela mafhungo.

Nḑivho yavhuḑi ya girama na ḑivhaipfi i na ndeme kha u vhala lwa u tou elela, u ḑwala na u ita tshipitshi. Girama na ḑivhaipfi zwi fanela u funziwa zwi mafhungoni zwo farana zwa ḑanganyiswa na u vhala, u ḑwala, u thetshelesa na u amba.

Maimo asesimende na maḑwalwa

Kha zwipiḑa zwi tevhelaho, Maimo a asesimende a mvelelo inwe na inwe a ḑo ḑekedzwa gireidi inwe na inwe. Tsumbo dza maḑwalwa dzine dza nga shumiswa u ḑanganya, u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziḑwe na dziḑwe dzo teaho na maḑwalwa a re hone.

Gireidi ya 7

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungo lungano
- Nyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo
- Ndaela
- Ṭhalutshedzo
- Ṭhalutshedzo dza vhathu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- Nyambedzano
- Zwipitshi zwo lugiselwaho
- Khungedzelo dza kha radio
- Maṭano a u amba a radio

Zwo ñwalwaho/zwi vhonehalaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Gurannḍa
- Magazini
- Zwirendo; ḷitambwa
- Dayari
- Mañwalo a maitete (ndaela, resipi)
- Ṭhalutshedzo dza dzimbuno
- Mivhigo (tsumbo: saintsi)
- Bugupfarwa dzi bvaho kha mañwe masia a u guda
- Nḍivhadzo
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Ndagatshifhinga
- Dziphositara
- Nyolo, girafu na dzitshati
- Mimapa
- Zwifanyiso
- Khanganyiso ya maipfi
- Dzikhathuni
- Dzikomiki
- Bugu dza u thusa u sedza zwiñwe zwithu
- Ensaikilophedia

Midia nnzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV dza vhana
- Dzifilimu na dzividio
- CD - Roms na Inthanete (hune zwa vha hone)

Gireidi ya 8

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungo lungano
- Nyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo
- Ndaela
- Ṱhalutshedzo
- Ṱhalutshedzo dza vhathu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- Nyambedzano
- Zwipitshi zwo lugiselwaho
- Khungedzelo dza kha radio
- Maṡano a u amba a radio

Zwo ñwalwaho/zwi vhonealaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Guramnda
- Magazini
- Zwirendo
- Dayari
- Garaṡa
- Mañwalo a maitete (ndaela, resipi)
- Ṱhalutshedzo dza dzimbuno
- Mivhigo (tsumbo: saintsi)
- Nḡivhadzo
- Tsedzuluso
- Bugupfarwa dzi bvaho kha mañwe masia a u guda
- Khungedzelo
- Nḡivhadzo
- Tsedzuluso dza TV na dzibugu

- Thambo
- Ndangatshifhinga na dzishedulu (tsumbo: TV)
- Nyolo, girafu na dzitshati
- Khanganyiso ya maipfi
- Dzikhathuni
- Bugupfarwa (tsumbo: bugu ya thalusa maipfi, ensaikilophedia)

Midia minzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV dza vhana
- Matshele
- Khungedzelo dza TV
- Dzifilimu na dzividio
- CD - Roms na inthanete (hune zwa vha hone)

Gireidi ya 9

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungo lungano
- Nyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo
- Ndaela
- Thalutshedzo
- Thalutshedzo dza vhathu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- Nyambedzano
- Zwipitshi zwo lugiselwaho
- Khungedzelo dza kha radio
- Muvhigo wa matshele

Zwo ñwalwaho/zwi vhonalaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Gurannḁa
- Magazini
- Zwirendo
- Matambwa
- Dayari
- Garaḁa na marifhi

- Mañwalo a maitele (ndaela)
- Ṫhalutshedzo dza dzimbuno
- Mivhigo
- Ṫhalutshedzo
- Bugupfarwa dzi bvaho kha mañwe masia a u guda
- Khungedzelo
- Ndaela
- Dziphosita
- Tsedzuluso ya dzibugu na TV
- Nyolo, girafu, na dzitshati
- Bugupfarwa (ensaikiliphedia)

Midia minzhi:

- Mbekanyamushumo wa TV
- Mivhigo ya matshele
- Khungedzelo
- Filimu na dzividio
- CD - Roms na inthanete (hune zwa vha hone)

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u takalela nganetshelo, ho katelwa na zwe vha vhudzwa nga vhagudi ngavho:
 - fhindula nga u nyanyuwa na nga ndila ya u sedzulusa, vhudzisa na u fhindula mbudziso;
 - pima ndila ya u anetshela nganetshelo na u ita muvhigo.
- Pfesesa mañwalwa a orala (sa tsumbo: recounts, khasho ya zwipotso):
 - u fhindula mbudziso dzi re na nyaluwo;
 - u sumbedza mahumbulwa a muñwe na u ñea phindulo kha zwe vha eletshedza;
 - u dovholola mafhungo na u ita mañweledzo hu na thusedzi.
- Thetshelesa mafhungo o lumbaho:
 - u ñwala notsi dzi sa konḍi (tsumbo: u fhedzisa notsi dzo ñewaho, u tevhekanya mbuno);
 - u shumisa mafhungo u fhedzisa thebulu, na u dzhenisela madzina kha tshifanyiso.
- Thetshelesa nga mafulufulu kha khaseledzo:
 - u fhindula mihumbulo ya vhañwe na u i ðhonifha;
 - u ramba zwi bviswa kha vhañwe na u fhindula mihumbulo yavho;
 - u hanedza havhuḍi na u sa dzhenelela vhañwe vha tshi amba.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u dāvhidzana e na vhuḍifulufheli na vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṭalutshedzela:
 - u amba nganetshelo u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza.

- Ṭanganelana kha luambo lwawe lwa u engedza:
 - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho: u bula mihumbulo na vhuḍipfi, u ita munanguludzo, u ṅea ngeletshedzo na u ṅea mahumbulwa (tsumbo: Ndi humbula uri ni ...) na zwiṅwe;
 - u tamba zwipiḍa zwa fhethu ho fhambanaho hu katelaho luambo lwo fhambanaho. (tsumbo: nyambedzano ya lutingo ya fomala na i si fomala).

- Sumbedza nyaluwo ya u shumisa mbonalo ya luambo u dāvhidzana: tsikheledzo ya ipfi, khalo, mutevhetsindo.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṭalutshedzela na u ḡologa:
 - u amba nganetshelo u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza;
 - u ṭalutshedza na u ḡologa milaedza.

- Ṭanganelana kha luambo lwawe lwa u engedza:
 - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho: u ṅekedza na u ramba (Ni a funa u) u hana nga ṅḡila yavhuḡi (Ndi humbela pfarelo) na zwiṅwe;
 - u tamba zwipiḡa zwa fhethu ho fhambanaho hu katelaho luambo lwo fhambanaho. (tsumbo: u ṅea muvhigo wa vhutshinyi kha mapholisa).

- Sumbedza nyaluwo ya u shumisa mbonalo ya luambo u dāvhidzana: tsikheledzo ya ipfi, khalo, mutevhetsindo.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṭalutshedzela na u ḡologa:
 - u amba nganetshelo u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza;
 - u ṭalutshedza na u ḡologa milaedza;
 - u ṭalutshedza kana u ḡologa kha nyambedzano hune zwa itea.

- Ṭanganelana kha luambo lwawe lwa u engedza:
 - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho: u ita khumbelo dza u ḡṭukufhadza na u humbela vhathu u sa ita zwithu. (ni a vhilahela u sa ...) humbela thuso kha dzikhonani kana vhatsinda;
 - u tamba zwipiḡa zwa fhethu ho fhambanaho hu katelaho luambo lwo fhambanaho. (tsumbo: inthaviwu ya mushumo).

- Sumbedza nyaluwo ya u shumisa mbonalo ya luambo u dāvhidzana: tsikheledzo ya ipfi, khalo, mutevhetsindo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanḁa)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na
vhuḁifulufheli na vhukoni kha luambo
kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma u ḁaḁa nga u amba nga ha matshilisano na mikhwa:
 - u kovhekana mishumo (tsumbo: mudzulatshidzulo, mufaratshifhinga, muḁwaleli);
 - u ḁisa vhathu kha u haseledza (tsumbo: Ni humbula mini?);
 - u dzhena vhathu haḁwani nga nḁila ya vhulenda (Ndi humbela pfarelo);
 - u ḁekedza mihumbulo na u i tikedza (tsumbo: Ndi a takalela u ri ... ngauri);
 - u bula u tenda (tsumbo: Ni kha ngoho) na u hanedzana (tsumbo: Ee, hone ...);
 - u shandukela kha luḁwe luambo arali zwi tshi tea.

- Sumbedza u vhona ha tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga nḁa.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma u ṭaṭa nga u amba nga ha matshilisano na mikhwa:
 - u kovhekana mishumo (tsumbo: mudzulatshidzulo, mufaratshifhinga, muṅwaleli);
 - u ḡisa vhathu kha u haseledza (tsumbo: Ni humbula mini?);
 - u dzhena vhathu haṅwani nga ṅḡila ya vhulenda (Ndi humbela pfarelo);
 - u ṅekedza mihumbulo na u i tikedza (tsumbo: Ndi a takalela u ri ... ngauri);
 - u bula u tenda (tsumbo: Ni kha ngoho) na u hanedzana (tsumbo: Ee, hone ...);
 - u shandukela kha luṅwe luambo arali zwi tshi tea.
- Sumbedza u vhona ha tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga ṅṅa.
- Inthaviwa muthu:
 - sika na u vhudzisa mbudziso dzo teaho;
 - shumisa khalo yo teaho, luambo lwo teaho hune lwa khou ambwa hone;
 - u rekhoda dziphindulo.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṭaṭa nga u amba nga ha matshilisano na mikhwa nga u nanisana ha u luvhelela na u fhindula ha tsatsaladzo:
 - u kovhekana mishumo (tsumbo: mudzulatshidzulo, mufaratshifhinga, muṅwaleli);
 - u ḡisa vhathu kha u haseledza (tsumbo: Ni humbula mini?);
 - u dzhena vhathu haṅwani nga ṅḡila ya vhulenda (Ndi humbela pfarelo);
 - u nekedza mihumbulo na u i tikedza (tsumbo: Ndi a takalela u ri ... ngauri);
 - u bula u tenda (tsumbo: Ni kha ngoho) na u hanedzana (tsumbo: Ee, hone ...);
 - u shandukela kha luṅwe luambo arali zwi tshi tea.
- Sumbedza u vhona ha tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo.
- Inthaviwa nga muṅwe muthu. (tsumbo: inthaviwu ya mushumo):
 - lavhelela mbudziso dzine dza ḡo vhudziswa na u ḡilugiselela khadzo;
 - fhindula mbudziso;
 - shumisa khalo yo teaho, luambo lwo teaho hune lwa khou ambwa hone na luambo lwa zwipiḡa zwa muvhili.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2
(i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na
vhuḍifulufheli na vhukoni kha luambo kha
masia o fhambanaho a vhutshilo

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza u vhona tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga nnda;
 - u pulana nga ndila yavhuḏi nga ha uri ndi lini hune a fanela u shumisa lwa u engedza na luambo lwa hayani.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musu mugudi a tshi:

- Nea u amba hupfufhi kana muḓekedzo:
 - shumisa zwitetsitiki na mvelele dzi vhonealaho (tsumbo: phosita);
 - shumisa dziḥoho dzi neaho khaedu (tsumbo: HIV/AIDS, pfanelo dza vhathu na mafhungo a vhupo).
- Sumbedza u vhona tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga nnda;
 - u pulana nga ndila yavhuḏi nga ha uri ndi lini hune a fanela u shumisa lwa u engedza na luambo lwa hayani;
 - sumbedza ndivho nga ndila ine luambo lwa vhumba ngayo ndivho na vhuḓe na u vhea vhathu kha maimo (tsumbo: Musi a tshi nea tshipitshi nga ha HIV/AIDS).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ḡiphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḡi, mvelele na u nyanyulea kha maḡwalwa

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala ḡiḡwalwa (a fikishini na a si a fikisini):
 - topola ndivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu;
 - sedza uri ḡiḡwalwa ḡo vhumbe hani u imela muhumbulo wo ḡivhaho wa ḡifhasi;
 - vhona tshipida tshi tambwaho nga zwifanyiso zwi vhonehalo u vhumbe zwine zwa ambwa;
 - u topola mbuno khulwane;
 - hu na fikishini, kha sumbedze u pfesesa ha mutambi, puloto na fhethu hune zwithu zwa khou itea hone.

- Pfesesa nga ndila i sa kondiho zwiḡwe zwipiḡa zwa vhurendi: ḡifanyisi pfanapheleledzo, pfanamubvumo ḡifanyisi, pfanamubvumo, ḡimuthufhadzi:
 - pfesesa maḡwe a matheme a shumiswaho u ḡalutshedza elemennde idzo (tsumbo: ḡimuthufhadzi).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musu mugudi a tshi:

- Vhala liḱwalwa (a fikishini na a si a fikishini):
 - topola ḱḱivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu;
 - u ita uri zwine zwa ambwa zwi livhane na magumo (tsumbo: zwithu zwine zwi nga si wanale tswi kha maḱwalwa);
 - ḱalutshedza na u asesema mahumbulwa a vhaḱwe kha oḱhe maḱwalwa na zwipiḱa zwoḱhe zwa maḱwalwa (tsumbo: amba uri mihumbulo ya liḱhasi yo ḱekedzwaho ndi yavhuḱi na u sa tenda u sudzuluwa kha zwithu zwine vha tenda khazwo);
 - fhambanya mbuno khulwane u bva kha zwidombedzwa zwi thusaho;
 - hu na fikishini, kha sumbedze u pfesesa ha mutambi, puloto na fhethuvhupo.

- Pfesesa nga ḱḱila i sa konḱiho zwiḱwe zwipiḱa zwa vhurendi: liḱfanyisi pfanapheledzo, pfanamubvumo liḱfanyisi, mutevhetsindo):
 - pfesesa maḱwe a matheme a shumiswaho u ḱalutshedza elemende idzo (tsumbo: liḱfanyisi).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musu mugudi a tshi:

- Vhala liḱwalwa (a fikishini na a si a fikishini):
 - topola ḱḱivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu;
 - u ita uri zwine zwa ambwa zwi livhane na magumo;
 - u sumbedza zwe zwi sa ambiwe kha mafhungo;
 - sumbedza hune luambo lwo teaho lwa khou ambwa hone/tshitaela (fomala na zwi si fomala);
 - ḱalutshedza na u asesema mahumbulwa a vhaḱwe kha oḱhe maḱwalwa na zwipiḱa zwoḱhe zwa maḱwalwa. (tsumbo: amba uri mihumbulo ya liḱhasi yo ḱekedzwaho ndi yavhuḱi na u sa tenda u sudzuluwa kha zwithu zwine vha tenda khazwo);
 - fhambanya mbuno khulwane u bva kha zwidombedzwa zwi thusaho;
 - hu na fikishini, kha sumbedze u pfesesa ha mutambi, puloto na fhethuvhupo na muanetsheli;
 - vhambedza ḱḱila dzo fhambanaho dza maḱwalwa na ḱḱivho (tsumbo: ndaela, luvheledza).

- Pfesesa nga ḱḱila i sa konḱiho zwiḱwe zwipiḱa zwa vhurendi (liḱmetafore, mutevhetsindo):
 - pfesesa maḱwe a matheme a shumiswaho u ḱalutshedza luambo (tsumbo: liḱmetafore).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanḁa)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḁi, mvelele na u nyanyulea kha maḁwalwa

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u fhindula maḁwalwa a matshilisano (tsumbo: thambo dzi sa konḁiho, maḁwalo):
 - topola ndivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu.

- Vhala uri u wane mafhungo
 - u tevhela mafhungo a maḁwalwa (tsumbo: ḁhalutshedzo ya maitete u fana na u itwa ha bambiri);
 - u vhala nyolo dzi sa konḁi, girafu na dzitshati;
 - u ita maḁweledzo a mafhungo.

- Sengulusa khungedzelo na mabambiri:
 - sumbedza vhathetshelesi: Iyi ndi khungedzelo ya mini?
 - sumbedza zwi re ngomu (Ndi ngafhi hune na vhona khungedzelo i ngaho iyi?);
 - sumbedza luambo lu nyanyulaho vhukwaḁhisedzi;
 - sumbedza zwi re ngomu: Ndi ngafhi hune na vhona khungedzelo i fanaho na heyi?
 - amba vhuḁipfi hawe nahone ndi nga mini.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u fhindula mañwalwa a matshilisano (tsumbo: mañwalo a ene muṅe, dzinḍivhadzo):
 - topola nḍivho, vhathetsheseleshi na zwi re ngomu;
 - Ṭalutshedza mbonalo dza tshakha dza mañwalwa a no khou vhalwa (tsumbo: luñwalo lwa ene muṅe).
- Vhala uri u wane mafhungo:
 - u tevhela mafhungo a mañwalwa (tsumbo: ṭalutshedzo ya uri zwiñwe zwithu zwi shuma hani, u fana na tswio);
 - u vhala nyolo, girafu na dzitshati nga nḍila yone;
 - u ita mañweledzo a mafhungo.
- Sengulusa zwifanyiso mafhungoni (tsumbo: khungedzelo na dzigurannḍa):
 - topola nefhungo, mafhungo, vhathetsheseleshi na mulaedza wa tshifanyiso;
 - vhona uri ndi u bva kha muhumbulo wa nnyi he tshifanyiso tsha dzhiwa;
 - vhona uri ho siedzwa mini kha tshifanyiso na hone ndi ngani;
 - haṭula uri tshifanyiso tshi a humbulea na uri ndi nga mini zwo ralo.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u fhindula mañwalwa a matshilisano (tsumbo: mañwalo a mabindu a sa konḍi):
 - topola nḍivho, vhathetsheseleshi na zwi re ngomu;
 - Ṭalutshedza mbonalo dza tshakha dza mañwalwa a no khou vhalwa (tsumbo: khunguwedzo ya mushumo i sa konḍiho);
 - u amba nga ha luambo lwo teaho hune lwa khou ambwa hone/tshitaela (fomala na zwi si fomala);
 - sengulusa mahumbulwa a vhañwe, u sikwa ha zwine zwa ambwa, nḍila ine ha vhewa khayoy muvhali.
- Vhala uri u wane mafhungo:
 - u vhala mañwalwa a mafhungo (tsumbo: ḷianetshelo ḷituku ḷa gurannḍa);
 - u vhala nyolo, girafu na dzitshati nga nḍila ya u konda hu aluwaho;
 - vhala mañwalwa a re na zwitititiki;
 - u ita mañweledzo a mafhungo.
- Sengulusa nga vhusasaladzi mañwalwa a midia. (tsumbo: ḷianetshelo ḷituku ḷa gurannḍa):
 - topola nefhungo, mafhungo, vhathetsheseleshi na mulaedza wa mañwalwa;
 - sengulusa lushaka lwa mañwalwa na hune luambo lwo teaho lwa ambwa hone/tshitaela (tsumbo: ḷianetsheli ḷa gurannḍa ḷi na ṭhoho dza mafhungo, shumisa mafhungo mapfufhi na dziphara, maipfi maambiwa, maṭaluli mapfufhi a sa konḍi u itela vhuthetsheseleshi ha vhavhali).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musu mugudi a tshi:

- Shumisa maitete a u vhala:
 - u vhambedza ndila dzo fhambanaho dza u vhala mañwala o fhambanaho (tsumbo: U vhala ndaela nga vhusedzi na u tou ongolowa);
 - u shumisa maitete u wana ḥalutshedzo dza maipfi sa tsumbo: u vhala maipfi a re nga tsini, na u humbela muñwe uri a i ḥalutshedze;
 - u thoma u bvedza na u pima luvhilo lwa u vhala.

- Vhalela u diphina nga:
 - u vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini kha vhuimo ha luambo ho teaho;
 - u vhala tshaka ntswa dza bugu sa (tsumbo dza lufuno);
 - u pima bugu kha muvhigo wa dzibugu;
 - u vhala tsedzuluso ya bugu i sa konḍiho;
 - u tandulula khanganyiso.

- Sumbedza u pfesesa uri bugu dza u ḥola dzi shuma hani:
 - u shumisa siaḥari ḷa zwi re ngomu na mutevhe wa maipfi kha u ḥoda mafhungo;
 - u shumisa bugu ya ḥalusamaipfi: U pfesesa kudzheniselwe (mupeleḥo, kubulele kwa maipfi, zwipiḍa zwa muambo na zwine zwa amba);
 - u shumisa thasarasi i sa konḍi.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musu mugudi a tshi:

- Shumisa maitete a u vhala:
 - u vhambedza ndila dzo fhambanaho dza u vhala mañwala o fhambanaho (tsumbo: u vhala nga n̄tha bugu ya u sumbedza mitevhe ya madzina a luṅingo);
 - bveledzisa na u pima luvhilo lwa u vhala;
 - shumisa ndila dzo fhambanaho dza u wana zwine maipfi a amba (tsumbo: sedza tshifanyiso kana nyolo, haseledza ipfi nga luambo lwa hayani).
- Vhalela u ḍiphiṅa nga:
 - u vhala bugu dza fikishini na dzi si fikishini kha vhuimo ha luambo ho teaho;
 - u vhala tshaka ntswa dza bugu tsumbo (filimu dzi no sumbedza vhugevhenga);
 - vhala na u ñwala tzedzuluso dza bugu.
- Sumbedza u pfesesa uri bugu dza u ṭola dzi shuma hani:
 - u shumisa siaṭari ḷa zwi re ngomu na mutevhe wa maipfi kha u ṭoda mafhungo;
 - u shumisa bugu ya ṭhalusamaipfi na thesarasi i sa konḍi.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musu mugudi a tshi:

- Shumisa maitete a u vhala:
 - u ungula mañwalwa – sumbedza dziṭhoho na mbuno khulwane na u shumisa mbonalo dza mavhetshele (tsumbo: nyolo);
 - u vhambedza ndila dzo fhambanaho dza u vhala mañwala o fhambanaho (tsumbo: u vhala nga ntha ḷianetsheli ḷa gurannḍa u itela muhumbulo muhulwane);
 - bveledzisa na u pima luvhilo lwa u vhala;
 - shumisa ndila dzo fhambanaho dza u wana zwine maipfi a amba (tsumbo: sedza tshifanyiso kana nyolo, haseledza ipfi nga luambo lwa hayani).
- Vhalela u ḍiphiṅa:
 - u vhala bugu dza fikishini na dzi si fikishini kha vhuimo ha luambo ho teaho;
 - u vhala tshaka ntswa dza bugu sa (tsumbo fikishini dza saintsi);
 - vhala na u ñwala tzedzuluso dza bugu.
- Sumbedza u pfesesa uri bugu dza u ṭola dzi shuma hani:
 - pima na u nanga bugu hu tshi shumiswa masiaṭari a zwi re ngomu;
 - u shumisa bugu ya ṭhalusamaipfi na thesarasi i sa konḍi. Na ensaikilophedia.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha maḥwalwa

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza ndivho ya u vhala maipfi a re vhukati ha o ḍowealeho a re vhukati ha 4000 na 5500. Vhagudi vhane vha ḍo guda maḥwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza, vha fanela u diimisela u ḍivha maipfi a 5500.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musu mugudi a tshi:

- Sumbedza ndivho ya u vhala maipfi a re vhukati ha o dowealeho a re vhukati ha 5000 na 6500. Vhagudi vhane vha do guda mañwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza, vha fanela u diimisela u divha maipfi a 6500.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musu mugudi a tshi:

- Alusa ndivho ya u vhala maipfi o dowealeho a re vhukati ha 6000 na 7500. Vhagudi vhane vha do guda mañwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza, vha fanela u diimisela u divha maipfi a 7500.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa n̄divho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- N̄wala u fhirisa mulaedza nga:
 - u ḡadza dzifomo na thebulu ya u khethekanywa ha zwifhinga;
 - u n̄wala phara nthihi kana mbili u ḡalutshedza maitele (tsumbo: n̄ḡila ya u shandula thaela ḡa goloi);
 - u shumisa mafhungo u bva kha inthaviwu u itela u n̄wala muvhigo kana ḡalutshedzo;
 - u n̄wala tshakha dza maḡwalwa dzi ḡoḡeaho kha maḡwe masia a u guda (tsumbo: muvhigo).

- N̄walela zwa matshilisano:
 - u n̄wala vhurifhi ha tshishaka vhu sa konḡi (tsumbo: u ḡanganaedza thambo, u fhindula khungedzelo).

- N̄walela u ḡibvisela khagala:
 - u n̄wala dayari.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala u fhirisa mulaedza:
 - u ñwala ðhalutshedzo pfufhi ya uri ndi nga mini tshithu tshi itea nahone tshi itea hani;
 - u ñwala phara nthihi kana mbili nga ha zwivhuya na zwi si zwivhuya zwa zwithu (tsumbo: goloi sa tshishumiswa tsha vhuendedzi) u ðhalutshedza maitete (tsumbo: ndila ya u shandula thaela la goloi);
 - u shumisa mafhungo u bva kha thandulo u ñwala muvhigo (u katela: ðhoho, marangaphanda, uri ðhoðisiso yo bveledzwa hani, mvelelo, themendelo) inthaviwu u itela u ñwala muvhigo kana ðhalutshedzo;
 - ñwala tshakha dza mañwalwa dzi ðoðeaho kha mañwe masia a u guda (tsumbo: nganetshelo dza ðivhazwakale).
- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ñwala vhurifhi ha tshishaka (tsumbo: u hana thambo nga ndila yavhuði, ðanganedza thambo) sumbedza lushaka lwa ðinwalwa, ndivho, vhathetshelesi na vhungomu, na tshitaela;
 - u ñwala milaedza ya e-mail.
- Nwalela u ðibvisela khagala:
 - u ñwala dayari.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala u fhirisa mulaedza:
 - u ñwala mafhungo malapfu a phara dzo vhalaho dzi ðhalutshedzaho maitete, u ñea ðhalutshedzo, u ñea zwivhuya na zwi sa ñei zwivhuya, u nanela na u nana ha u hanedza;
 - u ñwala mañwalwa a katelaho girafu na zwitetisitiki;
 - ñwala thandulo (sa muvhigo kana ðianetshelo la gurannda);
 - ñwala tshakha dza mañwalwa dzi ðoðeaho kha mañwe masia a u guda (tsumbo: ðhalutshedzo uri sekhete i shumela hani Thekinolodzhi).
- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ñwala vhurifhi ha bisimusi (tsumbo: khumbelo ya mushumo na CV);
 - ñwala milaedza ya e-mail fomala na i si ya fomala;
 - ñwala minetse ya mutangano (tsumbo: minetse dza mutangano wa SRC);
 - sumbedza ndivho ya lushaka lwa, ndivho, vhathetshelesi na tshitaela.
- Nwalela u ðibvisela khagala:
 - u ñwala dayari kana dzhenala.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanḁa)

U N̄WALA

Mugudi u kona u n̄wala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa n̄divho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- N̄walela u kona u sika zwithu:
 - u sumbedza mvelaphanḁa na vhukoni ha u n̄wala nganetshelo, zwirendo na matambwa (tsumbo: nga u dzhenisa mufhindulano kha nganetshelo).
- Ita ḁinwalwa ḁa midia:
 - u shumisa ‘muhanga’ u ola khungedzelo i sa dini;
 - u shumisa muhanga u n̄wala tshivhambadzi tshi sa konḁi.
- Shumisa u n̄wala sa maitele:
 - u vetaveta, vhalo na u haseledza muḁwalo wa ene muḁe nga n̄ḁila ya u sasaladaza;
 - shumisa muvhigo u ḁovholola, u dzudzanya na u n̄walulula;
 - shumisa n̄divho ya girama, mupeleḁo na zwiḁwe u dzudzanya;
 - u humbula nga nyolo na kuvhetshele.
- Shumisa n̄divho ya u bveledzisa tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe:
 - u ita uri maḁwalwa a vhe o farekanaho na u shumisa masala;
 - u thoma u kunakisa mihumbulo nga u n̄wala;
 - u shumisa n̄divho ya luambo kha u dzudzanya.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwalela u kona u sika zwithu:
 - u sumbedza mvelaphanda navhukoni ha u ñwala nganetshelo, zwirendo na matambwa (tsumbo: nga u shumisa figara dza muambo).
- Ita ñinwalwa ña midia:
 - ola bammbiri ñi sa konñi ña khungudzelo;
 - u ñwala muvhigo wa mafhungo u sa konñi.
- Shumisa u ñwala sa maitete:
 - u vetaveta, vhala na u haseledza muñwalo wa vhuñe nga ññila ya u sasaladza;
 - u shumisa muvhigo u dovholola, u dzudzanya na u ñwalulula;
 - u shumisa ññivho ya girama, mupeleto na zwiñwe u dzudzanya;
 - u humbula nga nyolo na kuvhetshele.
- Shumisa ññivho ya u bveledzisa tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe:
 - u ita uri mañwalwa a vhe o farekanaho na u shumisa dziphara;
 - u ñwala dziphara dzavhuñi dzine dza vha na muhumbulo muthihi muhulwane, fhungo ña ñhoho na u tikedza;
 - u ñwala marangaphanda na mafhedzo;
 - u ñanganedza mihumbulo.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwalela u kona u sika zwithu:
 - u ñalutshedza nganetshelo (na mañwe mañwalwa u bva kha luambo lwa hayani – u edzisa u wana ñidioma).
- Ita ñinwalwa ña midia:
 - ñwala khungedzelo dzi sa konñi (tsumbo: u kungedzela tshithu tsha u rengiswa);
 - vhekanya magazine, CD na magwati a bugu.
- Shumisa u ñwala sa maitete:
 - u vetaveta, vhala na u haseledza muñwalo wa vhuñe nga ññila ya u sasaladza;
 - u shumisa muvhigo u dovholola, u dzudzanya na u ñwalulula;
 - u shumisa ññivho ya girama, mupeleto na zwiñwe u dzudzanya;
 - u pulana kuvhetshele kwa mañwalwa.
- Shumisa ññivho ya u bveledzisa tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe:
 - u ita uri mañwalwa a vhe o farekanaho na u shumisa dziphara;
 - u ñwala dziphara dzavhuñi dzine dza vha na muhumbulo muthihi muhulwane, fhungo ña ñhoho na u tikedza;
 - u ñwala marangaphanda na mafhedzo;
 - u ñanganedza mihumbulo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhirisela na u wana na u ḷatshedza tshipikwa tsha munwali nga u ḷatshedzela maḥwalwa o ḥwalwaho, a vhonealaho na a pḥalaho u buda na kharikhuḷamu:
 - u ḷatshedza zwiitisi na zwibveledzwa;
 - u nanga zwithu nga u khetha tsha khwiḥe kha zwithu zwivhili;
 - u Ŋea na u amba nga muhumbulo wa vhuḥe;
 - u tikedza muhumbulo nga u Ŋekedza vhuḷanzi ho fhambanaho (tsumbo: ha zwiitatisitiki na vhuḥwe vho);
 - u shumisa mbudziso u bveledza muhumbulo wa vhuḥe kana wa vhaḥwe;
 - u shumisa tshivhumbeo tsha luambo tsho teaho u bveledza muhumbulo u konḍaho (tsumbo: u shumisa vhukonadzei (tsumbo: Arali tshumiswa dzo vha dzo kovhekanywa, ro vha ri tshi nga ḍivha ri si na vhugevhenga vhunzhi).
- Shumisa luambo u ita ḥoḍisiso na u tandula:
 - u topola mafhungo ane a khou todwa u thusedza kha ḥoḍisiso ya thaidzo;
 - u shumisa maipfi mahulwane na zwiteḥwa u khetha zwiko zwa mafhungo zwo teaho;
 - u thetshelesa, u vhala na u sedza mafhungo u bva kha zwiko zwo fhambanaho u itela u nanga mihumbulo;
 - u shumisa tekini ya u sumbedza na nzulele musi hu tshi kopiwa mafhungo u bva kha zwiko (tsumbo: dzirekhoda muḥwali, ḥoho, ḍuvha, muandadzi, nomboro ya siatari, website na zwiḥwe);
 - u shuma dziphurodzhekiti dza muḥanganelo u buḍa na masia a u guda na u bveledza tshibveledzwa tsho khwaḥelelaho.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo na ñitheresi kha kharikhuḷamu yoṭhe nga:
 - u ñwala dziṭhalutshedzo, u ṭaṇṭavhudza na u angaredza;
 - u ñwala ṭhalutshedzo ya mushumo sa tsumbo: Tswio dzi shuma hani;
 - u ñwala tsumbatshifhinga;
 - u ṭalutshedza uri tshiñwe tshithu tshi shuma hani vha tshi khou shumisa tshifanyiso;
 - u ñwala muvhigo wa ñiedza ña saintsi;
 - u pfesesa na u shumisa vhuṭanzi u tikedza teori kana nyambedzano (tsumbo: tshinepe, zwithu zwa kale, u fara inthaviwu na ṭhanzi);
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso dza vhuimo ha nṭha sa tsumbo (Musi izwi zwo shanduka, ndi mini tshiñwe tshine tsha ḍo shanduka?).
- Shumisa luambo kha u humbula nga:
 - u haseledza na u fara nyambedzano nga mafhungo kha zwigwada;
 - u ita dzithebulu dza u sumbedza nḍila ya u vhambedza;
 - u kuvhanganya na u ita muvhigo wa mafhungo nga nḍila dzo fhambanaho;
 - u nanga matheriala wo teaho;
 - u vhalo na u bveledza mafhungo a tshi bva kha mañwalwa a sa konḍi o vhalaho nga ṭhoho nthihi;
 - u fhirisa mafhungo a tshi bva kha fhethu huñwe a tshi ya huñwe nga u shumisa mimapa ya muhumbulo.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo na ñitheresi kha kharikhuḷamu:
 - pfesesa na u shumisa vhuṭanzi kha u tikedza teori kana nyambedzano (tsumbo: zwinepe, zwithu zwa kale, inthaviwu na dziṭhanzi);
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso dza vhuimo ha nṭha.
- Shumisa luambo kha u humbula:
 - vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi kondaho;
 - u ṭalutshedza u angaredza, dziṭhalutshedzo na kuvhekanyeke kha dziphara U humbula nga tsumbo dza tshitamennde tsha u angaredza;
 - u ñwala ṭhalutshedzo ndapfu dzi na dzitsumbo;
 - u ita magumo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U ŊEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u Ŋea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḍivha izwi musu mugudi a tshi:

- Ita mafhungo:
 - u rekhoda mafhungo nga tshivhumbeo tshi pfallaho (tsumbo: mitevhe, mimapa ya muhumbulo, dzinotsi na maḥweledzo);
 - u vhekanya mafhungo nga ḥḍila yo teaho (tsumbo:nga tshifhinga ,ndeme);
 - u shandula mafhungo u bva kha tshivhumbeo tshiḥwe u ya kha tshiḥwe [kana u bva kha luḥwe luambo u ya kha luḥwe] arali zwo tea (tsumbo: u bva kha mapa wa muhumbulo u ya kha phara, mutevhe u tshi vha maḥweledzo);
 - u humbula zwo iteaho kale nga u sasaladza, nga u kovhana na u ita khaedu kha mihumbulo;
 - u vhambedza kuvhonele kwo fhambanaho, na u topola zwi fanaho na zwi sa fani;
 - u shumisa luambo lwo teaho u vhambedza zwithu (tsumbo: zwine zwa fana, kha liḥwe budo);
 - u nanga mafhungo avhuḍisa na o teaho u bva kha zwiko zwo fhambanaho na vhathu, na u ḡanganya zwe vhathu vha thusa ngazwo na mihumbulo ya ene muḡe kha tshipiḍa tsha mushumo wo farekanaho zwavhuḍi kana ḡetshedzo).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala notsi dzi tshi bva kha maambiwa a tshi ya kha mañwalwa:
 - u wana maipfi na mafhungo a ndeme;
 - u dzudzanya mbuno dza ndeme nga fhasi ha thoho; vha tshi khou shumisa nzulele (tsumbo: maqedere danzi, u talela);
 - u shumisa maipfi a tshikhau.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri qivha izwi musi mugudi a tshi:

- Kuvhanganya na u ita muvhigo wa mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - u dzudzanya mafhungo a tshi bva kha u tou angaredza a tshi ya kha u tou livha;
 - u vhalo na u sedzulusa mafhungo a tshi bva kha mañwalwa o vhalaho nga thoho nthihi;
 - u fhirisa mafhungo a tshi bva kha huñwe a tshi ya huñwe;
 - u shumisa zwitatisitiki zwa u ñwala dziphara;
 - u shumisa mimapa ya muhumbulo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanḁa)

U HUMBULA NA U NĒA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nĒa muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ḁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Humbula ha vhukonibale:
 - u vhona, u humbulela, u pfela vhuḁungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
 - u shumisa u nĒwala u bvedza mihumbulo (tsumbo: dzidzhenala u ḁuḁula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
 - u humbulela khonadzeo na dziñwe nḁila dza u hudza muhumbulo (u humbulela);
 - u sedza phambano na u dzi shumisa nga nḁila i fhaḁaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo, mvelele zwine wa tama, vhumuthu);
 - u shumisa luambo u buḁa na Kharikhuḷamu u thasulula (tsumbo: u bva kha luambo u ya kha luñwe);
 - u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na fhaḁa thumo, u thusa kha u tandulula thaidzo
- Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:
 - u humbula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
 - u sedza vhukoni hau iwe muḁe sa tshiambi, mutshelesi kana muñwali kha masia o fhambanaho na u topola fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
 - u humbula nga vhukoni ha muthu sa muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola nḁila dza u bvelela phanḁa.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala notsi u bva kha orala a tshi ya kha mañwalwa:
 - u wana maipfi a ndeme kana mafhungo, na u a ñwala nga maipfi avho;
 - u vhona u dovhhololiwa ha mihumbulo;
 - u dzudzanya mihumbulo mihulwane nga fhasi ha dziṭhoho na dziṭhohwana na u pfufhifhadza;
 - u shumisa maipfi a tshikhau;
 - u shumisa kuvhumbelwe (tsumbo: madanzi, u talela).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u a ḡivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ḡalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Dovholola girama ye a guda kha gireidi dza u thoma.

- Hudza u shumisa dzimbudziso hu tshi katelwa na kubambiri kwa u sumbedza.

- Engedza u dzithengeladzina, maḡaluli na maḡadzisi.

- Pfesesa kushumiselwe kwa mamudi u bvisela khagala khonadzeo, na ḡilaeli, tsumbo:
 - ndi ḡo ḡa;
 - i fanela u na;
 - i nga na;
 - i nga si ne.

- Pfesesa kushumiselwe kwa mamudi u bvisela khagala khonadzeo na ḡilaeli tsumbo:
 - no tea u vha na vhusedzi;
 - ni fanela u vha na vhusedzi;
 - a no ngo fanela u sa vha na vhusedzi;
 - a ni tei u vha na u shaya vhusedzi.

- Pfesesa na u shumisa khonadzeo ya u thoma.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhambanya vhukati ha maiti ane a, kana a sa dzhii mvelaphanḡa.
- Shumisa ḡikhathi ḡa tshifhinga tshi ḡaho (tsumbo: Musi ndi tshi fhedza mushumo, ndi ḡo awela).
- Shumisa tshifhinga tsho fhelaho (tsumbo: tsha mafhungo o ambwaho).
- Hudza u shumisa madzina (tsumbo: zwi vhaleaho na zwi sa vhalei).
- Pfesesa kushumiselwe kwa mamudi u bvisela khagala vhulenda (tsumbo: Ndi nga humbela penisela).
- Pfesesa na u shumisa khonadzeo (tsumbo: Arali nda nga ḡangana na muphurisidennde ndi nga mu humbela u fhaḡela muḡwe na muḡwe nnḡu).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa u shumisa nḡila dzo fhambanaho dza u amba nga ha tshifhinga tshi ḡaho. (tsumbo: Ndi khou ya u mu vhona matshelo, Ndi do mu vhona matshelo, U khou ḡuwa nga bufho u ya Kapa matshelo).
- Pfesesa u shumisa ḡikhathi ḡo fhelaho ḡa mvelaphanḡa (tsumbo: O vha o ima tshifhinga tshi swikaho iri tshifhinga tshe nda swika ngatsho).
- Pfesesa u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa.
- Hudza u shumisa mamudi:
 - mushumo (tsumbo: u tea/wo tea u);
 - tshivhumbeo – khakho dzo ḡowealeho kha mamudi (tsumbo: a nga kona u ita);
 - shumisa mamudi a maiti a maitele.
- Pfesesa na u shumisa khonadzeo ya vhuraru (tsumbo: Arali ndi vhe ndi songo hona gethe, golo yo vha i tshi ḡo vha yo tswiwa).
- Shumisa ḡiititwa tshifhinga tshi ḡaho (tsumbo: Khetho dzi ḡo farwa ḡwedzi u ḡaho).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u a ḡivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ḡalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḡivha izwi musi mugudi a tshi:

- Hudza ḡivhapfi (tsumbo: nga u shuma na maipfi: takala, sinyuwa, dakalo, tsinyuwo).
- Sumbedza u pfesesa maipfi o ḡowealeho a re vhukati ha 5 000 na 7 500 e mafhungoni musi vha tshi fhedza Gireidi 8. Arali vhana vha tshi ḡo guda nga luambo lwa u engedza, nḡivho yavho i fanela u vha kha nomboro ya nḡha.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Hudza ñivhaipfi (tsumbo: humbula nga maipfi a re na vhushaka sa maipfi a nndwani).
- Sumbedza u pfesesa maipfi o ñowealeho a re vhukati ha 5 000 na 7 500 e mafhungoni musi vha tshi fhedza Gireidi 8. Vhagudi vhane vha ño guda mañwe masia a u guda avho nga luambo lwo engedzwaho vha tea u livha kha u ñivha maipfi a 7 500.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa mafhungo a konðaho.
- Hudza ñivhaipfi (tsumbo: u shumisa thangi u sika maipfi maswa: autobank, autobiogirafi).
- Sumbedza u pfesesa maipfi o ñowealeho a re vhukati ha 6 000 na 8000 e mafhungoni musi vha tshi fhedza Gireidi 9. Vhagudi vhane vha ño guda mañwe masia a u guda avho nga luambo lwo engedzwaho vha tea u livha kha u ñivha maipfi a 8 000.

NDIMA YA 5 ASESIMENDE YA MUGUDI

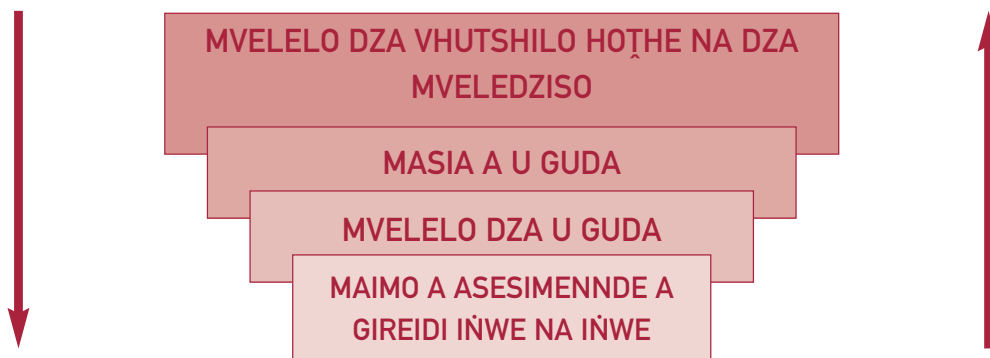
MARANGAPHANDA

Muhanga wa Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 wo tewa kha milayo ya Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo. Asesimennde i itea u nekeda tsumbo dza mvelaphanda ya mugudi nga ndila ya vhubisa nahone i khwaḥise uri vhagudi vha tanganye na u shumisa ndivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafhu u thusa vhagudi u ita khaḥulo nga ha nyito na u divheshela ndivho dza mvelaphanda na u tḥula na u isa phanda na u guda.

U thusa kha maitele a asesimennde ya mugudi, hetshi Tshitamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tshi:

- Gavha mvelelo dza u guda na maimo a u asesimende a tshimbilelanaho na sia la u guda liḥwe na liḥwe na kha gireidi iḥwe na iḥwe kha Bennde ya Pfunzo Nyangaredzi ya Vhugudisi (Gireidi ya R - 9);
- Vhea maimo a asesimennde kha mbilu ya maitele a asesimennde iḥwe na iḥwe. Maimo ane vhagudi asesimennde a tḥutshedza maimo a vhukoni na u kuvhekanyelwe kwa vhukoni kha masia a u guda kha gireidi iḥwe na iḥwe. Vhukoni ha vhagudi kha mvelelo dza u guda vhu kaliwa nga Maimo a asesimennde. Maimo a asesimennde a kala vhuimo vhune vhagudi vha fanela u sumbedza vhukoni havho ha mvelelo dza ngudo na u sumbedza hafhu ndila dza u swikela vhukoni uvho.

Nyolo i tevhelaho i sumbedza u tanganelana vhukati ha zwiteḥwa zwo olwaho zwa Tshitamennde itshi tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka.

MILAYO YA ASESIMENDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO NDIVHANYWA YA PFUNZO

Ṭhalutshedzo

Asesimennde kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) ndi asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe. Ndi maitete o pulanwaho a u kuvhanganya mafhungo nga ha vhukoni ha vhagudi ho kalwaho nga Maimo a asesimennde a mvelelo dza u guda. Tshi ṭoḍa mielo yo ṭalutshedzwaho zwavhuḍi na ndila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhadededzi u nea vhagudi mivhigo i pfalaho uri vha kone u vhaga kha vhabebi na vhaṅwe vha kwameaho.

Zwiteṅwa zwone-zwone

Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo ndi ndila ya u funza na u funzwa dzine dza ita uri zwine mugudi a lavhelelwa u bveledza zwi pfalese. Mushumo wa mugudisi ndi u funza u itela u thusa vhagudi uri vha kone u fusha ṭhoḍea dza maimo a asesimennde kha Kharikhuḷamu, mushumo wa mugudi ndi u guda zwine maimo a asesimennde a lavhelela. Maimo a asesimennde ndi a ndeme kha Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo ngauri i tea u vha i koneaho u aseswa musi mugudi o bveledza zwi lavhelelwaho kha gireidi iṅwe na iṅwe.

U thusa vhagudi u swikela vhukoni havho ho fhelelaho, asesimennde i fanela u vha:

- khagala nahone yo ombedzelwaho;
- yo ṭanganelaho na u funza na u funzwa;
- yo ḍitika nga maimo na ṭhoḍea dzo dzulaho dzo vhwewa;
- yo fhambanaho zwi tshi ya nga ngona;
- ya ndeme, fulufhedzeaho, vhekanyelwaho mugudi na u petekana ho teaho u tendela nyaluwo.

Mishumo ya asesimennde

Mushumo muhulwane wa u aseswa vhagudi ndi u hudza nyaluwo na mvelephanḍa. Nga ndila heyi, asesimennde i shumiswa u langa mvelephanḍa ya vhagudi na u tshimbidza u guda havho.

Miṅwe mishumo ya asesimennde i katela:

- *Asesimennde ya mutheo ya u guda ha u ranga*
Ndi asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ṭoḍa u vhona zwine vhagudi vha vho zwi ḍivha. I thusa vhadededzi u pulana mbekanyamishumo dza u guda na mishumo ya u guda.
- *Asesimennde ya tsedzuluso*
Asesimennde ya tsedzuluso i shumiswa u vhona lushaka na zwikhukhuliso zwo ṭanganawaho nazwo nga vhagudi vho fhambanaho. I tevhelwa nga nyendedzi, thuso yo teaho na ndila dza u dzhenelela.
- *Asesimennde ya fomathivi*
Asesimennde ya fomathivi i langa na u thusedza maitete a u guda na u funzwa nahone i shumiswa u ḍivhadza vhagudi na vhadededzi nga ha mvelephanḍa ya vhagudi u itela u bveledzisa vhugudi. Mivhigo ya vhuḍi i a newa u itela u aluwa ha vhagudi.

■ *Asesimennde ya sumathivi*

Asesimennde ya sumathivi i ḁea tshifanyiso tsha mvelephanḁa ya vhagudi nga tshifhinga tsho ḁewaho, tsumbo: mafheloni a kotara kana mafheloni a ḁwaha , kana musi a tshi sudzulutshela kha tshinwe tshikolo.

■ *Asesimennde ya sisitemiki*

Asesimennde ya sisitemiki ndi ḁila ya u langa mvelelo dza sisiteme ya pfunzo. Tshinwe tsha zwiitisi zwa hezwi ndi asesimennde ya vhukoni ha mugudi zwi tshi yelana na tsumbo dza lushaka. Asesimennde ya sisitemiki i itwa mafheloni a vhuimo vhuḁwe na vhuḁwe ha Bennde ya ḁhanziela ya Pfunzo Nyangaredzi. Vhaimeli vha zwikolo na vhagudi vha a nanguludzwa mavunḁuni kana kha lushaka u itela asesimennde ya sisitemiki.

ASESIMENNDE YA TSHIFHINGA TSHOḁHE

Zwiḁaluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshoḁhe

Asesimennde ya tshifhinga tshoḁhe ndi ngona yone-yone ine asesimennde ya itea ngayo kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka. I katela milayo yoḁhe ya asesimennde ya Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa na hone i khwaḁhisedza:

- *I itea murahu ha tshifhinga nahone i itea tshifhinga tshoḁhe:* U gudwa hu a aseswa tshifhinga tshoḁhe nahone dzirekhodo dza mvelephanḁa ya mugudi dzi a vhewa kha tshifhinga u buḁa na ḁwaha woḁhe.
- *Thusedza nyaluwo na mvelaphanḁa ya vhagudi:* Vhagudi vha shela mulenzhe zwavhuḁi kha u guda na asesimennde, pfesesa mielo ine ya shumiswa kha mishumo ya asesimennde, vha ḁidzhenisa kha vhuḁipimi, vha ḁi vhetshela tshiluswa (target), vha sedzulusa u guda havho na u hudza tshenzhemo ya vhuḁisedzi.
- *Nekedza muvhigo u bva kha u funza na u funzwa:* Muvhigo ndi tshitenwa tshihulwane kha asesimennde ya fomathivi. Ngona dza mivhigo dzi katela dzimbudziso, u ombedzela kha mubulo wa orala na wa u ḁwala wa mudededzi kha zwe zwa itea u bveledzwa nga mushumo wa asesimennde na ḁhuthuwedzo kha mugudi.
- *Tendela u ḁanganelana ha asesimennde:* Hezwi zwi nga vha u aseswa zwinzhi zwi re na vhushaka na mvelelo dza u guda. Kha mushumo muthihi wa asesimennde, u ḁanganya ngona dza asesimennde dzo fhambanaho, dzitekiniki na tshumiswa u aseswa Maimo a asesimennde. Vhukoni kha maimo o lumbaho a asesimennde kana masia a u guda a nga sumbedzwa nga ḁila nanzhi dzo fhambanaho, ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa ḁila dzo fhambanaho dza ngona dza asesimennde hune vhagudi vha sumbedza nungo dzavho dza u guda.
- *Shumisa ḁila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhagudi vho fhambanaho (luambo, zwa muhumbulo, nyanyuwo na mvelele):* Asesimennde dza tshifhinga tshoḁhe dzi a ita uri vhadededzi vha kone u pfela vhuḁungu vhagudi vha re na ḁoḁea dza tshipentshala na u bvisa zwikhukuliso zwa u guda nga madzhenele a tepatepaho. Kha tshigwada tshinwe na tshinwe tsha vhagudi hu na zwikalo na tshithihi zwiḁaela zwo fhambanaho zwa u guda. Vhagudi a vho ngo fanela u aseswa vhoḁhe nga tshifhinga tshithihi na kuitele kuthihi.

- *Tendela asesimennde ya sumathivi:* U kuvhanganywa ha mvelelo dza mishumo ya asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe zwi ṅea tshifanyiso tsha mvelaphanda ya mugudi kha tshifhinga tsho ṅewaho. Asesimennde ya sumathivi i tea u pulanwa zwavhuḍi u bva mathomoni a ṅwaha uri i katele ṅḍila dzo fhambanaho dza asesimennde, tsumbo: ṅdowṅḍowe, mishumo, thandela, dzithesite dzine dza ḍo ṅea vhagudi tsumbedzo dzo fhambanaho dza zwe vha guda.

ṅḍila dza asesimennde

U nangwa ha uri ndi dzifhio ṅḍila dza u asesisa dzi no ḍo shumiswa zwi bva kha nzulele ya zwithu. Ndi zwa ndeme nahone zwi kha mudededzi ene muṅe nahone hafhu zwi ya nga gireidi na tshikolo na nga kukumulele kwa mudededzi. U wanala ha fhethu na tshumiswa zwi ṭṭuwedza-vho uyu muhumbulo, hone naho zwishumiswa zwi tshi fana, vhadededzi vha a fhambana na ṅḍila dzine vha nanga ngadzo ngona dzavho zwi a fhambana. Ngona dzo nangelwaho mushumo wa asesimennde dzi tea u vha khagala, dzi vhe dzi pfeseseaho kha vhagudi vhoṭhe na vhadededzi vha kwameaho. Vhukoni vhu nga sumbedzwa nga ṅḍila dzo fhambanaho. Ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa ngona dzo fhambanaho u itela u ṅea vhagudi tshifhinga tsha u sumbedza vhukoni havho ho fhelelaho.

Mishumo yo ḍowealeho ya asesimennde

Mishumo yo ḍowealeho ya asesimennde yo olwa sa tshumiswa dza mveledziso. Dzi nga kha ḍi itwa nga vunḍu, tshitiṛiki kana kiḷasita. Dzi asesiswa nga vhadededzi dza sedzuluswa nga vhaṅwe vha kwameaho nga ṅḍa.

Ndivho ya mishumo ya asesimennde dzo ḍowealeho ndi u:

- khwaṭhisedza nzio kha vhuhaṭuli ha mudededzi;
- khwaṭhisedza vhuhulu ha asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe yo ḍitikaho nga zwa tshikolo;
- engedza vhuronwane ha maitele na tshumiswa dza asesimennde;
- khwaṭhisedza uri mishumo ya asesimennde yo ḍitikaho nga zwa tshikolo i ase vvhukoni na mveledzo nga ṅḍila yone;
- khwaṭhisedza nyaluwo ya vhagudi.

Mishumo yo ḍowealeho ya asesimennde i nga sikwa kha lushaka, vunḍu kana kha zwiṭiriki, zwa shuṅwa zwikoloni zwa leludzwa nga ṅḍa.

U LANGA ASESIMENNDE

Vhathu vho kwameaho kha asesimennde

Tshikolo na vhadededzi vha na vhuḍifhinduleli vuhulwane ha u aseswa ha vhagudi. Vhadededzi vha lavhelelwa u bveledza maitele o khwaḥaho, a fulufhedzeaho a asesimennde. Milayo ya mavunḍu i tea u khwaḥisedza vhuḍidzhenisi ha vhagudi, zwigwada zwa tshikolo zwa u aseswa, zwigwada zwa u thusa zwa zwiṭiriki, tshumelo dza u thusa na vhabebi sa zwithu zwavhuḍi.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo

Tshikolo tshiṅwe na tshiṅwe tshi fanela u bveledza mbekanyamushumo yo ḍitikaho nga nyendedzi ya asesimennde ya mavunḍu na lushaka. Tshi fanela u vha na tshigwada tsha asesimennde na Pulane ya Tshikolo ya Asesimennde u itela u tshimbidza u thonwa ha iyi mbekanyamushumo. Tshigwada tshi tea u vha na vhaimleli u bva kha vhuimo na sia ḵa u guda ḵiṅwe na ḵiṅwe.

U khwaḥisedza madzhenele a tshipurofeshinala, mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo i tea u bula nga ṅḍila i pfeseseaho:

- ṅḍila ine asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe ya pulaniwa na u thomiswa zwone;
- ṅḍila ine dzibugu dza u rekhodela dza vhwana ngayo, u swikelea na vhutsireledzei;
- Dzikhoudu dza asesimennde dzo wanwaho nga vunḍu;
- U sedzuluswa ha asesimennde ngomu tshikoloni;
- ṅḍila ine u ṭolwa ha itwa ngayo tshikoloni;
- ṅḍila dza u ṅwa muvhigo wa tshifhinga tshoṭhe;
- U langwa ha maitele oṭhe a asesimennde;
- U gudiswa ha tshiṭafu kha sia ḵa asesimennde.

Masia ane u gudiswa ha tea u itwa a katela:

- ṅḍila ya u shumisa mielo;
- U wana u tendelana vhukati ha vhadededzi kha gireidi nthhi nga ha uri ndi zwifhio zwine zwa sedzwa sa zwa ndeme u fusha mvelelo dza u guda;
- ṅḍila dza u ṅwala mahumbulwa a mishumo ya asesimennde, mvelelo na muvhigo;
- U swikelela u pfesesana havhuḍi ha mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo.

KUVHETSHELWA KWA DZIREKHODO

Bugu dza u rekhodela

Kuvhetshelwe kwavhuḍi kwa dzibugu ku a ṭoḍea kha asesimennde dzoṭhe, zwihuluhulu kha asesimennde ya tshifhinga tshoṭhe. Bugu ya u rekhodela kana faili i tea u dzula yo dzudzanyea tshifhinga tshoṭhe nga mudededzi muṅwe na muṅwe. Bugu ya u rekhodela i tea u katela:

- Madzina a mugudi;
- Maḍuvha a asesimennde;
- Dzina na ṭhalutshedzo ya mushumo wa asesimennde;
- Mvelelo dza asesimennde, zwi tshimbilelanaho na masia a u guda kana mbekanyamushumo dza u guda;
- Mahumbulwa u itela u thusedza.

Rekhodo dzoṭhe dzo tea u swikelea, dzi sa konḍi u ṭalutshedzea, dzi vhwewe ho tsireledzeaho, dzi vhe dza vhufulufhelo, na thuso kha u funza na maitete a u vhiga.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo, i ṅekedza zwidodombedzwa zwauro bugu ya u rekhodela i ḍadzwa hani. Khoudu dza asesimennde dzi a shumiswa u bula uri mugudi u khou shuma hani ri tshi ya nga mvelelo dza u guda. Dzikhoudu dzi shumiswaho dzo tea u vha khagala uri dzi pfeseswe nga vhagudi na vhabebe.

Khoudu dzi shumiswaho kha asesimennde

Hu na ṅḍila nnzhi dzine mivhigo i bvaho kha asesimennde ya nga ṅekedzwa ngadzo kha vhagudi na u rekhodiwa nga vhadededzi. U nanguludza ṅḍila ya khwinesa ya u zwi ita u itela mushumo wa asesimennde zwi ḍo bva kha zwiitisi zwo fhambanaho sa:

- Tshivhalo tsha vhagudi kilasini na u anda ha tshifhinga kha mudededzi;
- U hula na u konḍa ha mushumo wa asesimennde;
- Magudwa kana vhuṭsila vhu no khou aseswa (tsumbo: metse kana u ṅwala);
- Muvhigo u ṅewa nga u ṭavhanya hungafhani;
- ṭhoḍea dza u aseswa dzo shumiswaho nga mudededzi u ṭalutshedza vhukoni ha mugudi;
- Uri vhukoni ha mugudi vhu a vhambedzwa na ha vhaṅwe ngae, na vhukoni hawe ha tshifhinga tsho fhelelaho, na ṭhoḍea dza maimo a asesimennde na mvelelelo dza u guda.

Dziṅwe khoudu dza asesimennde dzi khwine kha miṅwe mishumo u fhirisa dziṅwe, tsumbo: mahumbulwa a nga vha o tou dodombedza kana mahumbulwa a muthu a ḍisa khwinifhadzo. Mahumbulwa a dovha a vha a ndeme kha u vhiga mvelaphanḍa ya mugudi kha maimo a asesimennde, honeha mahumbulwa a dzhia tshifhinga tshilapfu a ṅwala nahone a zwi leluwi. Khoudu i ngaho, “vhuḍi ha ṅthesa”, “vhuḍisa”, “vhuḍi”, “u a kona” na “vhuṭhaedzi” dzi a ṭavhanya u ṅwalea na u tendela asesimennde ya mvelaphanḍa i tshi livhanywa na mushumo wa tshifhinga tsho fhelaho na u livhanywa na maimo a asesimennde. Honeha a dzi ṅekedzi zwidodombedzwa zwo leludzwaho mahumbulwa. Dzimaraga kha liṅwe sia, dzi a rekhodwa nga u ṭavhanya nahone dzi nga ṭanganywa, dza andiswa na u kovhiwa. Dzi na mushumo muhulwane u aseswa vhukoni ha vhagudi zwi tshi ya nga vhukoni ha vhaṅwe kilasini kana zwi tshi ya gireidi dziṅwe kana zwikolo, honeha dzi ṅekedza mafhungo maṭuku nga ha vhukoni ha mugudi kha maimo a asesimennde.

Tsumbo vhukati ha dziḁwe nnzhi, khoutu dza u isa phanḁa u asesa ndi:

- A zwi athu u bveledzwa, zwi tsini, zwo bveledzwa;
- Vhukoni vhu takadzaho, u ḁoḁa thusedzi;
- A B C;
- Mafurase o olelwaho mishumo ya asesimennde kana muvhigo.

I nga vha ifhio na ifhio khoutu yo shumiswaho, mivhigo ndi yone ine ya pfalesa musi yo ḁanganywa na mahumbulwa. Zwi a itea uri hu vhe na mvelephanḁa kha mveledziso musi vthagudi vho ḁewa mivhigo yo tou ḁwalwaho u fhirisa maraga fhedzi. Naho maraga dza phesente dzi tshi vha dzi shumiseaho kha u rekhoda, tshiḁwe tshifhinga dzi a vha dzi si dzavhuḁi kha muvhigo. Dziḁwe thaidzo dzi ḁiswaho nga maraga ndi dzauri dzi a konavho u engedzwa na u shumiswa nahone dzi dzumba zwinzhi nga ha mvelelo na mvelaphanḁa ya mugudi. Arali mugudi o vuledza mushumo wa asesimennde i fhiraho nthihi hu na u lingea u shumisa maraga kha u ḁanganya na u ḁea tshikati. Musi izwo zwo itea, maraga dzi fhelelwa nga mushumo wadzo wa u ḁea mafhungo. Mbalo tshikati kana mbalo nyangaredzwa, zwi dzumba vhungoho ha uri mugudi a nga vha o kona ngudo zwavhuḁi kha tshiteḁwa tshiḁwe hone hu si kha tshiḁwe.

Maraga dzi ḁea mbonadzo nyangaredzi ya vhukoni hone dza dzumba muḁaḁo (*reason*) wa asesimennde ya vhukoni (kana vhushaya mveledziso) u bva kha mugudi na u thivhela nyombedzelo kha u guda zwiḁwe kha asesimennde. Nahone hafhu a dzi ḁalutshedzi u bvela phanḁa ha mugudi zwavhuḁi kha kharikhulamu. Kanzhi u wana maraga dzi fanaho nga nnḁa ha musi dzi dzi fushaho. Zwi anzela u sedzwa i tsumbo ya mvelaphanḁa yavhuḁi. Maraga dza 70 kha gireidi 5 kha maimo a asesimennde na maraga dza 70 kha maimo a asesimennde kha gireidi 6 zwi a fhura tshoḁhe mvelaphanḁa ye mugudi a ita vhukati ha ḁwaha zwine zwa nga ḁalutshedzwa kha tshitamennde, khoutu, kana mahumbulwa.

Khoutu dza Lushaka

Kha u rekhoda kana u vhiga vhukoni ha mugudi kha mvelelo dza u guda dzo livhaho kha gireidi yeneyo, khoutu dzi tevhelaho dzi fanela u shumiswa.

- 1 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha nga kule ḁoḁea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.
- 2 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ḁoḁea dza** mvelelo dza u guda dza gireidi.
- 3 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ḁoḁea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.
- 4 = Vhukoni ha mugudi a ho **ngo fusha ḁoḁea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.

Shedulu dza mvelaphanda

Mafheloni a nwaha muñwe na muñwe shedulu dza nyaluwo dzi fanela u dadzwa nahone dza sainiwa nga thoho ya tshikolo na muofisiri wa muhasho. Shedulu dza mvelaphanda ndi bugu ya rekhodo i re na manweledzo a mafhungo nga ha mvelephanda ya vhagudi vhothe kha gireidi tshikoloni.

Shedulu ya mvelaphanda yo tea u katela mafhungo a tevhelaho:

- Dzina la tshikolo na tshitemmbe;
- Mutevhe wa vhagudi kha gireidi inwe na inwe;
- Khoudu ya mvelaphanda kha sia la u guda linwe na linwe (sisiteme ya khoudu ya lushaka);
- Dzikhoudu dza mvelaphanda kha gireidi inwe na inwe (u bvela phanda kha inwe gireidi kana u dzula kha gireidi yeneyo);
- Mahumbulwa nga khwathisedzo kana masia a thusedzi kha sia la u guda linwe na linwe;
- Duvha na tsaino ya thoho ya tshikolo, mudededzi kana muñwe mugudisi, muofisiri wa muhasho.

Mboniswa (profiles) dza mugudi

Mboniswa ya mugudi ndi rekhodo ya tshifhinga tshothe ya mafhungo ane a nea mboniswa dza mvelaphanda ya mugudi u katela na mvelaphanda ya holisitiki ya ndeme, maime na mvelaphanda ya matshilisano. Iyi i thusa mudededzi kha gireidi i tevhelaho kana kha tshikolo tshiswa tshine mugudi a khou ya khatsho uri hu konwe u pfesewa mugudi zwavhuḏi, ngauralo mudededzi u kona u divha mugudi zwavhuḏi. Dziphurofaili dzi tea u linda mugudi nahone dzi fanela u tshimbila nae kha nyendavhutshilo hawe hothe ha tshikolo.

Mafhungo a tevhelaho a tea u katelwa kha phurofaili ya mugudi:

- Mafhungo a ene muḏe;
- Kuvhumbelwe kwa muvhili wawe na divhazwakale yawe ya zwa dzilafho;
- Zwikolo zwa a dzhena khazwo na kudzhenele kwawe kwa tshikolo;
- U shela mulenzhe kha zwa mitambo;
- Nyanyuwo na mikhwa ya matshilisano;
- Vhudzheneleli ha vhabebi;
- Masia a toḏaho thuso;
- Muvhigo nyangaredzi wa sumathivi wa mafheloni a nwaha;
- Rekhodo ya manweledzo a u phasa hawe dza minwaha ya tshikolo;
- Garaḏa ya tsedzuluso.

Kha hu thanyelwe:

- Phurofaili ya mugudi i imela mabambiri othe a zwifhinga zwo fhelaho e a vha a tshi shumiswa nga zwikolo sa garaḏa dza rekhodo, garaḏa dza mugudisi na garaḏa dza Edlab. Mushumo muhulwane wa Phurofaili ya mugudi ndi u mu thusa nga u wana vhuswikeleli kha mafhungo o fhambanaho o katelwaho.
- Mafhungo nga ha mugudi ene muḏe kha phurofaili a o ngo vhuya a fanela u shumiswa kha khethululo.
- Phurofaili ya mugudi i songo ḏadiswa na phothofolio. Phothofolio ndi ngona ya asesimennde ine ya nea mugudi tshifhinga tsha u sedza mushumo wo itwaho nga mishumo ya asesimennde.
- Mushumo uyu u vhewa kha lupeto, faili kana bogisi. Phurofaili ya mugudi nga huñwe ndi rekhodo i re na mafhungo nga ha mugudi.

Asesimennde i itea u nekeda tsumbo dza mvelaphanda ya mugudi nga ndila ya u vhudzisa nahone i khwathise uri vhagudi nga ndila ya vhudzisa vha xanganye na u shumisa ndivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafhu u thusa vhagudi u ita khatulo nga ha nyito na u divheshela ndivho dza mvelaphanda na u tuta u isa phanda na u guda.

Maimo ane vhagudi vha sumbedza mvelaphanda dza mvelelo dza u guda na ndila dza u guda (vhungomu na vhuphara) ha u sumbedza mvelaphanda yavho.

DZIRIPOTO

Mafhungo ane a tea u dzheniswa kha dziripoto

Vhadededzi vha tea u vha na vhudzinduleli kha vhagudi, vhabebi na sisiteme ya pfunzo na tshitshavha u hula he tsha ita kha u asesa vhagudi vavho. Hezwi zwi itea nga u vhiga. Hu tshi engedzwa kha zwo nwalwaho, orala kha mukedzo, u xanwa ha vhagudi zwi fanela u shumiswa.

Ripoto inwe na inwe nga ha mvelaphanda nyangaredzi ya mugudi i tea u katela mafhungo nga:

- Zwo gudwaho
- Vhukoni ha mugudi
- Thuso i thodeaho na
- Thangana ya murole na vhukoni ha mugudi ho fhelaho zwi tshi yelana na thodea dza masia a u guda.

U vhiga kha vhabebi zwi itea tshifhinga tshothe u tuta wedza vhudzineleli havho na u shela mulenzhe. Vhadededzi vha tea u vhiga mafheloni a kotara inwe na inwe ya u guda, honeha, dziripoto dzi tea u nea mafhungo nga ha mveledzwa kha sia la u guda linwe na linwe kana mbekanyamushumo. Hezwi zwi itwa nga ndila i tevhelaho.

Garaṭa dza mivhigo

Thodea thukhusa dza garaṭa dza mivhigo ndi:

1.) *Mafhungo mahulwane*

- dzina la tshikolo
- dzina la mugudi
- gireidi ya mugudi
- kuvha la mabebo a mugudi
- nwaha na kotara
- kuvha na tsaino ya mudededzi
- kuvha na tsaino ya thoho ya tshikolo
- makuvha a u valwa na u vulwa ha tshikolo
- thalutshedzo ya dzikhoudo dza sisiteme ya u khouda ya lushaka.

2.) *Khwaḥiso na ḥoḍea.*

- Kha hu ḥewe ḥalutshedzo ya khwaḥiso, ḥoḍea dza mveledziso kana masia a u thusedzi dzi ḥoḍwaho kha sia ḥiḥwe ḥa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.
- Kha hu shumiswe sisiteme ya lushaka ya dzikhoudu u pima vhukoni mvelelo dza u guda dzo no itwaho u swika zwino. A zwi tou vha zwa ndeme u ḥea khoudu ya mvelelo iḥwe na iḥwe ya u guda.

3.) *Mahumbulwa kha sia ḥiḥwe na ḥiḥwe ḥa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.*

- Kha hu ḥewe mahumbulwa kha sia ḥiḥwe na ḥiḥwe ḥa u guda hu tshi khwaḥisedzwa kha vhagudi vho fhirisaho ḥoḍea kana vha ḥoḍaho thuso.
- Kha hu ḥewe mahumbulwa nga khwaḥisedzo na masia a thusedzi a tea u ḥumanywa na maimo a asesimennde. Mahumbulwa aya a ḍo tendela vhabebi, vhagudi na vhaḥwe vhagudisi u wana u pfesesa ḥoḍea dza thuso dzine mugudi a ḥoḍa.

MITEVHE TSUMBEDZI

MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHUḂAMU NA ASESIMENNDE

Hoyu ndi mutevhe wa mathemo mahulwane a ndeme o shumiswaho u iwala Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha KharikhuḂamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) na milayo yatsho ya asesimennde ya mugudi.

Asesimennde - Maitele a tshifhinga tshoḁhe a u kuvhanganya mafhungo nga ha vhukoni ha mugudi, a pimiwaho nga Maimo a asesimennde.

Maimo a Asesimennde - Nḁivho, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha ḁoḁa u bveledza Mvelelo dza u guda kha gireidi iḁwe na iḁwe.

Asesimennde ya mutheo - Asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ḁoḁa u vhona zwine vhagudi vha ḁivha.

Asesimennde ya tshifhinga tshoḁhe - Ndi modele wa asesimennde une wa ḁuḁuwedza ḁhanganelo ya asesimennde kha u funza na mveledziso ya vhagudi nga mivhigo i sa gumi,

Mvelelo dza vhutshilo hoḁhe - Zwo ḁangana na Mvelelo dza Mveledziso ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha KharikhuḂamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) dzine dza ḁuḁuwedzwa nga Ndayotewa, dzi katela vhutsila ha vhutshilo ha vhagudi, sa vhudavhidzani, u humbula ha tsatsaladzo, mushumo na ndangulo ya mafhungo, mushumo wa zwigwada na tshitshavha na vhutsila ha u pima.

KharikhuḂamu 2005 (Curriculum 2005) - Heyi ndi phindulelo ya u thoma ya Tshitatamennde tsha Lushaka yo itwaho nga murahu ha muvhuso wa tshitalula. Uri liḁwalo ḁa mulayo ḁi ḁee muhanga wa mvelaphanḁa ya Vhugudi Thangeli ha Nwana, ḁhanziela ya Pfunzo na Vhugudisi, Pfunzo na vhugudisi vhu yaho phanḁa, na Pfunzo ya Vhaaluwa na Vhugudisi zwo lumba u khwaḁhisedza KharikhuḂamu 2005.

Asesimennde ya Mveledziso - Hu tshi katelwa na Mvelelo dza vhutshilo hoḁhe, hedzi ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha KharikhuḂamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho ḁuḁuwedzwaho nga Ndayotewa, tshi katela u konisa vhagudi u guda zwavhuḁi na u vha vhadzulapo vha re na vhuḁifhinduleli, vha vhpfiwa na mveledziso.

Vhuimo ha u bva - Musi vhagudi vha tshi vuledza gireidi ya 9, vha ḁekedzwa ḁhanziela ya Ndalukanyo ya Pfunzo ya fomathivi. Nḁila ya asesimennde ine ya asesimwelephanḁa ya mugudi tshifhingani tsha maitele a u guda u itela u ḁekedza muvhigo u no ḁo khwaḁhisedza u guda hawe.

Vhuimo ha fhasi - Uvhu ndi vhuimo ha u ranga ha Bennde ya ḁhanziela ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi gireidi ya R , 1, 2, na 3.

U ṭanganelana - Mulayo muhulwane wa nyolo wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tshine tsha ṭoda vhagudi vha tshi shumisa nḍivho na vhutsila u bva kha masia maḥwe a u guda kana u bva kha zwiḥwe zwiṭiḍa zwa sia lenelo ḷa u guda u ita mushumo.

Vhuimo ha Vhukati - Vhuimo ha vhuvhili ha Bennde ya Ndalukanyo ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi. Gireidi ya 4, 5 na 6

Luambo lwa u guda na u funza - Luambo lwo ḍowelwaho u shumiswa kha u guda vhupo ha u guda hukene. Vhaḥwe vhagudi vha na tshenzhemo ya u guda na u funzwa nga luambo lwo engedzwaho (hu si luambo lwavho lwa hayani)

Masia a u guda - Masia a malo a nḍivho a re kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo): Dzinyambo, Metse, Saintsia ya Mupo, Thekholodzhi, Saintsia ya Matshiliso, Vhutsila na Mvelele, Pfunzo ya zwa Vhutshilo, Saintsia ya Ekonomi na Ndangulo

Tshitatamennde tsha Masia a u guda - Tshitatamennde tsha sia ḷiḥwe na ḷiḥwe ḷa u guda tshine tsha vhekanya Mvelelo dzatsho dza u guda na Maimo a asesimennde.

Phurofaii ya mugudi - Rekhodo nyangaredzi ya mvelephanḍa ya mugudi hu tshi katelwa na mafhungo a ene muḥe, mveledziso ya matshiliso, ṭhoḍea dza u thusedza.

Mbekanyamushumo dza u guda - Mbekanyamushumo dza mishumo ya u guda hu tshi katelwa zwi re ngomu na ngona dza u funza, hezwi zwi endedzwe nga Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) hone zwo bveledzwaho nga mavundu, zwikolo na vhadededzi.

Sisiteme ya u khouda ya lushaka - Sisiteme ya maimo a lushaka ya khoudu ya vhukoni u vhiga nga mvelephanḍa ya mugudi.

Mvelelo - Mvelelo mafheloni a maitete a u guda kha Mvelelo Nḍivhanywa ya Pfunzo hu tshi tevhelwa aya maitete, Kharikhuḷamu 2005 na Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) i ṭuṭuwedzaho u guda ha tshifhinga tshoṭhe.

Photofolio - Faela ya ene muḥe kana folida ya mushumo wa mugudi muḥwe na muḥwe.

Mvelaphanḍa - Nyolo ya mulayo muhulwane wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuḷamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 tshine tsha konisa mugudi u aluwa hu tevhakanaho u ya kha zwi konḍaho, u wana vhudzivha na vhuṭandavhuwi ha nḍivho, vhutsila na u pfesesa kha gireidi iḥwe na iḥwe.

Shedulu ya Mvelaphanḍa - Tshumiswa ya mafheloni a nḥaha ya u rekhoda mvelaphanḍa ya vhagudi vhoṭhe kha gireidi hu tshi katelwa na dzikhoudu dza mvelaphanḍa kha sia ḷa u guda ḷiḥwe na ḷiḥwe na gireidi ha konwaha u nea mahumbulwa nga ha thusedzi.

Asesimennde ya sumathivi - Nḡila dzo fhambanaho dza asesimennde ya sumathivi, sa musi i ya u amba nga ha mivhigo ya mvelaphanda ya mugudi i iteaho tshifhinga tshoṭhe, kanzhi mafheloni a kotara kana mafheloni a ṅwaha.

MUTEVHE WA MAIPFI A SIA ḲA U GUDA

Vhuthetshesesi - Musi muthu a tshi edzisa u ḡivhea kha tshiimo tsha muambi a thetshesesa nga maanda kha zwine a nga vha a tshi ṭoda u amba.

Luambo lwa u engedza - Luambo lu gudwaho hu tshi engedzwa lwa hayani.

Nyengedzedzo ya nyambo nnzhi - Musi muthu a tshi guda luambo kana nyambo hu tshi engedzwa kha lwawe lwa hayani. Hezwi a zwi ambi u thivha luambo lwawe lwa hayani.

Pfanabvumo - U dovhoolwa ha u shumiswa ha mubvumo muthihi mathomoni a ipfi kha mutevhekano.

Mafhambanyi - Ipfi Ḳine Ḳa ṅea phambano ya Ḳiṅwe ipfi kha luambo luthihi, tsumbo: ndapfu, pfufhi.

Maimo a asesimennde - Nḡivho ya luambo, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha tea u sumbedza uri vha a ḡivha kana vha nga ita mafheloni a gireidi.

Vhathetshesesi - Muthu kana vhathu vha no thetshesesa, u vhala kana u sedza maṅwe maṅwalwa, tsumbo; vhathetshesesi vha maṅano a u amba a radio kana khungedzelo dza TV.

U dzhia sia - Nḡowelo ya u takalela tshithu tshithihi u fhira tshiṅwe u itela uri muthu a kundelwe u ṅea khaṭhulo yo teaho.

Vhunṭhanṭha - Tshipiḡa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetsheho, tshi anzelaho u ḡa u fhedzani.

Maṭanganyi - Ipfi Ḳi shumiswaho u ṭanganya maipfi, phara kana mafhungo , tsumbo: naho, ngauri, musi.

U ṅwala ha mbofholowo - Musi vhagudi vha tshi ṅewa mbofholowo ya u ṅwala zwine vha funa vha sa vhilaheli nga ha khakho. Vhagudi vha tea u ṭuṭuwedzwa u ṅwala hunzhi.

Bugu dzo nanguludzwaho dza u vhala - Bugu dzo ṅwalwaho hu tshi shumiswa girama na ḡivhaipfi kha maimo o fhambanaho.

Luambo lwa hayani - Luambo lune vhagudi vha lu guda lu tshi bva hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḡi gudwa nga ṅḡila heyi, zwenezwo vhagudi vha nga kha ḡi vha na nyambo dzi fhiraho luthihi dza hayani.

Ḳiṅanedzi - U ṅaṅisa (U amba tshithu sa tshine tsha fhira zwine tsha vha zwone.

Maedzabvumo - Maipfi a re na mibvumo ine ya vha na thalutshedzo.

Liedzamuthu - Zwi edziselaho zwiitwana zwa vhathu ngeno zwi si vhathu.

Nqivho ya mibvumo - Nungo dza u fhambanya mibvumo yo fhandekanaho ya luambo.

U dovha u vhalala - U amba nga ha zwiwo zwo fhiraho nga u tevhekana, tsumbo; i nga vha ya nwana a tshi amba nga ha zwo bvelelaho nga mafhelo a vhege.

Pfanapheledzo - Maipfi kana mitaladzi ya vhurendi ine ya fhela nga mibvumo i fanaho hu tshi katelwa na pfalandothe.

Mutevhetsindo - U dovhololwa ha phatheni dza mibvumo ho dowealeho.

U ungula - U vhalala mafhungo nga u tsvhanya u itela u wana nyangaredzo yao (tsumbo; U ungula thoho dza gurandza).

Pfanywa - Ipfi li re na zwine zwa amba zwi fanaho kana zwa vha tsini na u fana kha luambo luthihi (tsumbo; tshihulwane - tshituku).

Liñwalwa - Tshinwe na tshinwe tsho nwalwaho, tsho ambwaho, i ndila ya vhudavhidzani i kwamaho luambo.

Zenofobia - Nyofho i sa divhalei kana u vhenga vhathu vha bvaho nda ha shango la hanu.